

ΧΡΟΝΙΑ 2

ΔΡΙΟ 15

ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΞΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ : Ἐντυπώσεις ἀπὸ
τοὺς Πελοποννησίους.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ : Emile Meyerson.
ΝΤΙΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ : Ἡ Σωκρα-
τική καὶ ἡ τραγική στάση ἀπέναντι στὴ ζωή.

ΠΑΝΑΓΗ ΔΕΚΑΤΣΑ : Συνθετικά Ποιήματα
καὶ Μοντέρνοι Ποιητές.

ΘΑΝΟΥ Μ. ΣΟΥΔΑΝΗ : Λέων Τολστόη.

ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΑΡΑΝΤΑΡΗ : Παρενθέσεις.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ τῶν κ. κ. Γ. Θ., Ω., Θ. Σύδη. —
ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ τοῦ κ. Ντίμ.
Ἄποστ. — ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ τοῦ κ.
Πέτρου Βλυστοῦ. — ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ
ΠΡΑΓΜΑΤΑ. — ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ.

ΜΑΡΤΗΣ 1934

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ - ΑΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

- 'Ανκωσέ Γ. (Papus).—'Απόκριφος επιστήμη και ψυχισμός. Μετάφρασις Ν. Κουντουριώτου. Λρ. 35.—
- 'Αρβανίτη 'Αρ.—'Η κρίσις τοῦ Σοσιαλισμοῦ καὶ Κομμουνισμοῦ > 15.—
- 'Αριστοτέλους.—'Πολιτικῶν τὸ Γ (Πολίτης, Πολιτεία, Πολίτευμα). Μετάφρασις Ν. Φαρανιάτου. > 20.—
- Βάσσιντ Ν.—'Ο ὕπνος καὶ τὰ ὄνειρα. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Κουντουριώτου. > 40.—
- Βέλερο Λ.—'Ο πρωτόγονος ἄνθρωπος. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου. > 30.—
- Βούντ Βίλχ.—'Σύστημα φιλοσοφίας. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου. Τόμοι 2. > 175.—
- Βούντ Βίλχ.—'Υπανωτισμὸς καὶ ὑποβολή. Μετάφρασις ὑπὸ Πολυμέρη > 15.—
- Βραῦλα 'Αρμένη Π.—'Περὶ ἐνόητος τῶν Λογικῶν Στοιχείων. > 10.—
- Βραῦλα 'Αρμένη Π.—'Περὶ Πρώτων Ἰδεῶν καὶ Ἀρχῶν Δοκίμιον. > 30.—
- Βραῦλα 'Αρμένη Π.—'Στοιχεῖα θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας. > 30.—
- Γκόρτερ 'Ερ.—'Ο ἱστορικὸς Ὑλισμὸς. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Λαῖδη. > 20.—
- Γκιγιώ Μ.—'Στοιχεῖα ἐλευθέρως Ἠθικῆς. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Κουντουριώτη > 40.—
- 'Εγγέλου Γ. Γ.—'Η Λογική. Μετάφρασις ὑπὸ Παν. Γρατσιαίου. > 35.—
- 'Εκκερμαν Τ. Ρ.—'Συνομιλίας Ἐκκερμαν μὲ τὸν Γκαίτε. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη > 30.—
- 'Εμερσον. Δόγματα τοῦ κόσμου. Μετάφρασις ὑπὸ Θ. Χ. Φλωρᾶ. > 30.—
- 'Ενγκελς Π. Ρ.—'Δουδοβτικὸς Φόιερμαχ, καὶ τὸ τέλος τῆς Κλασσικῆς Γερμανικῆς Φιλοσοφίας. Μετάφρασις ὑπὸ Κ. Ζαχαριάδου. > 30.—
- 'Ενγκελς Π. Ρ.—'Ὀθιοπιστικὸς καὶ Ἐπιστημονικὸς Σοσιαλισμὸς Μετάφρασις ὑπὸ Σ. Φημίου. > 15.—
- Ζερβού Ι.—'Ιστορία τῆς Ἰδέας. > 35.—
- Ζιέχεν Τ.—'Συμφεταλὸς καὶ Ψυχὴ. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου. > 25.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΣΚΑΤΑΔΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

ΧΡΟΝΙΑ Β'
ΜΑΡΤΗΣ 1934

ΑΡΙΘ. 15
ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ-ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΙΔΡΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΙΔΕΑ»
ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘΗΝΑΙ
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ: Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ - ΑΘΗΝΑΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: ΚΑΘΕ ΟΜΟΪΔΕΑΤΗΣ Σ'ΟΠΟΙ-
ΟΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗ-
ΜΟΤΙΚΗΣ.

ΤΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.—

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Α. Α. 0.12.0
ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥΣ

Ἄς ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴ ζωὴ τῶν πόλεων, πού δὲ φαί-
νεται νὰ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀστική ζωὴ τῆς ὑπόλοιπης ἑλληνι-
κῆς ἐπαρχίας. Τὸ κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πελοποννήσου βρί-
σκεται κυρίως στὸ λαὸ τῶν ἀγρῶν. Ἐκεῖνο πού θέλω νὰ το-
νίσω πρῶτα - πρῶτα εἶναι ὅτι στὶς πελοποννησιακὰς κοινότη-
τες συναντᾷς, πῶς διαδωμένο καὶ πῶς ἀναπτυγμένο παρὰ ὅπου-
δήτοι ἀλλοῦ, τὸν τύπο τοῦ πολίτη. Δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπο πού
νιώθει τὴν Πολιτεία ὄχι σὰν κάτι πού τοῦ ἐπιβάλλεται ἀπ' ἔξω,
σὰν κάτι ξένο, πιεστικὸ ἢ καὶ ἐχθρικό, ἀλλὰ σὰν κάτι δικό του,
πού πηγάζει φυσικὰ ἀπὸ τὴ δική του ζωὴ, σὰ μιὰ ἀπαραίτητη
προέκτασι καὶ συμπλήρωσή της. Ὑποθέτω ὅτι κι' αὐτοί, ὅ-

πως κ'οί άλλοι, συχνά έκμεταλλεύονται τούς θεσμούς και καταστρατηγούν τούς νόμους για να έξυπηρετήσουν άτομικά συμφέροντα. Νιώθεις ώστόσο, μέσ στον άέρα, μίαν άλλιώτικη αντίληψη τών πραγμάτων: «Τό Κράτος εΐμαι εγώ!» Και δέν εΐναι διατεθειμένοι να τό άπαρνηθοϋν ούτε να έπιτρέψουν σε άλλους να τό διαλύσουν.

Ό σημερινός πελοποννησιακός χαρακτήρας όφείλεται βέβαια σε ποικίλες αιτίες. Δέν πρέπει να παραβλέπουμε τις οικονομικές πραγματικότητες. Ό Πελοποννησιος γεωργός εΐναι, κατά μέσο όρο, ό πιό εύπορος γεωργός της Ελλάδας. Γενικά μπορεί να πει κανείς ότι ό κλήρος του έπαρκει για να ζήσει άνετα την οικογένειά του, αντίθετα από ό,τι συμβαίνει στη Βόρεια Ελλάδα (άκουσα συχνά τούς γεωργούς της Λακωνίας να λένε ότι, αν ήθελαν να δουλέψουν περισσότερο, μπορούσαν να έχουν διπλά εισοδήματα, αλλά δέ δουλεύουν γιατί δέν υπάρχει ανάγκη). Η εύπορία κ' ή μακρόχρονη έλευθερία του έδωσαν έναν κοινωνικό πολιτισμό, που σπάνια συναντιέται στους άγρούς της άλλης Ελλάδας. Ζει καλά, χτίζει καινούργια σπίτια, τις Κυριακές ντόνεται σαν άστός. Η άγροτική κοινωνία του στηρίζεται σε μία σχετική ισότητα. Δέν εΐναι δυσαρεστημένος με την κατάσταση τών πραγμάτων, ούτε και με τό Κράτος κατά συνέπεια. Έκτιμά πολύ τόν άνθυπομοίραρχο, τό δικαστή, τόν τελώνη, τόν υπάλληλο της Νομαρχίας. Όλοι αυτοί θεωροϋνται συνήθως, στην Πελοπόννησο, πολύ ευπόληπτα πρόσωπα, που εργάζονται για τά κοινά συμφέροντα τών έλευθέρων και ίσων πολιτών. Η χειραψία τους με τό γεωργό χει άσφαλώς ένα συνεταιρικό ύφος.

Ύστερα μην ξεχνοϋμε τόν πνευματικό παράγοντα, την παράδοση της Έπανάστασης, που εΐναι έδω έξίσου ζωντανή όσο κ' ή παράδοση του 1793 στις συνοικίες του Παρισιοϋ. Εΐναι άνυπολόγιστο εύτύχημα για έναν τόπο να έχει στο παρελθόν του ένα τέτοιο Μεγάλο Γεγονός, που έπισκιάζει όλην την ύπόλοιπη ρουτίνα της ιστορίας, σβήνει από τη μνήμη τών ανθρώπων τά προγενέστερα και μεταγενέστερα μετριώτερα έπεισόδια και δεσπόζει έπιβλητικά όπου γυρίσεις να δείς. Δέν πρόκειται έδω για κοινές μεταπολιτεύσεις, κοινούς πολέμους, κοινούς άγώνες τών κυβερνητών και τών οργανωμένων στρατευμάτων. Πρόκειται για μία καθολική έκρηξη ζωής, για ένα δημιουργικό ξεσπασμα ενός όλόκληρου λαοϋ, που συνταράζεται ως τις

βαθύτερες ρίζες του και (για να άναπολήσουμε έναν περίφημο στίχο) αλλάζει έντός του τό ρυθμό του κόσμου. Έκατό χρόνια άργότερα ό λαός θυμάται σα να εΐτανε χτές. Στο Κάστρο του Μυστρά ένα νέο παιδί του χωριοϋ, που μου κάνει τόν οδηγό, σταματά συγκινημένο έμπρός στο θέαμα του Ταυγέτου και του λακωνικού κάμπου. Μά δέν κοιτάζει τη φύση ούτε τά βυζαντινά μνημεία. Κοιτάζει την Έπανάσταση. Για να έκφράσει τη συγκίνησή του μου λέει ξαφνικά αυτά τά άπλά λόγια :

— Οι πατέρες μας έχυσαν τό αίμα τους σ' όλα αυτά τά βουνά και τά λαγκάδια για να εΐμαστε έμεις *έλευθεροι* και να τά χαιρόμαστε.

Τό Μεγάλο Γεγονός σου μιλά σε κάθε βήμα, γεμίζει όλην την ατμόσφαιρα του Μωριά, κάνει τούς άντρες πιό περήφανους, τό λαό πιό δυνατό και πιό στερεό. Κ' ή έλευθερία έδω έχει άλλο νόημα. Η μαγική αυτή λέξη άποχτά όλην τη βαρύτητα της και την άξια της, μονάχα στο στόμα τών λαών που έχυσαν τό αίμα τους γι' αυτήν. Οι άλλοι λαοί μιλώντας για έλευθερία σου δίνουν άμέσως μία δυσάρεστη έντύπωση έρασιτεχνισμοϋ ή θεωρητικού σχολαστικισμοϋ.

Δέν παραγνωρίζω βέβαια τις κακές πλευρές του κοινού πελοποννησιακοϋ χαρακτήρα: άκρα συντηρητικότητα σ' ό,τι άφορά την όργάνωση του Κράτους και της κοινωνίας, υπερβολικός τοπικισμός και υπερβολικά ύπολογιστικό πνεϋμα, στενή αντίληψη τών εθνικών ζητημάτων. Οι μεταρρυθμίσεις περνοϋνε τόν ίσθμό με πολλή δυσκολία. Τά μεγαλεπίβολα φτερουγίσματα της βενιζελικής πολιτικής του εύρωπαϊκοϋ πολέμου δέ συγκίνησαν αυτούς τούς ψύχραιμους και δύσπιστους πληθυσμούς. Νομίζω πως δέν κατάλαβαν ποτέ περί τίνος έπρόκειτο. Όπως δέν κατάλαβαν και τη Δημοκρατία, ένω εΐταν ίσως οι πιό προετοιμασμένοι για να τη δεχτοϋν και να τη στερεώσουν. Σήμερα την άνέχονται συμβατικά, μ' ένα βουβό πείσμα, που δέν ύπόσχεται τίποτα καλό. Ποιός θα τούς κάνει να νιώσουν τις άνάγκες της έποχής και του τόπου και τις δυνατότητες του πολιτεύματος, που δέν μπηκε ακόμα στο δρόμο της ολοκληρωσής του : Οι πολιτικοί μας ξεχνοϋνε συχνά ότι ή Δημοκρατία εΐναι κυρίως *πνεϋμα*, ότι προϋποθέτει μίαν όρισμένη πνευματική διάθεση ενός όλόκληρου λαοϋ.

Άκουσα πολύ να μιλοϋνε και για την πεζότητα τών ανθρώπων του Μωριά, για την άδυναμία τους να νιώσουνε ότιδήποτε

ποιητικό, για τη φτώχεια της φαντασίας τους. Νομίζω όμως πως ό θρύλος τους άδικεί, όπως άδικεί και τους πατριώτες μου τους Χιώτες, που τους παρασταίνει για δειλούς ενώ είναι γνωστό πως αυτοί ανεβήκανε πρώτοι στο Σκρά και διακρίθηκαν για τη γενναιότητά τους σ' όλες τις μάχες της Μικράσιας. Σ' όλα τά κορφοβούνια της Πελοποννήσου, που μου συνέβηκε νά επισκεφθώ ως σήμερα, άντάμωσα παλικάρια γεμάτα όνειρα και μεγάλες λαχτάρες. Έκει μάλιστα που φαίνεται κ' ή θάλασσα, τό πνεύμα της περιπέτειας και της δόξας, τό πατροπαράδοτο πνεύμα της Όδύσειας, βασανίζει πολύ βαθιά τις διαλεχτές νεανικές καρδιές. Συχνά θυμήθηκα τά συγκινητικά **Παλικάρια στο περιγιάλι** του μοναδικού μας Ψυχάρη: «Στέκονται όλα τά παλικάρια στο γιαλό, με την καρδιά έλπίδες γεμάτη, με τό κεφάλι άψηλά, με περήφανο μάτι και προσμέ-νουνε. Περνά τό καράβι και τους βλέπει. Φωνάζουνε τόν καρaboκύρη: — Νά χσρεϊς τη ζωή σου, στάσου, καπετάνιο, πάρε με και μένα. — Ποϋ θέλεις νά πάς; — Θέλω νά πάω στην Εύρώπη, θέλω γράμματα νά μάθω. — Και τί θά τά κάμεις; — Θά γίνω μεγάλος. Θά τιμήσω την πατρίδα ..»

Σ' ένα μικρό χωριό του βουνού, από τη μεριά τών Μολάων, μου έδειξαν ένα άγόρι ως δώδεκα χρονώ με μιά φυσιογνωμία έξαιρετικά έξυπνη και συμπαθητική.

— Είναι ό πρώτος μαθητής, μου είπαν. Όλο διαβάζει και γράφει ώρα-ώρα πράματα. Οί δασκάλοι τόν θαυμάζουν. Γράφει μεγάλα ποιήματα, που όταν μας τά λέει βουρκώνουνε τά μάτια μας.

Γύρω άπ' αυτό τό άγόρι ύπήρχε κιόλας μιά άτμόσφαιρα σεβασμού και μεγάλων έλπίδων. Η κοινότητα έμοιαζε άποφασισμένη νά κάνει όλες τις δυνατές θυσίες για νά τό μορφώσει. Φαίνεται πως ενδιαφέρθηκαν γι' αυτό τό ζήτημα και όρισμένα μορφωτικά σωματεία της περιοχής κ' έξασφαλίστηκε ή φοίτηση του παιδιού στο γυμνάσιο. Δέν άποκλείεται νά συνεχιστεί ή θερμή αυτή ύποστήριξη και πιό πέρα.

— Μπορεί νά γίνει μεγάλος ποιητής, μου είπαν, και τότε θά τιμήσει την Ελλάδα και την Πελοπόννησο.

Η ζωή της Ρωμιοσύνης ύπήρξε πάντα ένα ιδιόρρυθμο κρμα ποιητικών όνειρων και πρακτικού πνεύματος, άκρατου ιδεαλισμού και άυστηρού ρεαλισμού. Ο Μωριάς δέ διαψεύδει την παράδοση στις γενικές γραμμές της. Τόν ξενίζουν κάποτε

και τόν δυσσαρεστούν οί κατευθύνσεις κ' οί επιδιώξεις άλλων τμημάτων του έθνους. Κλείνεται τότε στον έαυτό του, βουβός και σκυθρωπός, και άρνιέται κάθε συζήτηση με τις άλλες «έλληνικές πραγματικότητες». Στο πείσμα του άποκρίνονται άλλα πείσματα κ' έτσι ανοίγουνται ξαφνικά τά περίφημα «χάσματά» μας, κομματικά ή τοπικιστικά, που όφείλουνται κυρίως σε διαφορές της φρασεολογίας και όχι της ούσίας. Καί όμως είναι τόσο εύκολο νά συνεννοούνται οί "Έλληνες άνάμεταξύ τους, όταν ύπάρχει καλή θέληση και καλή καρδιά.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

F MILE MEYERSON

Με τον θάνατο του Έμιλ Μεγερόν χάνει η γαλλική φιλοσοφία ένα από τους χαρακτηριστικότερους αντιπροσώπους της κι' η σύγχρονη σκέψη ένα από τους πιο δυνατούς και πολύπλευρους λειτουργούς της. Ο Μεγερόν δεν ήταν γαλλικής καταγωγής ούτε γέννημα και θρέμμα του τόπου, που διάλεξε για πνευματική πατρίδα του και τίμησε ξεχωριστά. Όπως μια άλλη γαλλική δόξα, ο Μπερζόν, ξεκίνησε από την Πολωνία, σταμάτησε όμως για πολύ στην Γερμανία και καταστάλαξε, ώριμος στα χρόνια, στη γνώση και στα σχέδια, στο Παρίσι. Ο Μεγερόν μπορεί να καταταχθεί στη χορεία των ανθρώπων, που συγκινούν εξαιρετικά τον κόμητα Καύζερλιγκ: εκείνων που διαισθάνονται από μακριά το μοναδικό "Άστυ και, ξεσηκωμένοι από τον συγκλονιστικό δραματισμό του, κάνουν τ' αδύνατα δυνατά για να πδνε σ' αυτό κι' επί τέλους πηγαίνουν. Ο Μεγερόν όμως δεν άρκέστηκε να πάει Πήγε κι' έμεινε για πάντα. Υπάρχει κάτι το συγκινητικό σ' αυτές τις έκλεκτικές συγγένειες ανάμεσα στα περιβάλλοντα και τους ανθρώπους, όταν μάλιστα ξεσκεπάζονται τόσο όψιμα και σέ πείσμα των δύο στερεότυπων έχθρών μας, του τόπου και του χρόνου. Όσο μεγαλύτερα είναι τὰ εμπόδια, που πρέπει να κατανηθοούν, τόσο πιο γλήγορα γίνεται η άμοιβαία προσαρμογή και στερεώνονται οι συναισθηματικοί δεσμοί, που αυτόματα αυτή γεννάει. Συμβαίνει κάτι ανάλογο με τὰ πρόσωπα, που άργησαν πολύ να γνωριστούν ενώ ήταν από μιάς άρχης πλάσμένα τὸ ένα για τὸ άλλο ή που μιά μοίρα άδυσώπητη καταδίκασε σ' άτέλειωτο χωρισμό. Όλα, στην ιδιοσυγκρασία και τὸ ήθος του

Μεγερόν, τὸν προόριζαν για ένα τέλειο έγκλιματισμό στη Γαλλία και, πρὸ πάντων, στὸ Παρίσι: από τὴν οίκουμενική περιέργεια, που αντίσταθμιζε τὴν πολυμέρεια τοῦ καταρτισμοῦ (δὲν ήταν ξένος σὲ καμμιά περιοχή τῆς γνώσης ή τῆς δημιουργικής ανθρώπινης ενέργειας κι' ήξερε έφτά γλώσσες), ὡς τις καρτεσιανές ἀρετές τῆς διαύγειας και τῆς μεθοδικότητας τῆς σκέψης μαζί με τὸ άπαραίτητο ήθικό συμπλήρωμα τους, τὴν άδιατάραχτη Ισορροπία τῆς διάθεσης και τὴν ανεξάντλητη καλή πίστη και πνευματική άνοχή. Όστόσο ή λεπτή ευαίσθησία κι' ή πλατιά φιλοξενία, που χαρακτηρίζουν τὴν πνευματική ζωή τοῦ Παρισιοῦ, εύκόλυναν σημαντικά τὸν Μεγερόν στὸ καταστάλαγμα και στὴν ανάδειξη του. Από τὴ στιγμή που διαφάνηκε ή προσωπικότητα του, τὸν έγκολπώθηκαν με τὴ μεγαλύτερη στοργή τὰ πιο άνόμοια πνευματικά περιβάλλοντα. Στὴν άρχή, μυσήθηκε στους φιλολογικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους τοῦ Καρτιέ Λατέν, που, άν, με τὴν ξενιοσασία και τὸν μπεμισμό τους, πρόσφεραν τὸ πιο προσιτὸ κι' άνοιχτόκαρδο καταφύγιο στὸν άκατατόπιστο ξένο, τοῦ χάρισε όμως ταυτόχρονα κι' άληθινά πανηγύρια τῆς τέχνης και τοῦ πνεύματος. Έκει γνωρίστηκε και συνδέθηκε στενά ὁ Μεγερόν, εξαιρετικά ευαίσθητος στὴν ποίηση, με τὸν δικὸ μας Μωρεάς, που έμπνεύστηκε μάλιστα άπ' αὐτὸν ένα άλάκαιρο ποίημα. Μετά τὴν ελεύθερη τέχνη και σκέψη, ήρθε ή σειρά των δυὸ αλωνόβιων Ιδρυμάτων, τοῦ Κολλεγίου τῆς Γαλλίας και τῆς Σορβόνης. Τὸ πρώτο μεγάλο έργο τοῦ Μεγερόν φανερώθηκε τιμητικώτατα πατροναρισμένο από τὸν Μπερζόν, που τοῦ έπλεξε ένα θερμὸ έγκώμιο στὴν Άκαδημία των Έπιστημών. Όταν, άρκετὰ χρόνια άργότερα, κυκλοφόρησε τὸ δεύτερο βιβλίο του, που εξαθάριζε κι' ανέπτυσσε τις τολμηρές θέσεις τοῦ πρώτου, μιά από τις αὐθεντίες τῆς Σορβόνης, ὁ Lalande, ὁ έμψυχὸς τῆς θαυμαστής ὁμαδικῆς προσπάθειας, που κατέληξε στὸ γνωστότατο «Φιλοσοφικὸ Λεξιλόγιο», έδειξε τὴ χαρακτηριστικὴ διάθεση να παρουσιάσει τις θεωρίες τοῦ Μεγερόν σάν μιά προέκταση και συμπλήρωση (πόσο κολακευτική γι' αὐτὸν! ετόνιζε) των δικών του. Δὲν ενδιαφέρει αὐτὴ τὴ στιγμή άν εἶδε σωστά ή άν πλανήθηκε ὁ Lalande στὶς έκτιμήσεις του. Ότι, άξιζει να σημειωθεί είναι τὸ ήθικό νόημα τῆς στάσης του, ή έλλειψη, σ' αὐτὸν, κάθε πανεπιστημιακῆς ματαιοδοξίας, ή άπόλυτη άδιαφορία για τὸ προσωπικὸ καθεστὼς τοῦ συγγραφέα, που σ' αὐτὸν άνα-

κάλυπτε πνευματικές συγγένειες με τόν έαυτό του. "Όσο κι' αν συνετέλεσε ή στάση αυτή στο γόητρο του Μεγερόν, δέν παρουσιάζει ώστόσο τίποτε τό έκπληκτικό στη Γαλλία, όπου ή έξωπανεπιστημιακή δράση παίζει ένα σπουδαίο ρόλο και έξετάζεται με τή μεγαλύτερη προσοχή από τά έπίσημα πνευματικά Ιδρύματα. Άλλά τό κύρος του Μεγερόν γνώρισε τήν παγκόσμια καθιέρωση όταν, σε μιá άνοιχτή έπιστολή στους Times, τόν συγχάρηκε θερμά ό Einstein για τό βιβλίο, πού άφιέρωσε στη σχετικότητα, όμολογώντας άπερίφραστα πώς ό Μεγερόν τήν είδε πιό βαθειά και πλατιά από τόν ίδιο. Τό τελευταίο μνημειώδες τρίτομο έργο του κι' οί άλλεπάλληλες έκλαϊκτικές και μη άναλύσεις, πού προκάλεσαν οί θεωρίες του, όλοκλήρωσαν ταυτόχρονα τή φιλοσοφική του συμβολή και τήν παγκόσμια φήμη του. Βέβαια, δέν άποκλείεται, αν ζούσε στίς έργασίες, πού άφήνει. "Όπωςδήποτε είχε τό εύτύχημα να πεϊ με κάθε άνεση κι' άπλοχωριά ό,τι ούσιαστικά του έλαχε ό κληρος να φανερώσει. Φεύγει με τήν χαρούμενη πεποίθηση ότι ξάνοιξε πλατείς κι' έλκυστικούς όρίζοντες στην σκέψη. Στο μεγάλο και παθητικό πρόβλημα τής γνώσης, έρριξε ένα νέο και λαμπρότατο φώς.

* *

"Ό Μεγερόν ξεκίνησε από τήν χημεία (σ' αυτήν αναφέρεται ή πρώτη θεωρητική έργασία του) για να καταλήξει θριαμβευτικά στη φιλοσοφία. "Όλοι οί δρόμοι οδηγούν στη Ρώμη! Έξαιρετική σημασία για τόν πνευματικό προσανατολισμό του είχε τό γεγονός ότι συμπλήρωσε τήν έπιστημονική του κατάρτιση με μιá μακρόχρονη πρακτική σ' ένα από τά μεγαλύτερα έργαστήρια τής Γερμανίας. "Η έξοικείωση του με τήν πειραματική τεχνική τόν προίκισε με όλα τ' άπαραίτητα έξόδια για ν' άναδειχτεί ένας από τούς μεγαλύτερους έπιστημολόγους. "Ωστόσο ή πνευματική άφειτηρία του δε βάραινε καταθλιπτικά πάνω στίς κατοπινές άπασχολήσεις του. "Απ' αυτή κράτησε, πριν άπ' όλα, ό,τι έμελλε να έξυπηρετήσει τίς γενικές γνωσιολογικές του διαθέσεις, πού ήταν γνησιώτατα φιλοσοφικές

Βέβαια, ό Μεγερόν δέν ήταν τύπος μεταφυσικός. Τό τόνισε, άπειρες φορές, κατηγορηματικά ό ίδιος. "Όμολογούσε άδι-

σταχτα ότι κινείται με μεγάλη δυσκολία στη σφαίρα του άφηρημένου κι' ότι μόνο μέσα στο συγκεκριμένο αισθάνεται σίγουρο τόν έαυτό του. "Η είλικρίνεια του έφτανε στο σημείο να φανερώνει τίς μεγάλες δυσκολίες, πού δοκίμαζε μελετώντας τόν Hegel (μ' όλο πού τόν έχει αναλύσει θαυμαστά), και να έκφράζει τήν κατάπληξη, πού του προξενούσε ή δεξιοτεχνία του Bergson (έφάμιλλη του γερμανού στοχαστή) στο χειρισμό τών πιό πεμπτουσιακών προβλημάτων. Διόλου άπίθανο αυτή ή στενοχώρια, πού ένιωθε ό Μεγερόν με τήν μεταφυσική και πού δέν πρέπει πάντως να φανταστεί κανείς ότι ήταν ύπέρμετρη (ή μετριοφροσύνη του φιλοσόφου είναι παραδειγματική κι' οί άναλύσεις του δέν προδίνουν καμμιά άμχανία), να όφείλεται, ως ένα βαθμό, στην είδική του άπασχόληση για πολλά χρόνια με τίς φυσικές έπιστήμες και τό πείραμα. "Ό,τι όμως είναι άξιόσημείο σ' αυτόν είναι ή έλλειψη κάθε προκατάληψης (πού τόσο συχνά άπαντιέται στους έπιστήμονες) κατά τής μεταφυσικής. "Ό Μεγερόν δέν άρkiέται να τονίσει ότι δέν μπορεί κανείς ν' άδιαφορεί άτιμωρητεί (πρόπάντων οί έπιστήμονες) για τίς γνωστικές προσπάθειες, πού ξεδίπλωσαν έξω από τήν καθαυτό έπιστήμη οί πιό τρανές ανθρώπινες μεγαλοφυίες: τά μεγάλα προβλήματα είναι όρισμένα και δέν ύπάρχουν άπειροι τρόποι για τή λύση τους. Ζήτησε ν' άποδείξει κάτι παραπάνω: ότι όλος ό κόσμος κάνει μεταφυσική, από τόν άπλοϊκώτερο άνθρωπο ως τόν σπουδαιότερο έπιστήμονα. «Κάνουμε μεταφυσική, είπε έπιγραμματικά, όπως άνασαινούμε».

Μολονότι ό Μεγερόν χαρακτηρίζεται γενικά σαν έπιστημολόγος, ή διάθεση του είνε καθαυτό κριτική, νοολογική. "Από τά τέσσερα μεγάλα έργα του (Ταυτότητα και πραγματικότητα, "Η έξήγηση στίς έπιστήμες, "Η συναγωγή στη σχετικότητα, "Η πορεία τής σκέψης), τό πρώτο και τό τελευταίο δείχνουν καθαρά με τούς τίτλους τους τή γενικότητα του στοχασμού του. "Αλλά και τά δύο μεσαία, μ' όλο τόν έι τοπιστικό τους τίτλο, δέν γελούν τόν προσεκτικό παρατηρητή. "Η άλήθεια είναι ότι σ' όλα τά βιβλία του φανερώνεται έξ' ίσου έμμونه ή γνήσια κριτική διάθεση: ή διάθεση να ξεσκεπάσει τόν τρόπο τής λειτουργίας τής ανθρώπινης σκέψης. "Αν, στο έργο του Μεγερόν, ή έπιστήμη κατέχει, σαν άντικείμενο, έξαιρετική θέση, τοούτο δέν όφείλεται στην εύνοϊκή προκατάληψη του ειδικευμένου ούτε στη γενικώτερη κλίση του στα συγκεκριμένα θέματα. "Η προτίμηση

αυτή προέρχεται από δύο βασικές του πεποιθήσεις : 1ο ότι η ένδοσκόπηση, ή άμεση δηλ. παρακολούθηση της σκέψης από τον ίδιο το φορέα της, δεν παρουσιάζει καμμία ασφάλεια· 2ο ότι δεν υπάρχει ριζική διαφορά μεταξύ συνειδητής κι' άσυνειδητής σκέψης. Είναι γνωστό ότι δυσκολευόμαστε στον ύπερτατο βαθμό (άν δεν μάς είναι όλοτελα αδύνατο) να συλλάβουμε τη σκέψη μας σαν λειτουργία και τη στιγμή άκριβώς που λειτουργεί. Σ' αυτή τη δυσκολία προσθέτει ο Μεγερσόν και μιá άλλη : την ίδια τη φύση της κοινής σκέψης, που συχνά είναι συγκεχυμένη, σπασμωδική κι' υπερβολικά γλήγορη. "Αν υπάρχει όμως μιá περιοχή, όπου να παρουσιάζεται ή σκέψη συστηματική κι' άποκρυσταλλωμένη (έστω κι' αν δεν έχει συνείδηση του ίδιαιτερου μηχανισμού της), αυτή είναι ή επιστήμη. Μελετώντας την σ' όλους τους κλάδους και στην ιστορική εξέλιξη της, μπορούμε να έχουμε τη βεβαιότητα ότι θα ξεκαθαρίσουμε τις βασικές τάσεις του ανθρώπινου μυαλού. Δέ μάς λείπει άλλως τε ο τρόπος της επαλήθευσης των πορισμάτων αυτής της έρευνας : δεν έχουμε παρά να δοθούμε αν ισχύουν και στις άλλες περιοχές της σκέψης, που είναι ο κοινός νοός και ή φιλοσοφία.

Η βασική διαπίστωση που κάνει ο Μεγερσόν θωρώντας τον κόσμο της επιστήμης, είναι ή ύπαρξη, σ' αυτή, δύο συμπληρωματικών κι' όμως άνταγωνιστικών τάσεων. Η μιá είναι ή τάση στη «νομιμότητα», που καταλήγει στο ξεκαθάρισμα όρισμένων σχέσεων ανάμεσα στα πράγματα, που όνομάζουμε νόμους. Η τάση αυτή, είναι σφιχτά δεμένη με τις πρακτικές άνάγκες. Χάρη σ' αυτή, γίνεται δυνατή ή άπαραίτητη για τη δράση πρόβλεψη, που στηρίζεται στη συχνή επανάληψη όρισμένων φαινομένων. Όσοτόσο το ανθρώπινο πνεύμα δεν ίκανοποιείται μ' αυτή την πρόβλεψη. Νιώθει έπιτακτικά την άνάγκη μιáς εξήγησης γι' αυτές τις συχνές επαναλήψεις. Την εξήγηση αυτή προσπαθεί να δώσει ή δεύτερη τάση του ανθρώπινου μυαλού—ή πίστη στην αίτιότητα. Τί είναι όμως κατά βάθος ή άρχή της αίτιότητας ; Δεν είναι παρά ή εφαρμογή της άρχής της ταυτότητας στις διάφορες φάσεις της εξέλιξης ένός πράγματος μέσα στη ροή του χρόνου. Τότε μόνον οι άλλαιγές παίρνουν νόημα όταν έχουν άναχθει σέ κάτι το κοινό σ' αυτές και το άναλλοίωτο.— Δεν πρέπει όστόσο να συγχέουμε την έπιστημονική αίτιότητα με την αίτιότητα του κοινού νοού. Στόν τελευταίο, ή αίτία είναι σφιχτά δεμένη με τον έξωτερικό κόσμο

και δεν έχει νόημα δίχως τη ροή του χρόνου. Στην επιστήμη, παρουσιάζεται κυρίως σαν άποχρών λόγος, σαν έσωτερική και λογική άναγκαιότητα, σαν συναγωγικό ζετόλιγμα. Σκοπός της έπιστημονικής εξήγησης είναι ή άντικατάσταση της έμπειρικά έξακριβωμένης διαδοχής με τη βαθιά κι' άσύστηρη συνοχή άνάμεσα στα πράγματα. Η τάση αυτή του λογικού να μπάσει την έσωτερική άναγκαιότητα μέσα στον φυσικό κόσμο έχει άποδειχτεί άκατανίκητη. Πάντα οι έπιστήμονες ζήτησαν ν' άναγάγουν τά νέα φαινόμενα σέ νόμους από τά πριν έξακριβωμένους. Καμμία έπίθεση δεν μπόρεσε να κλονίσει αυτούς τους νόμους. Δεν ύποχώρησαν παρά σέ άλλους νόμους, προικισμένους με μεγαλύτερη εξηγητική ίκανότητα. — "Αν τώρα φάξουμε κατά άπ' αυτή την έμμονη έπιδίωξη της εξήγησης, θά βρούμε την πεποίθηση ότι ή φύση μπορεί ν' άναχθει στο λογικό. Βέβαια, κάποτε ή επιστήμη φτάνει στο σημείο να περιορίζει ή ίδια (όπως συμβαίνει σήμερα) την έκταση της εξηγητικής της ύναμης. Κατά βάθος όμως διατηρεί την άκλόνητη βεβαιότητα στην άπόλυτη «νομιμότητα» της φύσης. Από την άποψη αυτή, είναι άποκαλυπτική ή άκρίβεια στην επαλήθευση των άστρονομικών προβλέψεων. Όπως μάλιστα να είναι ακόμα πιό άποκαλυπτικό το γεγονός ότι οι άστρονομικές άνακαλύψεις ήρθαν ύστερα από γενικές προεξοφλήσεις πολύ πιό περιπλοκές από τους τελικά διατυπωμένους νόμους. Όπως δήποτε είναι άνομφισβήτητο ότι ή φύση δεν είναι διόλου άσυμβίβαστη με τη νόηση μας. Αυτό και μόνο δικαιολογεί την αντίληψη των έπιστημόνων ότι οι νόμοι ξεσκεπάζουν την ίδια την ούσία των πραγμάτων ή, τουλάχιστο, θά την ξεσκεπάσουν κάποτε. Άλλά ή πίστη στη «λογικότητα» της φύσης δεν είναι τίποτε άλλο παρά ή πίστη στη «συναγωγικότητα» της, δηλ. στην οικουμενικότητα του άναγκαιού δεσμού άνάμεσα στα μέρη του Σύμπαντος. Με δύο μορφές προβάλλει ή συναγωγικότητα αυτή : με τη λογική (Άριστοτέλης, Χέγκελ) και με τη μαθηματική (Πλάτων, Ντεκάρτ). Είναι ακάταλυτη ή διαφορά άνάμεσα τους ή, μ' άλλα λόγια, ποιá είναι ήσχρη μεταξύ λογικής και μαθηματικών ; Ο Μεγερσόν δεν εξετάζει αυτό το πρόβλημα. Άρκιέται στη διαπίστωση ότι ο παν-λογισμός του Άριστοτέλη βγαίνει κατ' ούσίαν από τον πλατωνικό παν-μαθηματισμό.

Πώς τώρα παρουσιάζεται συγκεκριμένα στην επιστήμη ή έ-

ξηγητική τάση της νόησης : Μὲ τὸ γενικώτατο κί' ἀκατάπαυτο ἀνανεούμενο μέρος της, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς κοσμολογικές της ὑποθέσεις. Μιά ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες εἶναι ὁ μηχανισμός. Σύμφωνα μ' αὐτόν, σὸ βάθος τῶν πραγμάτων ὑπάρχουν τὰ ἄτομα, πού μὲ τὴν κίνηση τους παράγουν τὸ καθετί. Ὡστόσο δὲν εἶναι λίγες οἱ δυσκολίες πού γεννᾶει. Ὅχι μόνο εἶναι φανερὴ ἡ ἀνεπάρκειά του στὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ, καὶ στὴν ἴδια τὴν περιοχή τῆς φυσικῆς, μένει ἀκατανόητη ἡ μεταβίβαση τῆς κίνησης ἀνάμεσα στὰ ἄτομα. Ἄν φαντασθοῦμε τὰ τελευταῖα σκληρὰ ἢ μαλακὰ, δὲν βλέπουμε πῶς μορεῖ ἡ σύγκρουση νὰ γίνει φορέας τῆς κίνησης. Ἄν πάλι τὰ παραστήσουμε σὰν ἀπλὰ γεωμετρικὰ σημεῖα, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ καταφύγουμε στὴν ἔννοια τῆς «δύναμης», δηλ. τῆς ἀπὸ μακρὰ ἐνέργειας, πού καταργεῖ τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο κί' εἶναι ἀληθινὴ πέτρα σκανδάλου γιὰ τὸν ἐπιστήμονα. Ὡστόσο ὁ ἀτομισμός μένει ἢ πιὸ παλιὰ καὶ δυνατὴ πίστη. Ἡ μεγάλη του ἐπιτυχία ὀφείλεται, πρὶν ἀπὸ ὅλα, σὸ γεγονός ὅτι εἶναι μιὰ πλατιὰ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητας : τὰ ἄτομα ἀντιπροσωπεύουν ὅ,τι σταθερὸ ὑπάρχει στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον ὅσο γιὰ τὶς ἀλλαγές του, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ διαφορὲς μετατοπίσεις καὶ συνδυασμοὶ τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων.— Ἰδιόρρυθμες ἐφαρμογές τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητας ἀποτελοῦν ἀκόμη ὀρισμένοι γενικοὶ τύποι, πού ὁ χαρακτήρας τους παρουσιάζεται ἀρκετὰ ἀμφίβολος. Πότε παρουσιάζονται σὰν νόμοι καὶ πότε σὰν ὑποθέσεις· πότε σὰν ἀπριοριστικοὶ καὶ πότε σὰν ἐμπειρικοὶ. Πάντως ὅλοι ἀνάγονται σὲ ἀρχές διατήρησης καὶ σταθερότητας γιατί ὅλοι εἶναι καρποὶ τῆς ἀναζήτησης τῆς ταυτότητας μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου. Μιά ἀπὸ τὶς ἀρχές αὐτές εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀδράνειας, πού συνειδητοποίησε καὶ διατύπωσε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Ντεκάρτ. Σύμφωνα μ' αὐτήν, τὰ σώματα ἔχουν τὴν τάση νὰ μένουν στὴν κίνηση ἢ στὴν ἀκίνησις ὅσο καμμιά ἄλλη ἐξωτερικὴ αἰτία δὲν τὰ κάνει ν' ἀλλάζουν κατάσταση. Γιὰ τὸν Μεγερσόν, ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι οὔτε ἐμπειρικὴ οὔτε ἀπριοριστικὴ. Εἶναι ἕνας συμβιβασμὸς ἀνάμεσα στὴν τάση πρὸς τὴν αἰτιότητα καὶ στὰ διδάγματα τῆς πείρας. Ἐμπειρικὴ ὅσο πιστοποιεῖ τὴν κίνηση, τὴν ἀλλαγὴ, γίνεται ἀπριοριστικὴ ὅταν μεταβάλλει τὴν ἴδια τὴν κίνηση σὲ οὐσία ἀναλλοίωτη μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου. Ἀνάλογες εἶναι οἱ ἀρχές τῆς διατήρησης τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνέρ-

γειας. — Κοινὸ καὶ σπουδαιότατο χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν ἀρχῶν αὐτῶν εἶναι ἡ κατηγορηματικὴ ἀντίθεση τους στὴ συνειδησιακὴ μᾶς πείρα γιὰ τὴν ἀνεπίστροφη ροὴ τοῦ χρόνου, καὶ γιὰ τὴν ἀμετάκλητη ἀλλαγὴ. Καταργώντας τὴν ἀλλαγὴ, καταντᾶει ἡ ἐξήγηση ἄρνηση τῆς πραγματικότητας τοῦ χρόνου. Γενικὰ ὅσο πιὸ ὀρθολογιστικὴ γίνεται ἡ ἐπιστῆμη τόσο πιὸ ἀποφασιστικὴ δείχνεται στὴν ἀποβολὴ τοῦ χρόνου ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν φαινομένων. — Φυσικὸ συμπλήρωμα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν εἶναι ἡ πανάρχαια ἀρχὴ τῆς ἐνότητας τῆς ὕλης. Ἄν ἐκεῖνες καταργοῦν τὸ χρόνο, αὐτὴ σβύνει τὸ διάστημα. Βέβαια, μὲ τὸ φανέρωμα τῆς χημείας προβάλλει ἡ ἔννοια τοῦ ἀμετάτρεπτου στοιχείου. Ὡστόσο δὲν μπόρεσε νὰ κλονίσει τὴν πεποίθηση τῶν ἐπιστημόνων ὅτι τελικὰ θὰ φθάσουν στὴν ὁμοιογένεια ὅλων τῶν ἀμετάτρεπτων στοιχείων. — Ἄλλὰ ἡ ἐξηγητικὴ τάση τῆς νόησης δὲν ἐκδηλώνεται μόνο μὲ τὶς διάφορες παραλλαγές τοῦ μηχανισμοῦ. Τὴ συναντοῦμε καὶ στὶς μὴ μηχανικὲς θεωρίες, τὶς «ποιοτικές». Ἄν ὁ μηχανισμὸς ἀνάγει τὰ πάντα στὴν κίνηση, οἱ ποιοτικὲς ἐρμηνεῖες ἀποδίδουν τὸ καθετί σὲ μιὰ πάγια ἰδιότητα, σὲ μιὰ προϋπάρχουσα οὐσία. Σ' αὐτὴν ἔρχεται νὰ προστεθεῖ ἡ τωρινὴ ἰδιότητα τῶν ἀντικειμένων. Ἔτσι καὶ σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς θεωρίες βρίσκουμε τὴ στερεότυπη τάση τῆς νόησης νὰ ξεσκεπάζει πίσω ἀπὸ τὶς «φαινομενικὲς» ἀλλαγές μιὰ ἀναλλοίωτη ταυτότητα. Ὡστόσο ἐπικρατέστερες φανερώθηκαν οἱ μηχανιστικὲς ἀρχές. Οἱ ποιοτικὲς θεωρίες σκοντάφτουν σὲ δυὸ βασικὲς δυσκολίες. Πρῶτα πρῶτα μένουν ἀνεξήγητες οἱ ἰδιότητες τῶν στοιχείων τόσοσ τῶν ἀπλῶν ὅσο καὶ τῶν σύνθετων. Ἐπειτα καταντᾶει προβληματικὴ ἡ θεμελίωση τῆς ἐπιστῆμης πάνω σὲ μιὰ καθαρὰ ποιοτικὴ βάση. Πῶς νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ ταυτότητα τῶν ἀπειρων αἰσθημάτων, πού σ' αὐτὰ ἀντιστοιχοῦν οἱ διάφορες ἰδιότητες ; Ὁ μηχανισμὸς παρουσιάζει τὸ μεγάλο πλεονέκτημα ὅτι, ἀντικαθιστώντας ἕνα καθαρὸ αἶσθημα μὲ τὴν ὑποθετικὴ ἐξωτερικὴ του αἰτία, κατορθώνει κί' ἐξηγεῖ τὸ ἕνα αἶσθημα μὲ τὸ ἄλλο.— Ὅπως ὅποτε, εἴτε χρησιμοποιοῦντας τὶς μηχανικὲς ἀρχές εἴτε καταφεύγοντας στὶς ποιοτικὲς, ἡ ἐπιστῆμη ἔχει τὴν τάση νὰ ἐκμηδενίσει τὸν πραγματικὸν κόσμον. Γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸ χρόνο, τὸ χῶρον καὶ τὰ σώματα, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ τὰ ἄρνηθεῖ, καταλήγοντας σ' ἕνα γνωστικὸν μηδενισμό—στὸν ἀκοσμισμὸν.

Στό σημείο αυτό γεννιέται ένα κρίσιμο έρώτημα : αν ή αρχή τής αιτιότητας είναι μιá εφαρμογή τής αρχής τής ταυτότητας, δέν καταναίει ή έπιστήμη μιá άπέραντη ταυτολογία : Τό γεγονός και μόνο ότι υπάρχει έδαφος για μιá αδιάκοπη έφαρμογή τής αρχής τής αιτιότητας φτάνει για νά δώσει τήν άπάντηση : ή αρχή αυτή είναι, πριν άπ' όλα, ή πιστοποίηση τής σταθερότητας μέσα στην πολλαπλότητα. "Αν ή τελευταία είχε καταργηθεί μιá για πάντα, θά ήταν άδύνατη ή άκατάπαυτη άναγωγή στην ταυτότητα. Πάντως, αν δέν εξαφανίζεται ή πολλαπλότητα, θεωρείται σάν κάτι τό δευτερεύον. "Ό,τι πρόέχει είναι ή εξακρίβωση τής ταυτότητας. "Η πολλαπλότητα παίζει, λοιπόν, διπλό ρόλο. "Από τή μιá μεριά είναι ό βοσικός όρος τής λειτουργίας του νοῦ : από τήν άλλη είναι, σάν περιεχόμενο, κάτι τό πολύ διαφορετικό άπ' αυτόν, άφου ό νοῦς άγωνίζεται αδιάκοπα νά τό έξουσιάσει. Μ έτήν άκατάπαυτη αντίσταση, πού προβάλλει, κάνει ταυτόχρονα δυνατή τή ζωή τής έπιστήμης και φανερή τήν άδυναμία του λογικού νά συνταυτιστεί άπόλυτα μέ τήν πολλαπλότητα, τήν πραγματικότητα. "Ετσι τό πολλαπλό προβάλλει σάν κάτι, πού είναι πέρα από τό λογικό, σάν «υπέρλογο». Σε τί όμως άκριβώς συνίσταται τό υπέρλογο αυτό : "Εξαρτάται από τό κάθε είδος τής έπιστήμης. Στη γεωμετρία είναι ό χώρος, πού μās επιβάλλεται κυριαρχικά άπ' έξω. Γιατί νά έχει τρεις διαστάσεις κι' όχι τέσσερις ; Στη φυσική υπάρχουν αρκετά υπέρλογα. Πρώτο κι' άξεδιάλυτο, τό αίσθημα. Τό πρόβλημα τής παραγωγής του δέν έπαψε από τήν αρχαιότητα νά βασανίζει τούς στοχαστές. Πολλοί κατέληξαν στην άπόφαση νά τό καταργήσουν-σάν νά ήταν έξήγηση ή άπλή άρνηση ενός φαινομένου ! "Αλλά πώς νά έξηγηθεί πάλι τή στιγμή πού ό μηχανισμός, άνάγοντας τά πάντα σέ μιá δίνη από άλληλοσυγκρούόμενα σωματίδια, έχει έκμηδενίσει τις βασικότερες ίσως προϋποθέσεις κάθε ίκανοποιητικής έξήγησης : Τελευταία προσπάθησαν νά τό άποδώσουν στην ειδική ενέργεια των νεύρων. Οί φιλόσοφοι όμως δέν θέλουν μέ κανένα τρόπο νά τό παραδεχτούν. Πιστεύουν ότι δέν είναι μιá και ή αυτή κίνηση, πού παράγει τά αίσθήματα, άλλ' ότι τά νεύρα άποσποῦν από τις ποικίλες έξωτερικές κινήσεις εκείνες άκριβώς πού τούς αντιστοιχούν. —"Αλλο υπέρλογο, στη φυσική, είναι καθώς είδαμε κίβλας πιό επάνω, ή άλληλεπίδραση των σωματων είτε γίνεται από μακρυά (όπότε ίσοδυναμεί

μέ τήν κατάργηση του χρόνου και του χώρου) είτε μέ τήν έπαφή (όπότε ή κίνηση γίνεται ούσια, μεταβίβασιμη μάλιστα, κν' άξια νά μείνει μετέωρη, για ένα διάστημα, άνάμεσα στα σώματα !) Στη φιλοσοφία είναι γνωστό τό πρόβλημα αυτό σάν πρόβλημα έπικοινωνίας των ούσιων. "Ιδιαίτερα άπασχόλησε τούς Malebranche, Hume, Locke, Leibnitz.

"Ωστόσο κανένα από τά υπέρλογα αυτά δέ φανέρωσε όσο ή αρχή του Carnot τήν αντίσταση τής φύσης στο συναγωγικό και συνταυτιστικό ρυθμό τής σκέψης. "Η αρχή αυτή είχε ή «έμπειρικώτερη» άπ' όλες. Διαφέρει και μορφικά από κάθε άλλη. Δέν άνάγεται σέ καμμιά ίσότητα και διδάσκει όχι τή διατήρηση αλλά τήν άλλαγή. Κάτι παραπάνω μάλιστα : τάζει στο Σύμπαν ένα τέρμα. Είναι ή πιό πανηγυρική διάψευση του μετακλητου των φαινομένων, κι' άπονέμει υπέρτατη πραγματικότητα στο χρόνο. Διόλου παράξενη, λοιπόν, ή μεγάλη βραδύτητα πού χαρακτηρίζει τό φανέρωμα της (μόλις πέρασαν 100 χρόνια από τότε και δέν φαίνεται νά είχε κανένα πρόδρομο). Πόσο όμως άποκαλυπτική ή έπιμονή των έπιστημόνων για ν' άποκαταστήσουν έστω και μιá έμμεση συμφωνία άνάμεσα σ' αυτή και στην αρχή τής αιτιότητας μέ τή μεσολάβηση των μηχανιστικών θεωριών ! Παρ' όλα αυτά ή αρχή του Carnot μένει άκατάλυτη κι' ή πιό σπουδαία όλης τής φυσικής. — "Ο κύκλος όμως των υπέρλογων δέν σταματάει έδω. Για τήν άκρίβεια δέν μπορεί πουθενά νά σταματήσει. "Αν υπέρλογο είναι τό πολλαπλό, δηλ. σέ τελευταία άνάλυση, καθετί τό δεδομένο, υπάρχουν άπειρες πιθανότητες νά ξεφυτρώνουν όλο και νέες μορφές του—άκόμη κ' εκεί όπου τά φαινόμενα έδιναν τήν εντύπωση ότι ήταν άπόλυτα εξακριβωμένα και ταξινομημένα. "Ετσι τό φανέρωμα τής θεωρίας τής σχετικότητας στην άστρονομία άναστατώνει τις θεωρίες του Νεύτωνος. Και δέν είναι μόνο αυτό. Τό υπέρλογο, ξεφεύγοντας από κάθε μηχανιστική έξήγηση, άνοίγει διάπλατα τις πόρτες στις τελεολογικές έρμηνείες του Σύμπαντος. Είναι χαρακτηριστική ή τόλμη κι' ή έπιτυχία τους μέσα στη βιολογία. Κάτω από τή μορφή του βιταλισμού, όρθώνονται γεμάτες αυτοπεποίθηση κατά του βιολογικού μηχανισμού κι' αλτιοκρατισμού. "Ενώ ό τελευταίος έννοει ν' άναγάγει όλα τά βιολογικά φαινόμενα στα φυσικοχημικά, ό βιταλισμός πιστεύει άκράδαντα στην άκατάλυτη ιδιορρυθμία των πρώτων. "Ο Μεγερσόν δέ διστάζει νά πεί ότι ό βιταλισμός φαίνεται νά έχει

κατ' ἀρχήν δίκιο. Ὡστόσο βρίσκει υπερβολική τὴν ἀξίωση του νὰ προχαράξει στὴ μηχανιστικὴ ἐξήγηση ὄρια ἀσάλευτα. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ τελευταία προχωρεῖ ἱκανοποιητικά. Ὅσο- δὴποτε ὁμως κι' ἂν προκόψει, δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ ἐγκατα- λειφθεῖ ὁ βιταλισμὸς σὰν ὑπέρτατη ἀρχή, τῆ στιγμῆ μάλιστα πού ἔχει φανερώσει τόση γονιμότητα ἀκόμη καὶ σὰν κίνητρο ἄ- μεσα ἐξηγητικό. Εἶνε πολὺ πιθανὸ νὰ παίξει ὁ βιταλισμὸς στὴ βιολογία τὸ ρόλο, πού οἱ ὑποθέσεις παίζουν στὴ φυσική.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἐπιβάλλεται νὰ ἐξακριβωθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγερσὸν ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς συνειδητῆς καὶ τῆς ἀσυνειδη- τῆς σκέψης εἶνε ἕνας καὶ ὁ αὐτός. Μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ αἰτιοκρατικὴ τάση, πού κυριαρχεῖ στὴν ἐπιστήμη, φανε- ρώνεται καὶ στὸν κοινὸ νοῦ: "Ἄν ἀληθινὰ συμβαίνει αὐτό, θὰ ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη παρουσιάζεται σὰν μιὰ προέκταση τοῦ κοινοῦ νοῦ. Γιὰ τὸν τελευταῖο, τὸ γνω- στικὸ πρόβλημα παίρνει τὴν ἀκόλουθη μορφή: πῶς συμβαίνει ὥστε καθαρὰ ἐσωτερικὲς καταστάσεις, σὰν τὴν ἀκατάπαυτη ἀ- λυσοῖδα τῶν αἰσθημάτων, νὰ ἐξωτερικεύονται καὶ νὰ ἀντικει- μενικοποιῶνται; Ὑπάρχει ἐδῶ ἕνα ἀπότομο πῆδημα, παρ' ὅλα ὅσα κι' ἂν ἰσχυρίζονται μερικοὶ φιλόσοφοι. Βέβαια, ἡ σκοπιμότη- τη παίζει ἕνα σπουδαῖο ρόλο σ' αὐτὴν τὴν ἀντικειμενικοποι- ῆση: ἡ ἔννοια τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου κι' ἐξωτερικοῦ κό- σμου εὐκολύνει σημαντικὰ τὴν κατάταξη τῶν αἰσθημάτων καὶ τὴν πρόβλεψη τους. Ὡστόσο εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐξηγηθεῖ πῶς ἔγινε τὸ πρῶτο βῆμα. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλούστατο: βλέ- ποντας τὰ αἰσθήματα μας νὰ φεύγουν καὶ νὰ ξανάρχωνται χω- ρίς σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ νὰ εἶναι μέσα μας, πιστεύουμε στὸ τέλος ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα κάπου ἄλλοῦ βρισκόταν." Ἐτσι γεννιέται σιγά-σιγά μέσα μας ἡ ἔννοια τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἑνὸς ἀντιστασθμίματος τοῦ ἐγῶ μας. Ἡ οὐσιαστικοποίηση τῶν διαφόρων ἰδιοτήτων δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐφαρμογὴ τῆς βα- σικῆς τάσης τῆς νόησης νὰ διατηρεῖ κάτι τὸ ἀναλλοίωτο μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου. Ἐν τούτοις ὁ κοινὸς νοῦς μένει μιὰ πρῶ- τη καὶ χοντροκομμένη ἀφετηρία ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ καὶ μετα- φυσικοῦ συστήματος. Μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς ἐπιστήμης ἀρχίζει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀφαιρετικὰ διαβήματα, πού, ξεκινώντας ἀπὸ ὀρισμένα ἀντικείμενα μὲ συγκεκριμένες ἰδιότητες, καταλήγει σὲ μιὰ ἀπροσδιόριστη ἀπώτατη οὐσία. "Ὅσο ὁμως διαφορετικὰ κι' ἂν εἶνε τὰ τέρματα τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἡ

ἀφετηρία εἶναι ἡ αὐτή. Ὅπως ὁ κοινὸς νοῦς πιστεῦει ἀκρά- δαντα στὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔτσι κι' ὁ φυσικὸς εἶναι βαθιὰ πεισμένος γιὰ τὴν πραγματικότητα (ἂν ὄχι καὶ γι' αὐτὴ τὴν ὕλικότητα) τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν τῆς ἐπιστήμης (δύναμη, ἐνέργεια, ἄτομο κτλ. κτλ.) Ὡστόσο ὑπάρ- χει μιὰ ἀκατάλυτη διαφορὰ μεταξύ τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπι- στήμης: ὁ πρῶτος εἶναι, πρὶν ἀπ' ὅλα, ποιητικὸς ἐνῶ ἡ δευτέρα ποσοτικὴ κι' ὀλοένα χειραφετεῖται ἀπ' τὸ αἶσθημα. "Ἄν τώρα οἱ κατασκευὲς τῆς ἐπιστήμης ἱκανοποιῶν περισσότερο ἀπὸ τὰ σχεδιάσματα τοῦ κοινοῦ νοῦ (ἀφοῦ ἀνταποκρίνονται καλύτερα στὸ αἰτιοκρατικὸ αἴτημα), δὲν παύουν ἀπὸ τοῦ νὰ καταργοῦν τὴ γνωστὴ πραγματικότητα καὶ νὰ βάζουν στὴ θέση τῆς μιὰ ἄλλη. Στὸ σημεῖο αὐτό εἶναι ἀξιοπρόσεχτη ἡ συγγένεια ἀνάμε- σα στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴ μεταφυσικὴ δημιουργία. Οὔτε καὶ μποροῦσε νὰ γίνει ἄλλιῶς: ἂν ἡ μεταφυσικὴ κυκλοφορεῖ σ' ἀλά- καιρὴ τὴν ἐπιστήμη τοῦτο συμβαίνει γιατί περιέχεται στὴν ἀφετη- ρία τῆς στήν οὐσιαστικοποίηση τῶν ἰδιοτήτων. Ὁ ἐπιστήμονας, πού δὲν παρακολουθεῖ ἀντικειμενικὰ τὴ λειτουργία τῆς σκέψης συνειδητῆ τοῦ ρυθμοῦ τῆς. Νομίζει ὅτι γενικεύει τὰ πορίσματα τῆς πείρας ἐνῶ δὲν κάνει παρὰ νὰ λυτρώνει τίς ἀντιλήψεις του, δὲν ἔχει (προγενέστερες ἀπὸ τὴν πείρα) ἀπὸ τοὺς περι- ορισμούς, πού ἡ πείρα ἐπιβάλλει σ' αὐτέ! Τὸ «primium vivere deinde philosophari», πού μοιάζει τὸ κορύφωμα τῆς φρόνησης, εἶναι λανθασμένο. Vivere est philosophari.

Μετὰ τὴν ἐξέταση τῆς λειτουργίας τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης δὲ μένει, γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευ- νας, παρὰ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ρυθμοῦ τῆς φιλοσοφικῆς δια- νόησης. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, διαλέγει ὁ Μεγερσὸν ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις. Ἰδιαίτερη σημασία δίνει στὴν πε- ρίπτωση τοῦ Χέγκελ, πού γι' αὐτὸν ἔχει ἐξαιρετικὴ ἐκτίμηση. Ἄρνιεται ἀπόλυτα νὰ δεῖ στὸ ἔργο του, ὅπως πολλοὶ ἐπιστή- μονες, «ἕνα εἶδος ἀδικαιολόγητου τερατοουργήματος στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης». Ἄπεναντίας θεωρεῖ ἀπαραί- τητο νὰ συνδέσει τὸν ἑγελιανισμό μὲ τίς λίγες συναγωγικὲς προσπάθειες πού ἔγιναν στὴ φιλοσοφία ἀπὸ ἕνα Πλάτωνα ἕνα Ἄριστοτέλη, ἕνα Ντεκάρτ. Βέβαια, ἡ συναγωγή τοῦ Χέγκελ εἶναι ἐννοιολογικοῦ τύπου: πρότυπο του εἶναι, ὄχι ὁ Ντεκάρτ, ἀλλὰ ὁ Ἄριστοτέλης. Δὲν μποροῦσε νὰ μὴν ἀποτύχει μιὰ κι' ἔχει ὀλοένα ἀποδειχθεῖ ἡ στεριότητα τῆς ἔννοιας στὴν ἐπι-

στήμη. Ὡστόσο ὁ ἐγελιανὸς παν-λογισμὸς εἶναι λιγώτερο ἀπό-λυτος ἀπὸ τὸν ἀριστοτελικό: ἐνῶ ὁ τελευταῖος ἀρکیεται σὸ γενικό, ἐκεῖνος κλείνει μέσα του πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ Χέγκελ εἶχε συνείδηση τῶν μεγάλων ἀποχτημάτων τῆς ἐπιστήμης. Γι' αὐτὸ καὶ τῆς ἀφήνει ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπρι-οριστικά ἀπὸ τὸ λογικό. Ἀντίθετα, ἡ φιλοσοφία πρέπει ν' ἀρ-κεστεῖ στὶς γενικές κι' ἀσάλευτες γραμμὲς τῆς φύσης. Ἐνῶ ὁ Ντεκάρτ πίστευε ὅτι τὸ καθετί μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ τὸ λογικό, ὁ Χέγκελ παραδέχεται τὸ ὑπέρολογο, τὸ πολλαπλό, τὸ συμπτωματικό. Εἶναι δουλειὰ τῆς ἐπιστήμης νὰ τὸ ἐξηγήσει. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ τονιστεῖ πόσο καθαρὰ εἶδε ὅτι ἡ αἰτιότητα, ὄντας μιὰ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητας, τείνει νὰ καταλήξει σὲ μιὰ ἀπέραντη ταυτολογία. Ὁ,τι ὅμως εἶναι ἀποκαλυ-πτικό εἶναι ἡ ἀποτυχία τοῦ Χέγκελ νὰ ἐξηγήσει τὴ μετα-βολὴ στὸν κύκλο τῶν φαινομένων. Ἔπαθε κι' αὐτὸς ὅ,τι καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἀπόπειρες τῆς ἐπιστήμης. Γιὰ τὸν Χέγ-κελ, τὸ ὄν εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀκίνησις: τὸ ἴδιο καὶ τὸ μὴ ὄν. Μιὰ ὅμως καὶ ἡ κίνησις δὲν περιέχεται οὔτε σὸ ἓνα οὔτε σὸ ἄλλο, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐπέμβει, γιὰ νὰ γίνει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἓνα σὸ ἄλλο, κάποιος ἐξωτερικὸς παράγοντας. Λα-θραῖα μπάζει ὁ Χέγκελ τὴν ἐμπειρικὴ ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς μέσα στὴν καθαυτὸ διαλεκτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ. — Ἀρκετὴ ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ στάσις τοῦ Χέγκελ ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμη μὲ τὴν ἀντίστοιχη στάσις τοῦ Auguste Comte. Καὶ οἱ δυὸ ζητοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη νὰ περιοριστεῖ στὶς διαπιστώσεις καὶ ν' ἀποφεύ-γει τὶς ἐξηγήσεις. Καὶ οἱ δυὸ ὅμως γελάστηκαν ἐξ ἴσου: οὔτε οἱ νόμοι ὀλοκληρῶνουν τὴν ἐπιστήμη οὔτε ἡ κριτικὴ τῶν ἐπι-στημονικῶν μεθόδων θίγει τὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη. Ὡστόσο ἡ ταυτότητα τῆς ἀπαγόρευσης, ποῦ ἤθελαν νὰ ἐπιβάλουν στὴν ἐπιστήμη, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσει στὰ ἰδιαίτερα κί-νητρα τοῦ καθενός. Ὁ Κόντ εἶχε ἀληθινὸ ἐπιστημονικὸ αἰσθη-τήριο, ἐνῶ ὁ Χέγκελ δοκίμαζε μιὰ βαθιὰ περιφρόνησις γιὰ τὴ φύση, ποῦ ἔβλεπε τὴν ἀνυποταξία της σὸ λογικὸ σὰν ἓνα ση-μάδι κατωτερότητας. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Χέγκελ βρίσκειται στοὺς ἀντίποδες τοῦ Κόντ καὶ τῆς ἐπιστήμης, ποῦ ὅλο καὶ βά-ζει πῶς πολλὸ τὸν τόνο στὴ φύση, πρὸ πάντων ὅταν αὐτὴ τῆς ἐναντιώνεται μὲ ἰδιαίτερο πείσμα.

Ἔτσι, στὶς τρεῖς περιοχὲς τοῦ κοινοῦ νοῦ, τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἡ ἐνόησις τῆς νόησης προβάλλει ὀλοκά-

θαρη. Καθένας ἀπὸ τοὺς ἐξηγητικούς αὐτοὺς τρόπους τοῦ κό-σμου ἀνάγει τὴν πολλαπλότητα, ποῦ εἶναι τὸ ὑλικὸ κι' ὁ ὅρος τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ, σὲ μιὰ πρωτορχικὴ ταυτότητα, ποῦ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐκμηδένισι, τὸν ἀκο-σμισμὸ. Ὡστόσο δὲν μπορούμε νὰ παραβλέψουμε τὶς διαφορὲς στὴ μέθοδο τοῦ καθενός. Μερικοὶ ἐπηρέαστηκαν τόσο πολὺ ἀπ' αὐτὲς ὥστε νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι τὸ ἀνθρώπινο λογικὸ δὲν εἶναι ἓνα ἀλλὰ πολλαπλό. Ἰδιαίτερη ἐντύπωσις κάνει κυρίως ἡ ἐξάρ-τησις τοῦ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ ἀπὸ τὸ πείραμα, ποῦ ἐπι-βάλλει, μὲ τὶς ἀδιάκοπες ἐκπλήξεις του, ὅλο καὶ νέες ἀναθεω-ρήσεις καὶ προσαρμογές. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν συντέλεσε λίγο στὴ δυσπιστία, ποῦ δείχνουν οἱ ἐπιστήμονες γιὰ τὶς μεταφυσικὲς κατασκευές. Ἡ σχετικὴ ἀνεξαρτησία τῶν τελευταίων ἀπέναντι τοῦ πειράματος τὶς κάνει νὰ φαντάζονται στὰ μάτια τῶν ἐπιστη-μόνων σὰν ξεκρέμαστες κι' οὐρανοκατέβατες. Ἡ ἀντιπάθεια πρὸς τὴ μεταφυσικὴ πῆρε μάλιστα τέτοιες διαστάσεις ὥστε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες φιλοσοφικὲς σχολές, ὁ θετικισμὸς, νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ καθαυτὸ ἐξηγητικοῦ μέ-ρους τῆς ἐπιστήμης, ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς κοσμολογικὲς ὑπο-θέσεις. Σ' αὐτὲς, βλέπει μασκαρεμένες ὅσο καὶ μάταιες ὄντολογικὲς ἀπόπειρες, ποῦ δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὴν καθαυτὸ ἀπασχόλησις τῆς ἐπιστήμης: τὴν ἐξακρίβωσι καὶ τὴν διατύπωσι τῶν νόμων. Τοῦτο πάντως δὲν ἐμ-πόδισε τὸν θετικισμὸ νὰ καταντήσῃ ὁ ἴδιος μεταφυσικὴ ἀφοῦ οἱ νόμοι, ἀπὸ ἀπλὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ πράγματα, πῆραν τελικὰ τὶς διαστάσεις μοναδικῆς κι' ἐσώτατης πραγματικότη-τας. Βέβαια, ὁ Auguste Comte εἶχε μεγάλο δίκιο ὅταν ζητοῦσε ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα νὰ μὴ ἐγκαταλειφθεῖ στὴν ἐμφυτὴ καὶ παν-τοδύναμη μεταφυσικὴ τάσις τῆς νόησης. Ὡστόσο ὁ ἐπιστήμονας πρέπει νὰ ξέρει ποῦ ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἀπαραίτητη—ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴ κάνει κατάχρησι ἀπ' αὐτὴ. Πρέπει ἀκόμη νὰ εἶναι ἐνήμερος στὶς φιλοσοφικὲς προσπάθειες, ποῦ εἶναι μιὰ φυσικὴ προέκτασι τῶν δικῶν του. Ἀλλὰ κι' ὁ φιλόσοφος δὲν μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ ἀτιμωρητὴ τὸ τί γίνεται στὴν ἐπιστήμη. Ἡ μελέτη τοῦ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ κάθε θε-ωρία τῆς γνώσης. Φιλοσοφία κι' ἐπιστήμη εἶναι ἐξ ἴσου κατα-δικασμένες σὲ χρεωκοπία ὅταν ἡ καθεμιὰ ἀγωνίζεται νὰ φκιά-σει μόνη της ὅ,τι μόνο ἡ ἄλλη μπορεῖ νὰ τῆς δώσει. — Ὡστε πρέπει ν' ἀντιτάξουμε ἓνα κατηγορηματικὸ βέτο σὲ ὅσους ἀρ-

νοούνται την ένότητα του ανθρώπινου λογικού; 'Ο Χέγκελ υποστήριζε ότι η ακατάπαυτη πνευματική προσπάθεια του γένους μας άλλαξε τα θεμέλια του λογικού. Βέβαια, η αρχή της ένότητας και σταθερότητας της νόησης είναι, καθώς λέει ο Μεγερσόν, μια «εύριστική» αρχή. 'Αδύνατο ν' αποκλειστεί το ένδεχομένο μιας εξέλιξης. Πάντως είναι επικίνδυνο να κλονιστεί η αρχή αυτή. Σάν φυσική συνέπεια του κλονισμού αυτού θα είχαμε μια μεγάλη υποτίμηση των μεγάλων πνευμάτων του παρελθόντος, πράγμα όχι μόνο άδικο αλλά και επιζήμιο για την ιστορική έρευνα. Πολύ πιο πιθανή από την εξέλιξη του ίδιου του λογικού φαίνεται η αδιάκοπη και άπτομη, πολλές φορές, έναλλαγή του ύλικου, που έπεξεργάζεται και που κάποτε δίνει στη λειτουργία του την επίφαση της ακατάλυτης πρωτοτυπίας. "Αν μάλιστα προσέξουμε καλύτερα τα πράγματα θα δομεί ότι οι πιο έκπληκτικές θεωρίες της πίστης (σάν λ.χ. τη θεωρία της σχετικότητας) περιέχονται «δυνάμει» στο μυαλό μας. 'Οπωσδήποτε είναι δουλειά του φιλοσόφου, που είναι η συνείδηση του επιστήμονα, να παρακολουθεί με αχαλάρωτη προσοχή την πίστη για ν' αντιληφτεί αν υπάρχει στην εξέλιξη της τίποτε, που να ξεσκαπάζει καμιά ριζική αλλαγή του λογικού. "Αλλως τε η πίστη είναι το πιο κατάλληλο έδαφος για μια τέτοια παρακολούθηση: όχι μόνο είναι τεράστια η πνευματική προσπάθεια, που ξεδιπλώνεται σ' αυτή, αλλά και πουθενά άλλοι ίσως δεν αλλάζουν με τόση εύκολία οι ιδέες.

Παρ' όλες όμως τις επιφυλάξεις, που διατυπώνει ο Μεγερσόν για το αμετάβλητο του λογικού και που του υπαγορεύει τόσο η σύστηρή του συνείδηση σάν έρευνητή προσκολλημένου στα δεδομένα του όσο και η φιλοσοφική επίγνωση των όριών κάθε απόδειξης, κατά βάθος μένει πιστός στην αρχή της ένότητας του λογικού. Κάτι παραπάνω μάλιστα: έχει την απόλυτη βεβαιότητα ότι βασική ανάγκη του λογικού είναι η ένοπιση όλων των κλάδων του επιστητού. Δε διστάζει διόλου να εκδηλώσει την πεποίθηση ότι θα φανερωθεί αναπόφευχτα στο μέλλον μια εξαιρετική γνωστική σύνθεση. 'Η άγνη και μεγάλη του μετριοφροσύνη του δίνει το δικαίωμα να έλπίζει ότι το έργο του θα της σταθεί ένα μικρό βοήθημα. Νομίζουμε πως η διαίσθηση του δεν τον γέλασε. 'Ο Μεγερσόν βρίσκεται στο μεταίχμιο δυο μεγάλων εποχών του πνεύματος. 'Ο ρόλος του ήταν διπλός: ρόλος εκκαθαριστή

μιας πλούσιας μά καταθλιπτικής πνευματικής κληρονομίας και ρόλος προφήτη μιας γνωστικής ζωής πολυσύνθετης και λιγότερο φανατικής. 'Ο Μεγερσόν όρθώνεται σάν δικαστής σε ύστατο βαθμό του θετικισμού, που πρόσφερε άναμφισβήτητα εξαιρετικές πνευματικές υπηρεσίες μά που κατάντησε στο τέλος μια άνυπόφορη σκλαβιά. 'Αποκορύφωμα μιας όργανιαστικής επιστημονικής βλάστησης, θέλησε να καταδικάσει αμετάκλητα ό,τι δεν ήταν επιστήμη κι' επιστημονικό και, το χειρότερο απ' όλα, ζήτησε να βάλει όρια στην ίδια την επιστήμη. Ξεπερασμένος άσυναίσθητα από τους ίδιους τους επιστήμονες, δεν άργησε να δεχτεί το κάριο φιλοσοφικό χτύπημα του. 'Από την άποψη αυτή, ο ρόλος του Βουτρουχ στάθηκε εξαιρετικός. Πρώτος σήκωσε τη φωνή για να καταγγείλει τις καταχρήσεις, που γινότανε στο όνομα της επιστήμης και για να δείξει την ανεπανόρθωτη ανεπάρκεια των μεθόδων, που χρησιμοποιεί. 'Ο Βουτρουχ όμως δεν προχώρησε παραπέρα: το έργο του στάθηκε κυρίως έργο προδρόμου. 'Ηταν ο κληρός του Μπερξόν ν' άποτελειώσει τον θετικισμό. Δεν άρκέστηκε να τον ξετινάξει σε μια από τις απλοϊκότερες μορφές του, τη συνειρμική ψυχολογία, και στο ίδιο το όρητήριο του, στις επιστημολογικές προϋποθέσεις του. Σήκωσε πάνω στα έρείπια του το πιο κομψό κι' αϊθήριο μά και το πιο στέρο φιλοσοφικό οικόδομημα. 'Ωστόσο, σε πολλούς, το έργο του σάν χαλαστή φαίνεται πολύ υποπτο. "Όχι πως ο Kergson άγνοεί την επιστήμη (έλάχιστοι φιλόσοφοι την κατέχουν όσο αυτός). 'Ο καθαυτό λόγος της δυσπιστίας αυτής είναι η αδιάλλακτη μεταφυσική του ιδιοσυγκρασία, που μοιάζει να του υπαγορεύει κάποια άντεπιστημονική προκατάληψη. Χρειαζότανε ένα κριτικό μά και αρχιτεκτονικό μυαλό, έξ' ίσου οικείο με τη φιλοσοφία και την επιστήμη, άπαλλαγμένο πάντως από κάθε μεταφυσικό οϊστρο, για να βάλει τελειωτικά τα πράγματα στη θέση τους. Το μυαλό αυτό ήταν ο Μεγερσόν. Αύτος έκρινε δίκαια και αμετάκλητα το θετικισμό, αυτός άνοιξε νέες προοπτικές για το μέλλον. 'Η μεταφυσική του χρωστάει άληθινή εύγνωμοσύνη: κανένας άλλος σάν κι' αυτόν δε διάλυσε, με τόσο κύρος, τις πάμπολλες και φαρμακερές προκαταλήψεις εναντίον της. Το έργο όμως του Μεγερσόν της δημιουργεί βαρύτατες υποχρεώσεις. Για να σταθεί από δω και πέρα, θα πρέπει να συνταιριάζει άρμονικά τη βαθύτερη έμπνευση, την πιο άκονισμένη κριτικότητα και την έξαντλητικότερη γνώση. Θα μπορέσει ν' άνταποκριθεί σε τόσες συντριφτικές άπαιτήσεις; Το μέλλον θα το δείξει!

Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΤΡΑΓΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΖΩΗ

Ένα κεφάλαιο από τη μελέτη «Η τετραπλή ρίζα της φιλοσοφίας του Νίτσε» — συμβολή στην έκθεση της φιλοσοφίας του Νίτσε (*).

Η Έλληνική ψυχή. Το πρώτο αντικείμενο της φιλοσοφίας του Νίτσε. Μεθυσμένος από το θαύμα ο Γερμανός φιλόσοφος έρευνά, διακρίβώνει, διαβαθμίζει. Κι επικυρώνει τη δύναμη της διαισθήσεως με τη βαθύτατη έρμηνεία του μοναδικού στην ιστορία *έλληνικού φαινομένου*. Πολλά βλέμματα πριν απ' αυτόν έστράφηκαν προς την αγαπητή πατρίδα των πνευματικών ανθρώπων, αλλά μόνος και πρώτος αυτός συνέλαβε την έσωτερική αρχιτεκτονική της, τις πλέον ένδόμυχες δονήσεις του έσωτερικού της κόσμου, τις πραγματικές πηγές της γοητείας της. Μόνος και πρώτος αυτός κατώρθωσε να την κλείσει σε όρατά σύνορα, να βρει τις εναντιότητες (άπολλώνιο και διονυσιακό πνεύμα) και την ένότητά της (τραγικό πνεύμα), τον άποχρώντα λόγο της παρακμής της (Σωκρατική Σκέψις). Η φιλοσοφική του άγωγή, διαποτισμένη από την έλληνική πνευματικότητα, τον είχε άλλως τε προετοιμάσει ψυχικά για το έργο αυτό.

Η έλξη που άσκει η Έλλάς στα πιό σημαντικά χρόνια της πνευματικής του δράσεως είχε άπεριόριστη και κυριαρχική.

(* Τα τρία άλλα κεφάλαια (1. *Ιμμοραλισμός και άριστοκρατικός ριζοσπαστισμός, 2. έδαγγελισμός του Υπερανθρώπου, 3. το άπόλυτο γίνεσθαι και η αίωρία άνακύκλωση*) θα δημοσιευθούν σ' επόμενα τεύχη της «Ιδέας».

Συγκεντρώνει και δεσμεύει τα βλέμματά του. Υποτάσσει το στοχασμό του. Τόν άπολυτρώνει. Τόν παρασύρει στη μυστηριακή πανταχού παρουσία της. Καί, τέλος, του δίνει τα μοντέλα και την ύλη, τους τύπους και τον τρόπο, την μέθοδο και τα μέσα για το άνοιγμα φωτεινών δρόμων πολιτισμού και νέων τραγικών ιδεωδών.

Ο Νίτσε είχε ο πνευματικός άγωγός της έλληνικής σκέψεως και της έλληνικής ένοράσεως του κόσμου με μορφές και τύπους εύρωπικούς.

§ 1 (*)

Δύο παρορμητικά ένστικτα που άναπηδούν απ' τους άκρότατους μυχούς της φύσεως, το *άπολλώνιο* και το *διονυσιακό*, το *δνειρο* και η *μέθη*, έκτυλίσσονται κατά μήκος της έλληνικής ιστορίας και καταρτούν το ένδότατο πυλύπλοκο της έλληνικής ψυχής. Ο Άπόλλων, θεός της τών τελείων μορφών και τών δημιουργικών των δυνάμεων, παριστά συμβολικά το *δνειρο* — το δνειρα, δηλαδή τη λαχτάρα της άπολύτρωσης μέσα σε άμετάθετους κι εύρεις κόσμους μορφών. Ο Διόνυσος, θεός της χαράς και του μένους, τών τολμηρών πτήσεων και τών θαρραλέων ανατάσεων, παριστά συμβολικά τη *μέθη* — τη μέθη δηλαδή την άνέκφραστη δύναμη που άπολυτρώνει από τα δεσμά της πραγματικότητας (Διόνυσος έλευθερεύς), έκμηδενίζει την άτομικότητα και την διαλύει στο βάθος μιας πραγματικότητας γεμάτης θέλητρο, παλμό, κι έλευθερία.

Οι δυο πρώτες μορφές της αρχαίας έλληνικής τέχνης: η άπολλώνια (πλαστική, ζωγραφική) και η διονυσιακή (μουσική, λυρισμός), είχε παράγωγα τών επεμβάσεων και τών πειθαρχιών τών δυο δημιουργών αυτών θεοτήτων. Ιδεώδης άναπαράσταση του έξωτερικού κόσμου συναπτή διαδοχή τών ώραιων εικόνων — ή πρώτη Άποκάλυψη του άνθρωπίνου βάθους και της ούσίας

(*) Κάθε σύνολο ιδεών είχε επιδειχτικό πολλών διατυπώσεων. — Το μέρος αυτό είχε προστέθειτα περιλήψεως του πρώτου έργου του Νίτσε «Η γένεση της τραγωδίας ή Έλληνισμός και πεσσιμισμός», όπου, με μία άπλότητα σχεδόν γραμμική, παρέχεται ένας σθθεντικός πίνακας τών πνευματικών διαστάσεων και τών αναλογιών, τών μορφών και τών προελεύσεων του διονυσιακού τραγικού πνεύματος της κλασικής Έλλάδος.

της ζωής· μετάγχιση της φωνής της αιώνας Βουλήσεως σέ ήχους και ρυθμούς, σέ μουσική και λυρισμό—ή δεύτερη.

‘Ο ανταγωνισμός των είνε, ὁξύς στήν ἀρχή. ‘Οξύς, ἀλλά δημιουργικός. ‘Ο καλλιτέχνης, ἐντοπισμένος στίς γόνιμες πηγές τοῦ ἀπολλώνιου κόσμου, δημιουργεῖ τήν ἀκτινοβόλα φαινομενικότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῆς φαντασίας. ‘Εκπνευμάτωναται σ’ ὄνειρα εἰκόνων χωρίς φευγαλέο βάθος, χωρίς ὀρίζοντες χανόμενους στό ἄπειρο. Διερμηνεύει πλαστικά τή ζωή. ‘Η τέχνη του εἶνε τέχνη καθαρῶς πλαστική. Κεντᾶ (‘Ομηρική ποίηση (*), Φειδιακή πλαστική) στόν καμβᾶ μιᾶς ἀτμόσφαιρας γλυκειᾶς καί φωτεινῆς, τίς λαμπρές μορφές τῶν θεῶν τοῦ ‘Ολύμπου—μακάριες μορφές, γελαστές καί μεγαλοπρεπεῖς, πού «οἱ ἄθλοἱ τῶν ἀναπαριστώμενοι σέ πρόγλυφα, λαμποκοποῦντα ἀπό μακρυά, στολιζοῦν τὰ διαζώματα τῶν ναῶν».—‘Ο καλλιτέχνης οἰσθηλατημένος ἀπό διονυσιακές παρορμήσεις ἐπικοινωνεῖ μέ τή λυρική καί τή μουσική ψυχή τοῦ κόσμου. Γίνεται ὁ ἀγωγός τῶν αἰσθημάτων καί τῶν ὀνείρων τῆς Φύσεως, τῶν πηγαίω μυστικῶν δυνάμεων τῆς ζωής. Συλλαμβάνει κάθε ὄρατῆ κίνηση ὡσάν ψυχή καί στοιχειώδη ζωή. ‘Αποκαλύπτει τή μουσική καί τὸ διθύραμβο, τὸ λυρισμό καί τίς ὀργιαστικές ἄριες τῆς φλογέρας τοῦ ‘Ολύμπου.

‘Αλλ’ ἡ διχοτόμηση τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καί ὁ ἀνταγωνισμός τῶν δύο διῶσταμένων κόσμων τῆς δέν ἔμελλε νά διαιωνισθεῖ. ‘Η ἑλληνική Βούληση, στό ἀπόγειο τῆς ὀρμῆς τῆς καί τῆς δημιουργοῦ τῆς δυνάμεως, ὑπέικουσα σέ μιᾶ παραγωγική δύναμη μυστηριώδη καί ἀστάθμητη, ἐνώνει ἀρμονικά τοὺς κόσμους τοῦ ὀνείρου καί τῆς μέθης καί γεννᾶ τὸ ἀπαράμιλλο μνημεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ θαύματος: τήν ‘Αττική τραγωδία.—‘Ενας εὐγενῆς καί ὑπέροχος βλαστός τοῦ ὕμναίου τῆς ἀπολλώνιας φαινομενικότητας καί τῆς διονυσιακῆς ἐξάρσεως εἶνε ἡ ἀττική τραγωδία. ‘Αλλά καί ὁ αἰώνιος ὀδηγός κάθε πραγματικῆς φιλοσοφίας τῆς ζωής (**).

(*) ‘Ο ‘Ομηρος εἶνε τὸ μεγάλο μοντέλο τῆς ἀπολλώνιας ποιητικῆς δημιουργίας—ὁ ἀφελῆς καί μακάριος καλλιτέχνης πού μεθᾶ ἀπὸ τὰ θέλητρα τῶν ὤραιων μουφῶν.

(**) Περιφῆμα τραγικά σύμβολα εἶνε ὁ Πημοθηεὺς (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) καί ὁ Οἰδίπους (ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου). Περιφῆμα ἀλλ’ ὄχι καθαρῶς διονυσιακά. Οἱ μεγάλοι τραγικοί, ὁ Δισχόλος καί ὁ Σοφοκλῆς, ἔδωσαν στό μῦθο τοῦ

§ 2

‘Η παρακμῆ τῆς ἀττικῆς τραγωδίας ἐπιτελεῖται μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ Εὐριπίδου. Ποτισμένος ἀπὸ τὸ Σωκρατικό πνεῦμα, πού τότε ἐπίσης εἶχε ἀναφανεῖ, ὁ Εὐριπίδης ἀναπαριστάνει τήν ἀπλή πραγματικότητα καί προσπαθεῖ ν’ ἀπαλλάξει τήν τραγωδία ἀπὸ τὸ παντοδύναμο διονυσιακὸ στοιχεῖο καί νά τήν ἀναγάγει σέ μιᾶ τέχνη, μιᾶ ἠθική καί μιᾶ ἰδέα μὴ διονυσιακές. «‘Ηδη, λέει ὁ Νίτσε, ὁ Διόνυσος εἶχεν ἀποδιωχθεῖ ἀπὸ τήν τραγική σκηνή καί εἶχεν ἀποδιωχθεῖ ἀπὸ μιᾶ δαιμόνια φωνή πού ὁ Εὐριπίδης ἦταν ἀπλή ἠχώ τῆς. ‘Απὸ μιᾶν ἄποψη ὁ Εὐριπίδης δέν ἦταν κι’ αὐτὸς παρά μιᾶ ἀπλή μάσκα: ἡ θεότης πού μιλοῦσε μέ τὸ στόμα του δέν ἦταν ὁ Διόνυσος μήτε ὁ ‘Απόλλων, ἀλλ’ ἕνα δαιμόνιο πού προλλίγου εἶχε ἀναφανεῖ μέ τ’ ὄνομα Σωκράτης. Τέτοιος εἶνε ὁ νέος ἀνταγωνισμός: τὸ διονυσιακὸ ἔνστικτο καί τὸ σωκρατικὸ πνεῦμα καί τὸ πνεῦμα τοῦτο κατέστρεψε τὸ ἔργο τῆς τέχνης τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας».

‘Ο Σωκράτης εἶνε ὁ ἐχθρὸς τοῦ μυστηρίου, ὁ δημιουργὸς τῆς λογικῆς θεωρίας πού ἀναζητᾶ τίς γενικές ἔννοιες καί τοὺς ὀρισμοὺς τῶν πραγμάτων, κι’ ἐγκαθιστᾶ τὸ κράτος τῆς γνώσεως καί τῆς κρίσεως—τὴν εὐδαιμονία τῆς γνώσεως (*). Στόν ἄνθρωπο αὐτό, τὸν αἰνιγματικὸ κι’ ἀνερμήνευτο, ἡ λογική διογκοῦται, ἀναπτύσσεται, διαποτίζει αὐτὸ τὸ βάθος τῆς ὑπάρξεώς του. ‘Ενας χείμαρρος λογικῆς πού μοιάζει μέ φυσική δύναμη καί συμπαρασύρει τὸ μοναδικὸ θαῦμα πού ἐθαύμασαν ὄλοι οἱ αἰῶνες.

‘Ο Σωκράτης εἶνε ἡ ἄρνηση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἡ ἄρνηση ἐνὸς ὑπερόχου κόσμου ὡμορφιάς καί γλυκειᾶς μέθης. ‘Ενσαρκώνει μιᾶ χαρακτηριστικὴ αὐταπάτη, ὅπου ἡ σκέψη μέ τὸ ‘Αριάδνειο νῆμα τῆς αἰτιότητος, προσπαθεῖ νά εἰσδύσει ὡς τίς ἀπρόσιτες ἀβύσσους τοῦ ‘Οντος. ‘Ενσαρκώνει μιᾶ χαρακτηριστικὴ προσπάθεια, ὅπου ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νά καταλύσει τίς ἀκατάλυτες ροπές καί νά κάνει τήν ἀπολλώνια τάση ἐπιστήμη, λογικὸ ρυθμὸ (**). «‘Οταν βλέπουμε τὸ θέαμα πού παρουσιάζει

Διόνυσου, ἕναν συμβολισμό βαθῦ καί ἱερατικὸ, πού τοῦ ἐξασφάλισε αἰωνία ἀξία.

(*) ‘Ο Λέοσιγ ὁμολογοῦσε ὅτι ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας τοῦ ἔδινε μεγαλειότερη ἱκανοποίηση ἀπὸ τήν ἴδια τὴν ἀλήθεια.

(**) ‘Ο Σωκράτης εἶνε—κατὰ τὸν Νίτσε—ὁ πρῶτος ἰνιτιᾶτορ τοῦ ἐπιστή-

ζουν από την εποχή του Σωκράτη. του μύστη αυτού της επιστήμης. τὰ διάφορα φιλοσοφικά συστήματα, πού μοια με τὰ κύματα της θάλασσας, κυνηγούνται και διαδέχονται τὸνα τᾶλλο ἀκατάπαυτα· όταν βλέπουμε τὴν οἰκουμενική δίψα της γνώσεως πού ξέσπασε με δύναμη ἀφάνταστη σὲ ὄλες τις σφαῖρες τοῦ πολιτισμένου κόσμου και πού ἐπιβαλλόμενη σὲ ὄλους ὡς τὸ ἀληθινὸ χρέος τοῦ εὐφυοῦς ἀνθρώπου, ὕψωσε τὴν ἐπιστῆμη στὴν ὑπέροχη θέση πού κρατεῖ ἀκόμη κι' ἀπ' τὴν ὁποία κανεὶς δὲν κατῶρθωσε νὰ τὴν κατεβάσει· όταν βλέπουμε τὴν οἰκουμενική αὐτὴ λαχτᾶρα της γνώσεως, νὰ κλίνει ὄλη τὴν ὑδρόγειο σφαῖρα σ' ἕνα δίχτυ κοινῶν ἰδεῶν και νὰ ὄνειρεύεται μάλιστα νὰ ὑποτάξει στοὺς νόμους της ὄλόκληρο ἡλιακὸ σύστημα· και ὄταν ἰδοῦμε ἀκόμα τὴν πελώρια πυραμίδα της νεώτερης ἐπιστήμης, ἀναγκαστικά θὰ ὄμολογήσουμε ὄτι ὄ Σωκράτης εἶνε ὄ ἄξονας και ὄ μοχλὸς ὄλης της ἰστορίας τοῦ κόσμου.»

§ 3

Ἐν ἄνθρωπος πού γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση και τὴν διείσδυση τοῦ σωκρατικοῦ πνεύματος εἶνε καθαρὰ *θεωρητικός*. Ἡ σκέψη τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου διακριβώνει αἰτίες και ἀντιδιαστολές μεταξύ της πλάνης και της ἀληθοῦς γνώσεως· κλίνει τὸν κόσμον τῶν φαινομένων σὲ ὄλοένα πλατύτερους κύκλους πού πέραν τους ἀπλώνεται, μοιραῖο και πελώριο, τὸ ἀνεξήγητο, ἀνέφικτο γι' αὐτόν. «Ὅλος ὄ νεώτερος κόσμος ἔχει ὡς ἰδεῶδες του τὸν θεωρητικὸ ἄνθρωπον, τὸν ὄπλισμένο με τὰ ἰσχυρότερα μέσα της γνώσεως, τὸν ἐργαζόμενο γιὰ τὴν ἐπιστῆμη και πού πρότυπο και ἀρχικός του πρόγονος εἶνε ὄ Σωκράτης. Τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ εἶνε ἡ ἀρχὴ και ὄ σκοπὸς ὄλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν μας μεθόδων· κάθε ἄλλο εἶδος ὑπάρ-

μονικοῦ ὄπτιμισμού, —μίας δυνάμεως διηλιθῆ πού καταλύει τὸν *παισιμισμό* της δυνάμεως, τὴν βαθεῖα πληθωρικότητα της ζωῆς, τὴν *πραγμικότητα* πού ἐπῆψε αἰώνιο σύμβολο της μεγάλης ἡγείας και διακριτικῆς σημείου της ἀνώτερης ῥάτσας μέσα στὴν ἰστορία. Εἰσηγητὴς της ἐσκεμμένης πίστεως τοῦ σοφοῦ, (της χαμένης μέσα στὰ λογικά περιγυράμματα), περιγράφει με ὄρατὰ περιγυράμματα ὄτι εἶνε ἐπιδοχτικὸ ἐπιληθυσίως και λογικὸ ὄρισμὸς— με ὄρατὰ περιγυράμματα πού κοῖς δίνει μιὰν ἐπίταση γοητείας γιὰ νὰ παρῶσει τὰ ἄνικανοποίητα κι' ἀνυπόμοια βλέμματα.

ξέως πρέπει ν' ἀγωνιστεῖ κοπιαστικά, ν' ἀναπτυχθεῖ παρέργως, ὄχι ὡς σκοπὸς προμελετημένος, ἀλλ' ὡς ἕνασχόληση ἀνεκτῆ. . . Πόσο θὰ ἦταν ἀκατανόητος σ' ἕναν ἀληθινὸ Ἐλληνα ὄ τύπος, ὄ αὐτονόητος, τοῦ νεώτερου μορφωμένου ἀνθρώπου, τοῦ Φάουστ, πού ἐξάντλει χωρὶς ποτὲ νὰ κορεστεῖ ὄλους τοὺς θησαυροὺς της γνώσεως· τὸν Φάουστ αὐτόν ἀρκεῖ νὰ τὸν συγκρίνουμε με τὸ Σωκράτη γιὰ ν' ἀντιληφθοῦμε ὄτι ὄ νεώτερος ἀνθρωπος ἀρχίζει νὰ προαισθάνεται τὴ χρεωκοπία της σωκρατικῆς λατρείας πρὸς τὴ γνώση και ἀνοιγμένος στὶς ἐρημικὲς ἀπέραντες ἐκτάσεις τοῦ ὄκεανοῦ, ποθεῖ τὴν ἀκτῆ.»

§ 4

Και τώρα ἄς ἀπλώσουμε τὸ λόγο μας. Στὸ βάθος γλυκοχαράζει ἡ λαχτᾶρα της τραγικῆς ἀγωγῆς, της τραγικῆς στάσεως ἀπέναντι στὴ ζωὴ. Τὸ διονυσιακὸ τραγικὸ πνεῦμα ἀναγεννᾶται, ἀναπηδᾶ ἀπὸ τ' ἀκαταμέτρητα βᾶθη της Εὐρωπαϊκῆς φύσεως με νέους χυμοὺς και νέους παλμούς ζωῆς. Ἡ ζωὴ πάει νὰ βυθιστεῖ πάλι στὴν ἀναγεννητικὴ ζέστη της μιᾶς, καθολικῆς και μόνης πραγματικῆς ζωῆς· της διονυσιακῆς τραγικῆς ζωῆς. (—Ζωὴ πιὸ ἔντονη, ζωὴ βαθύτερη, ζωὴ ἐκρηκτικὴ, ζωὴ γεμάτη ἔνστικτο, αὐτοματισμὸ, ἐμφυτὴ ὄρμη και αὐθορμησία, ζωὴ ποτισμένη ἀπὸ τὴν ἀπλότητα της ἐνστικτώδους σοφίας, ἀπὸ τὴν ἐνόραση τοῦ ἐνστικτοῦ και τὴν ἀμετάθετη ὄραιότητα τῶν τραγικῶν ὄραμάτων. Αὐτὸς εἶνε ὄ ὄρισμὸς τοῦ ὄτι ὄ Νίτσε ὄνομάζει τραγικὴ διονυσιακὴ ζωὴ—).

Ἐν Σωκρατικὸς σκεπτικισμὸς, πού ὑπονομεύει τὴν ὄπαρξη, δὲν ζεῖ σὲ κλίματα διονυσιακά. Ὅλα τὰ *φειλχ* πού οἱ αἰῶνες ὕψωσαν με τὴν ἐπιρροή του — ὄ ἀσκητισμὸς, ἡ ἀγάπη τῶν ἀναχωρήσεων, ἡ θρησκεία τοῦ πόνου, ἡ ἠθικὴ τοῦ οἴκτου, ἡ λατρεία της ἐπιστήμης, ἡ ἀπάτη της ἀλήθειας και της λογικῆς — θ' ἀφανιστοῦν μαζί του. Και τότε ὄ *διονυσιασμός* θὰ ξεχυθεῖ σὰν χεῖμαρρος ἀπ' τὶς ἑλληνικὲς πηγές, και θὰ μᾶς φέρει πάλι στὴν Ἐλλάδα, στὴν παλιὰ Ἐλλάδα, πού ζοῦσε με τ' ὄνειρο και ξεχειλίζει ἀπὸ ὄμορφιά.

ΣΥΝΘΕΤΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΚΑΙ “ΜΟΝΤΕΡΝΟΙ,, ΠΟΙΗΤΕΣ

I

Το μεγάλο θέμα της καθολικής ζωής, πού, όπως είπαμε στο προηγούμενο άρθρο, πιστεύουμε πως θ'άνε το θέμα της αύριανής ποιησης, προσπαθήσαμε να το τοποθετήσουμε σ' ένα μεγάλο-πρεπο βιβλικό σύμβολο, στο σύμβολο του έπαναστάτη αρχάγγελου, μ' ένα τελευταίο βιβλίο μας πού βγήκε με ψευδώνυμο και με τον τίτλο «Lucifero, ή 'Απελευθέρωση του Σατανά». Τώρα, αν ο συμβολισμός του έργου άφορά .. το προλεταριάτο, αν στέκονται βιβλικά θέματα μέσα στους σημερινούς όρίζοντες της τέχνης, αν ... έκλέψαμε τον τίτλο του έργου από το όμώνυμο έργο του Guido Rapiziarđi ή από τον τελευταίο στίχο του «La fin de Satan» του Hugo, όλα αυτά είναι ζητήματα της ύψηλης *κειτικής*, πού τόσο εύσυνείδητα καλλιεργούν οι έλληνες κριτικοί. Έμάς, σε τούτο το άρθρο, θά μας άπασχολήσει μόνο ή μορφή του βιβλίου. Μια υπόθεση παρμένη από τον κόσμο της φαντασίας αναπτύσσεται μέσα από μια σειρά λυρικών ποιημάτων πού συνδέονται με πολλή συνοχή ένω σύγχρονα διατηρεί καθένα τή δική του τήν αúτοτέλεια. Είναι εκείνο πού όνομάζουμε «Συνθετικό ποίημα». Φανταστήτε ένα σύνολο ζωγραφικών εικόνων αúτοτελών κι' άνεξάρτητων πού αν προσαρμοσθούν άποτελούν ένα μεγάλο σύμμετρο πίνακα — φτάσετε στην άφαίρεση μιας Ένότητας μέσα από το πρίσμα

μιας ποικιλδόμορφης έτερότητας, κι' έχετε τήν έννοια της ποιητικής σύνθεσης πού όνομάζουμε «Συνθετικό ποίημα».

Η άνάλυση τής νέας αúτης μορφής και ή πλέρια άναπαράστασή της μέσα από το κριτικό πρίσμα, είναι θέμα πολύ πλατύ. Θέλω μόνο έδω να δείξω από πού πηγάζει ή νέα αúτη μορφή κι' ύστερα να τή σκιαγραφήσω στις γενικές της γραμμές. Άλλωστε ο κύριος σκοπός μου είναι να συζητηθούν οι καθιερωμένες μορφές του έμμετρου λόγου. Η προσπάθεια των νέων να τις σπάσουν, να δημιουργήσουν νέες, δείχτει ότι είναι καιρός να εξεταστούν κατά πόσον άντέχουν στην τωρινή πίεση τα καθιερωμένα καλούπια του έμμετρου λόγου.

II

Το μακρύ άφηγηματικό ποίημα πού συναντιέται στην άρχή της λογοτεχνίας μας — όπως και στην πρώτη περίοδο κάθε λογοτεχνίας — είναι ο μακρυνός πρόγονος του συνθετικού ποιήματος. Το μακρύ άφηγηματικό ποίημα συγκεντρώνει μέσα του δυό στοιχεία πού μεταβιβάζονται στο συνθετικό ποίημα, το έπικό στοιχείο και το λυρικό. Το λυρικό στοιχείο πηγάζει από την ύποκειμενική διάθεση του ποιητή και το έπικό στοιχείο από τή φύση του θέματός του κι' όχι από τον τρόπο πού ο ποιητής κυττάζει τα πράγματα. Ο ποιητής στα άφηγηματικά αúτα ποιήματα πέρνει τα θέματά του από τον έξωτερικό κόσμο, όχι για να τα κυττάξει με το όλύμπιο άντίκρυσμα του αρχαίου έπικού, αλλά μόνο για να δώσουν άδιέοδο στα ύποκειμενικά του αίσθήματα. Τα έπικά θέματα δέν ήταν παρά άφορμές για να έξορμήσει ο λυρισμός. Η άληθινή έπική ποιηση είχε πεθάνει. Άκόμα και στα χρόνια του Βιργίλιου μόλις ήταν άνεκτή. Η Africa και χωρίς τα παγωμένα λατινικά της δέν θ' άνταποκρίνονταν στις προσδοκίες του Πετράρχη και ή Έρικιάδα του Βολταίρου είναι ένας άφόρητος άναχρονισμός. Έτσι στις άρχές των νέων λογοτεχνιών έχουμε θέματα έπικά, αλλά λυρικά τραγουδήματα. Παρόμοια και στη δική μας λογοτεχνία έχουμε τα μακριά άφηγηματικά ποιήματα με συζευγμένο το λυρικό με το έπικό στοιχείο.

Το έπικό όμως στοιχείο στη λογοτεχνία άντλεί τήν ύπαρξή του από ώρισμένες συνθήκες ιστορικές και γι' αúτο είναι καταδικασμένο να ύποχωρήσει όταν οι συνθήκες αúτες διαβούν. Ο

λυρισμός, ή έκφραση του ύποκειμενικού κόσμου, γρήγορα έκτοπίζει τα άντικειμενικά θέματα — που περνούν στη δικαιοδοσία του πεζού λόγου. Κάθε λογοτεχνία που μπόρεσε ν' αναπτυχθεί είναι μια καμπύλη με τὰ άκρα της προς τὰ κάτω που στο άνωτάτο της σημείο άστράφτει ο λυρισμός. "Έτσι και στη δική μας λογοτεχνία γρήγορα επικράτησε τὸ λυρικό στοιχείο κι' υπεχώρησε όλότελα τὸ έπικό. "Αλλά ο βαρύς και δυσκίνητος δεκαπεντασύλλαβος που άντιστοιχεί στον άρχαϊον έξάμετρο, ήταν φόρεμα μολυβένιο για τὸ λυρισμό. Αύτός άπαιτεί εύλύγιστα και γοργότερα μέτρα. Βλέπουμε έτσι ν' αναπτύσσεται στη ποιήσή μας ή πολύμορφη ποικιλία τών μετρικών και στιχικών συνδυασμών, που οί βασικώτεροι πάρθηκαν από την Ιταλική ποιηση. Και στη θέση τών άφηγηματικών δεκαπεντασύλλαβικών ὄγκων που άργοκινούνται σαν ίπποπόταμοι, έχουμε τὰ μικρά, εύκίνητα λυρικά ποιήματα — πολύτροπα καθάριασματa της Πολύμνιας, που κατά την έκφραση του Ιταλόφανου ποιητή «έχει τούς πιο πολλούς ούράνιους κήπους». Τὰ λυρικά αυτά καθάριασματa δέν έχουν μεγάλη πνοή, έχουν όμως βαθειά ανθρώπινο τόνο.

"Έτσι όμως ο ποιητής, που ποτε δέν νοιώθει πώς εκφράστηκε άρκετά σ' ένα λυρικό κομμάτι, που αισθάνεται την άνάγκη νά εκφράσει τόν κόσμο του αισθήματος και της φαντασίας του σε ποιήματα με πλατύ περιεχόμενο, σε ποιήματα «πνοής», που θέλει ν' άνοίξει με τή φαντασία του ένα θέμα έπικής πνοής σαν κοίτη όπου νά ξεχυθεί ή έσωτερική του ζωή, βρίσκεται δεμένος μπροστά σ' αυτή την αντίφαση: "Η νά προτιμήσει τόν παλιό τύπο της έπικολυρικής αφήγησης, μιá και τὰ γοργά μέτρα δέν παίρνουν μάκρος, ή νά κομματιάσει τόν έαυτό του σε «συλλογές» όπου δέν μπορεί νά δώσει παρά προπλάσματα κι' εικόνες μισοτελειωμένες. Και τὰ δυο είναι άπαράδεχτα. "Αλλά δέν είναι δυνατό νά βρεθεί κάτι άλλο: Νά βρεθεί ένας τύπος συνθέσεως όπου μέσα στο μαγνητικό πεδίο μιáς κεντρικής ένότητας ν' άλληλεξαρτηθούν τὰ λυρικά κομμάτια, έτσι που νάναι τὸ καθένα μιá σύνθεση κι' άνώτερη σύνθεση όλα μαζί. "Έτσι και ή ποιητική πνοή που ζητάει έχταση ν' άπλωθεί μπορεί νά συνταιριαστεί με την άποσπασματική μορφή της ποικιλίας τών ρυθμών και τών συνδυασμών, και ή ένότητα μπορεί νά κατορθωθεί μέσα από τή ποικιλομορφία του λυρικού πρισματισμού.

Τὸ συνθετικό ποίημα είναι άκριβώς ο τύπος της συνθέσεως αυτής.

III

Στὸ συνθετικό ποίημα συνταιριάζεται τέλεια τὸ έπικό με τὸ λυρικό στοιχείο. Τὸ έπικό στοιχείο έχει τις ρίζες του στο θέμα, που δέν είναι παρά κάποια δραματική περιπέτεια προσώπων — συμβόλων, παρμένων από τόν κόσμο της φαντασίας. Και τὸ θέμα αναπτύσσεται όχι μέσα σε μακρὸ άφηγηματικό ποίημα, αλλά μέσα από μιá σειρά λυρικών κομματιών που αποτελούν τις λεπτομέρειες του μεγάλου πίνακα. Κι' έδω τὸ άντικειμενικό, έπικό θέμα δέν είναι παρά κοίτη για νά ξεχύσει τὸ λυρισμό του ο ποιητής.

Ο Παλαμᾶς - σ' ἄλλα δάσκαλος — πρώτος έπεχείρησε τέτοιο τύπο συνθέσεως και μᾶς έδωκε τὸν *Δωδεκάλογο του γύφτου*. Δέν είναι όμως ο *Δωδεκάλογος* άκριβώς αυτό που ονομάζουμε συνθετικό ποίημα. Είναι δώδεκα λυρικά κομμάτια πάνω στο άρχικό θέμα, τοποθετημένα γύρω δίπλα στ' άλλο — δώδεκα συνεχῆ κεφάλαια, νά ποῦμε. Μεγαλύτερα βήμα έγινε στον *Άσκραϊο* του, ποίημα άλήθεια μεγάλης πνοής. Κανείς δέν τόν μιμήθηκε. Κι' ο ίδιος άλλωστε σταμάτησε και ξαναγύρισε στον άγαπημένο του λυρικό άποσπασματισμό. Τώρα πρέπει ού νέοι νά καταπιαστοῦν με τὸ συνθετικό ποίημα, διαθέτοντας μάλιστα μαζί με την τόλμη κι' άρκετά έφόδια. Ποιά όμως πρέπει νάναι τὰ έφόδια του ποιητή που θά καταπιαστεί με τὸ συνθετικό ποίημα;

Τὸ συνθετικό ποίημα άπαιτεί δυο προϋποθέσεις: Δυνατή ποιητική πνοή, ικανή νά έμψυχώνει αδιάπτωτα άπ' άκρη σ' άκρη τή σύνθεση και μεγάλη τεχνική πείρα, αίσθηση αλάθευτη της ίσοροπίας και της άρμονίας. Σ' αυτά πρέπει νά προστεθεί γόνιμη φαντασία, πρωτεύας άληθινός, φαντασία συνηθισμένη σ' όλους τούς δρόμους, εύλύγιστη, έτοιμη πάντα νά πλάσει κάθε εικόνας τὸ σκελετό, που πάνω του θά τυλιχτεί τὸ αίσθημα και ή σκέψη. Κυρίως όμως, ο τεχνίτης που θά καταπιαστεί με τὸ συνθετικό ποίημα πρέπει νά κατέχει αλάθευτη την αίσθηση της ένότητας, νά κάνει νά δεσπόζει κυριαρχική πάνω στη πολύμορφη ποικιλία που τείνει με τόν πολλαπλασιασμό τών ιδεών στην άποκέντρωση, ή κεντρική ένότητα του θέματος.

*Υπάρχει τεράστια δυσκολία για να κατορθωθεί στο συνθετικό ποίημα ή ενότητα, στο περιεχόμενο και στη μορφή. Πρώτα, οι ιδέες γεννοῦν ιδέες, οι εικόνες άλλες εικόνες, ή φορά του αίσθηματος προχωρεί μ' ἐπιτάχυνση, ὅλα τείνουν σὲ μιὰν ἀκατάσχετη ἀποκέντρωση. *Άλλο χαλινάρι ἀπὸ τὴ συνθετικὴ δύναμη τοῦ ποιητῆ δὲν ὑπάρχει. *Ἡ δυσκολία ὅμως δὲν εἶναι μικρότερη γιὰ ἐνότητα τῆς μορφῆς. *Ἐδῶ ὁ τεχνίτης ἀντιμετωπίζει μιὰν ἀφεύγαστην ἀντίφαση: "Ἄν δουλέψει τὸ ἔργο του σὰν κάτι τι ὅλο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀναγκαστικά θὰ παραμελήσει τὰ μέρη καὶ τὶς τεχνικὲς λεπτομέρειές του. "Ἄν πάλι προσηλωθεῖ στὰ κομμάτια καὶ ρίξει ἐκεῖ τὸ βάρος τῆς φροντίδας του, θὰ ἴδῃ τέλος τὴν ἐνότητα χαλαρωμένη ἢ τσακισμένη. Κάτι περιεργοῦ: ὅταν δουλευτεῖ πολὺ ἓνα κομμάτι ἀπὸ μιὰ σύνθεση, ἀρχίζει αὐτὸ σιγὰ σιγὰ ν' ἀποχτᾷ αὐτότελην ὑπαρξὴ καὶ καταντᾷ τέλος νὰ φαίνεται σὰν κάτι τι ξένο πού μῆκε στὴ σύνθεση αὐθαίρετα. Δυὸ παραδείγματα, τοῦ Φώσκολου καὶ τοῦ Σολωμοῦ — τὰ κομμάτια τῶν ἐξαισιῶν *Χαρίτων* καὶ τῶν ὑπέροχων *Ἐλεύθερων Πολιορκημένων* — πείθει ἀρκετὰ ὅτι ἡ πολλὴ ἐργασία πάνω στὰ κομμάτια χαλαρώνει καὶ πολλὲς φορές τσακίζει τὴν ἐνότητα.

Παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς δυσκολίες, τὸ συνθετικὸ ποίημα παρουσιάζει ἀναμφισβήτητη ὑπεροχὴ, τόσο ἀπέναντι τῶν ἀφηγηματικῶν ποιημάτων, ὅσο κι' ἀπέναντι τῶν λυρικῶν κομματιῶν. Τὰ μακρυὰ ἀφηγηματικὰ ποιήματα μὲ τὴ μονότονη ἀνάλλαχτη φόρμα τους, κάνουν τὸν τεχνίτη νὰ μεταβληθεῖ σὲ Προκρούστη. Στὰ συνθετικὰ ὅμως ποιήματα ἡ ὑπόθεση ἐξελλίσσεται μέσα ἀπὸ λυρικά κομμάτια πού στὸ καθένα ὁ τεχνίτης μπορεῖ νὰ δώσει τὴν ἀνάλογη μὲ τὸ περιεχόμενόν του μορφή. *Ἐχει δικιά του τὴν ἄπειρη ποικιλία τῶν μορφῶν τοῦ ρυθμικοῦ λόγου γιὰ νὰ ἐκφράσει ὁ τεχνίτης τὸ πλοῦτος τῆς καρδιάς καὶ τοῦ νοῦ του. *Ἡ ἀποσπασματικὴ αὐτὴ μορφή ἔχει κι' ἄλλο πλεονέκτημα: *Ἀπὸ τὸνα μέρος ἀπαλλάσσει τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν πεζῶν καὶ περιττῶν λεπτομερειῶν, κι' ἀπὸ τ' ἄλλο, ἀφήνει ἐλεύθερη τὴ φαντασία τοῦ ἀναγνώστη νὰ πολλαπλασιάσει καὶ νὰ βαθύνει τὶς εἰκόνες καὶ τὶς σκέψεις πού τοῦ ὑποβάλλει ὁ ποιητής.

*Ἀπέναντι στὰ αὐτότελα λυρικά ποιήματα, τὸ συνθετικὸ ποίημα ἔχει τὸ ἐξῆς πλεονέκτημα: Τὰ αὐτότελα λυρικά κομμάτια εἶνε στατικές εἰκόνες, παρμένες ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη ροὴ καὶ μετάλλαξη τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς, λαμπερὲς ζωγραφιὲς τῆς φαντασίας ἢ παράθυρα π' ἀνοίγουν μιὰ χαραμίδα γιὰ νὰ

πέσει ἓνα βαθὺ βλέμμα μέσα στὰ σπήλαια τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. *Ἡ τρικυμία τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, ἐκεῖνο πού ζεῖ μέσα μας μὲ μιὰν ἀδιάκοπη ροή, κομματιάζεται, τσακίζεται, χωρίζεται σὲ εἰκόνες καὶ παραστάσεις στατικές. Τὸ συνθετικὸ ὅμως ποίημα μπορεῖ νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξή του τὸ ποτάμι τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς. Διαθέτει ἀπίστευτην εὐλυγισία. Ξεκινᾷ μαζί του, προχωρεῖ μαζί του, ἀκολουθεῖ τῆς καμπύλης του, κρύβεται μαζί του μέσα στοὺς βράχους πού τὸ σκεπάζουν, ξαναφαίνεται πιὸ πέρα στὴν ἄπλα τοῦ κάμπου. Πιὸ πέρα ὀγκώνεται μαζί του, ἀγριεύουν ἀντάμα, καβαλλοῦν ἢ γκρεμίζονται τὰ φράγματα, ξεχειλίζουν, πέφτουν στοὺς καταράχτες καὶ τέλος ξεχύνονται ἥρεμα μαζί μέσα στὸν πολυτάραχον ὠκεανὸ τοῦ καθολικοῦ ἀνθρώπινου αἰσθήματος, δίνοντας τὴν πιὸ πλέρια καλλιτεχνικὴ λύτρωση.

Τελειώνοντας τὴν σκιαγραφία τῆς νέας αὐτῆς μορφῆς, σημειώνουμε ὅτι πιστεύουμε πὼς τὸ συνθετικὸ ποίημα εἶναι μιὰ ἀνώτερη μορφή τοῦ ἔμμετρου λόγου, ἱκανὴ νὰ περιλάβει τὶς ἄλλες μορφές, κι' ἓνα ἀνώτερο εἶδος ποίησης, ἱκανὸ νὰ περιλάβει τὰ ἄλλα εἶδη. Τὸ ἐπικό σάλπισμα, τὸ λυρικὸ ἄσμα, ὁ ὕμνος, ἡ ἐλεγεία, ἡ σάτυρα, στοιχεῖα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσύνδετα κι' ἐχθρικά, ἐναρμονίζονται μέσα σὲ μιὰν ἀνώτερη σύνθεση. Τὸ συνθετικὸ ποίημα ἔχει μέσα του κάτι τὸ καθολικόν. Πλησιάζει πολὺ πρὸς τὸ δράμα... *Ἐδῶ ὅμως ὑπάρχει ἓνα μόνο πρόσωπο στὴ δράση, ὑπάρχει μόνον πρωταγωνιστής... Κι' αὐτὸς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ.

ΙV

Μελετώντας μιὰ νέα μορφή ποιητικῆς σύνθεσης, πρέπει νὰ ριξοῦμε ἓνα βλέμμα σὲ κάποιες σύγχρονες κατευθύνσεις, φαινομενικὰ πρωτοπορικές, πραγματικὰ ὅμως, συνέπειες κι' αὐτὲς τῆς γενικῆς παρακμῆς στὴν τέχνη. Πρόκειται γιὰ τὸ βακχευμένο πλήθος τῶν «μοντέρνων» ποιητῶν, πού κατέλαβαν ἐξ ἐφόδου τὸν ἐλικῶνα, καὶ πού μόνον ποιητικά τους προσόντα φαίνεται πὼς εἶναι ἡ ψυχικὴ τους κενότητα καὶ ἡ ἔσχατη περιφόνησή τους ἐναντία σὲ κάθε μορφή, κι' ἴσως δὲν θᾶξιζε νὰ γίνῃ κἂν λόγος γιὰ τὴν ἀγέλη αὐτή, ἂν ἴσως δὲν παρουσίαζε τὰ συμπτώματα μιᾶς ἐπιδημικῆς ἀρρώστειας πού βρίσκεται τώρα στὸ ὀξύτερό της σημεῖο. Δυστυχῶς ἐμεῖς δὲν μπορούμε

παρά να διαπιστώσουμε την άρρώστειαν αυτή και να έμπιστευθούμε στη θεία πρόνοια τη θεραπεία της, μιὰ και τὸ μόνο φάρμακο—πρόκειται γιὰ τὸν ἑλλέβορο—μὲ κανένα τρόπον δὲν θέλουν νὰ τὸ δοκιμάσουν αὐτοί.

Τὸ δόγμα τους: Περιφρόνηση κάθε παραδεδομένης μορφῆς. Ἐπιθυμία, ἢ παρακμὴ στὴν τέχνη ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν δυσαρμονία μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Ἡ τέχνη, πρὶν ἀπ' ὅλα εἶναι *ἔκφραση*, κι' ἀναρίθμητοι παράγοντες καθορίζουν σὲ δεδομένο τόπο καὶ χρόνο τὴν ἔκφρασην αὐτή. Ἡ λέξις ὅμως «ἔκφραση» πρέπει νὰ πάρει τὴν ἀρχικὴν της καὶ μόνον ἀληθινὴν σημασίαν, δηλ. νὰ ταυτίζεται σ' ἓνα ἀμέριστο *ὄργανικὸ* σύνολο τὸ ἔκφραζόμενο μὲ τὸν τρόπο τῆς ἔκφρασῆς του, τὸ περιεχόμενο μὲ τὴν μορφήν. Τὰ δυὸ αὐτὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι δυὸ διαφορετικὰ πράγματα ποὺ μποροῦν ἀυθαίρετα νὰ συγκολληθοῦν. Ἡ μορφή πηγάζει ὄργανικὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις εἶναι τὸ μέσο μὲ τὸ ὁποῖο τὸ περιεχόμενο αὐτὸ θὰ διαλέξει; ὄχι—θὰ βρεῖ καὶ θὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἔκφρασίν του μέσα στὸν κόσμον τῆς τέχνης. Ἐάν ἡ καλλιτεχνικὴ συνείδησις δὲν εἶναι ἄρτια καὶ παραστρατήσει, τότε τὸ ἔργο εἶναι ἀνάπηρο, ἢ μᾶλλον φανερώνεται πῶς δὲν ὑπῆρχε κανὼν λόγος νὰ γεννηθεῖ, γιατί μέσα τὴν ἀπολυταρχία τῆς τέχνης, ὅ,τι ἀξίζει νὰ γεννηθεῖ θὰ βρεῖ νὰ ντυθεῖ τὸ σῶμα, ποὺ μπορεῖ βέβαια νὰ πληγωθεῖ, μὰ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ πεθάνει. Κι' ὅσο κι' ἂν ἡ μορφή προσδιορίζεται ἀπὸ πλῆθος ἀνόμοιων παραγόντων, ἔτσι ποὺ ν' ἀλλάζει ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ κι' ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, κλείνει μέσα τῆς κάποια στοιχεῖα ποὺ μένουν πάντα τὰ ἴδια, πάντα ἀνάλλαχτα κι' ἀμετάβλητα, καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ πηγάζουν ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τὰ ὑλικά μέσα ποὺ διαθέτει κάθε τέχνη, κι' ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ κάποιους βασικούς, βιολογικούς μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, κανόνες ποὺ ἔχοντας τὴν ἀφετηρία τους στὸν ἀνθρώπον, ρυθμίζουν τὴν αἰσθητικὴν του ἀπόλαυσιν. Ἐτσι, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθεῖ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς τυπικῆς μορφῆς, ἀλλὰ τὸ ν' ἀρνηθεῖ ὀλοκληρωτικὰ κάθε μορφή καὶ κάθε *βάσις* μορφῆς, αὐτὸ δείχνει ὅτι ἡ συνείδησίς του εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ κάθε καλλιτεχνικὴ διάθεση καὶ κάθε ἐλπίδα δημιουργίας.

Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τοὺς «μοντέρνους». Ἄρνοῦνται κάθε μορφή, ἀρνοῦνται καὶ τὴν βάση κάθε μορφῆς, τὸν ρυθμὸ, χωρίζουν ὅμως τὸν πεζὸ λόγον σὲ ἄνισα μῆκη γιὰ νὰ προκα-

λέσουν τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην τοῦ στίχου, καὶ προβάλλουν γιὰ φυσικὴ δικαιολογία τοὺς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὰ παραδεδομένα καλοῦπια τοῦ ποιητικοῦ λόγου τρίφτηκαν ἀπελπιστικά, ὥστε εἶναι καιρὸς ν' ἀχρηστευθοῦν. Κι' ὅμως δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Συμβαίνει σ' αὐτοὺς ἐκεῖνο ποὺ εἴπαμε παραπάνω: λείπει ἀπ' αὐτοὺς κάθε διάθεση καλλιτεχνικὴ—καὶ συνεπῶς δὲν ἔχουν ἀνάγκη καμμιάς καλλιτεχνικῆς μορφῆς. Πιστεύετε ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ τὸ ἀποδείξουμε; Γιὰ νὰ δοῦμε.

Λ.

Τρίφτηκαν τὰ παραδεδομένα καλοῦπια τοῦ ποιητικοῦ λόγου; Παραδοξολογία! θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς πῶς ἀπὸ τὰ ρυθμικά καλοῦπια ποὺ ὑπάρχουν, μόνο τὸ 1)10 μεταχειρίστηκε ἢ πολὺτομὴ ποιητικὴ μας φιλολογία. Φαίνεται παράξενο; Κι' ὅμως πολὺ ἀπλό: Ὁ ἴαμβος, ὁ ἀνάπαιστος, ὁ τροχαῖος καὶ ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος εἶναι τὰ τέσσερα εἶδη τοῦ βασικοῦ τονικοῦ μας ρυθμοῦ. Ἀπ' αὐτὰ ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος ἀχρηστεύτηκε: εἶναι βωρὺς, μονότονος, ρίμα δὲν σηκώνει. Παραμένει ὅμως ἀρκετὰ ἀρμονικὸς μὲ τέσσερους πόδας (ὅπου φαίνεται σὰν ἀνάπαιστος μὲ μονοσύλλαβην ἀνάκρουση). Ὁ τροχαῖος πάλι σήμερον δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύει παρά μόνο σὰν διακοσμητικὸ στοιχεῖο καὶ σὰν περιγραφικὸς τῆς γρήγορης κίνησης. Ἐτσι ἀπομένουν στὴν χρῆσιν μόνο ὁ ἴαμβος κι' ὁ ἀνάπαιστος. Στὸν ἴαμβον ἔχουμε συνεχῆ σειρά μετρῶν ἀπὸ 5 ἕως τίς 17 συλλαβές, ποὺ μὲ διάφορους στιχικούς καὶ στροφικούς συνδυασμοὺς παρουσιάζουν ἄπειρη ποικιλία μορφῶν. Σὲ ἰαμβικὰς στροφὰς ἀπὸ 4 ἕως 6 στίχους μετρήσαμε περὶ τοὺς 80 διαφορετικούς τύπους ἐξ ἴσου ὠραίους καὶ ἀρμονικούς, κι' ἂν διαθέταμε βέβαια καιρὸ, σὲ μεγαλύτερες στροφὰς θὰ βρῖσκαμε ἐκπληκτικὰ πολλαπλάσια. Στὸν ἀνάπαιστο ὑπάρχει μικρότερον πλοῦτος μετρικὸς γιατί οἱ τρισύλλαβοι πόδες του περιορίζουν τὸ δυνατὸ μέτρο τοῦ μήκους του κι' ἔχουμε μὲ 3, μὲ 6, μὲ 9 συλλαβές (κι' ἑννέα εἶναι ὁ ἄρτιος στίχος) καὶ μὲ 14, (δύο ἡμιστίχια τῶν 6 μὲ τομή). Ἀλλὰ κ' ἐδῶ ἡ δυνατότητα στιχικῶν καὶ στροφικῶν συνδυασμῶν εἶναι τόσο μεγάλη ὥστε νὰ βρῖσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐξάντλησιν. Σ' αὐτὰ, ἂν προστεθεῖ ἡ ἐξάισια συνθετικότητα τοῦ ἐλεύθερου στίχου καὶ στὸν ἴαμβον καὶ στὸν ἀνάπαιστο καὶ σιὸ ἀνεπιχείρητο ἀκόμα εἶδος τοῦ μικτοῦ ρυθ-

μού, βλέπουμε πώς τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐξάντλησης τῶν ρυθμικῶν μορφῶν, εἶναι ἀνοησία πρώτου μεγέθους. Κι' ὅπως ἕνας νεοφώτιστος χριστιανὸς δὲν πρέπει ν' ἀφήνει ἀπὸ κοντὰ του τὴν κατήχηση, ἔτσι κι' ἕνας περίπατος ἀνά τὸν Ἑλικῶνα δὲν ἐπιχειρεῖται χωρὶς ἕνα ἐγχειρίδιον στοιχειώδους μετρικῆς.

Αὐτὰ μόνο γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς εὐρέσεως τῆς τυπικῆς ὁσο εἶναι δυνατό νὰ ποῦμε, τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς. Πόσοι ὁμως ἀπειρῆ ποικιλία ἀποχρώσεων γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ τὸ αἴσθημα καὶ ἡ σκέψη δὲν ὑπάρχει μέσα στὰ πλαίσια τοῦ στίχου! Τὸ μυστικὸ τῆς τέχνης του θὰ ὑπογράψει στὸν ποιητὴ ἐκεῖνο ποῦ ὁ Foscolo ἐνόμιζε *melodia arcana*, τὴν ἄμεση συνύφανση τῆς σκέψης, τοῦ αἰσθήματος μὲ τὴν ἐκφραση, μὲ τὸν ἦχο, μὲ τὴ θέση τῆς λέξης, μὲ τὴ συνήχηση καὶ τὴν παρήχηση, μὲ τὴν ρίμα τὴν ἐσωτερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ, τὴν ἀπλὴ καὶ τὴν πολλαπλῆ, μὲ τὴν τραχύτητα καὶ τὴ μαλακότητα, μὲ τὸν τόνο καὶ μὲ τόσα ἄλλα, ποῦ ὁ κριτικὸς θὰ διαπιστώσει μόνο, μιὰ καὶ μόνη πηγὴ τοὺς ἔχουν τὴν ἀβυθομέτρητη ψυχὴ τοῦ ἀληθινοῦ καλλιτέχνη. Ἄς ἀνοίξουμε μιὰ στιγμή τὸ ὁμοίομορφο ἔργο τοῦ Dante, τὴν *Divina Comedia*, πλασμένο ὅλο πάνω στὸν ἐνδεκάσύλλαβο μὲ τὴν ἀρμονικώτατη καὶ πολύμοχθη *terzina* του. Κι' ὁμως μέσα στὸν ἐνδεκάσύλλαβο, τόση ποικιλία τῆς ἐκφρασης! Πόση μεγαλοπρέπεια στοὺς στίχους ποῦ ἐξυμνοῦν τὴ δόξα Ἐκεῖνου ποῦ κινεῖ τὰ πάντα:

1

La gloria di Coluiche tutto muove
Per l' universo penetra e risplende
In una parte più e meno altrove...

Πόση ἀγωνία στοὺς στίχους ποῦ ἐκφράζουν τὴν προσπάθεια τοῦ κολυμβητῆ:

e come quei che con lena affannata
uscito fuor del pelago alla riva...

Πόση τραχύτητα στοὺς πρώτους στίχους τοῦ Οὐγολίνου:

La bocca sollevò dal fiero pasto
Quel peccator, forbendola o capelli
del quel capo ch'egli avea dietro guasto... κλπ.

2

Ἐπὶ τὸν Βιργίλιο:

Insequitur clamorque virum, stridorque rudentum...
Turbine corripuit, scoruloque infixit acuto...
Et sonitus spumante salo...
Et spumas salis aere ruebant ...

3

Ἐπὶ τὸν Εὐριπίδη:

Ἰδαία μάτερ-μάτερ
ὄβριμα ὄβριμα, αἰαῖ
φονίων παθέων ἀνόμων τε κακῶν,
ἄπερ ἔδρακον ἔδρακον ἐν δόμοις τυράννων,
ἀμφὶ πορφυρέων πέπλων ὑπὸ σκότον
ξίφη σπᾶσαντες ἐν χεροῖν,
ἄλλος ἄλλοσε
δίνασεν ὄμμα... κλπ (Ὁρέστης)

4

Ἐπὶ τὸν Πίνδαρο:

Ἰδοῖσα δ' ὄξει' ἐρινύς
πέφνεν ἐοῖ σὺν ἀλλαλο—
φονίη γένος ἀρήιον...

5

Ἐπὶ τὸν Foscolo:

Ἄνᾳμεσα στοὺς ἐνδεκάσύλλαβους ἀκούγεται ἐξάφνου ὁ
καλπασμὸς τοῦ ἀνάπαιστου:

e un incalzcar di cavalli accorrenti ..
ἢ
... ne passengier solingo oda il sospiro
che dal tumulto a noi manda natura...

6

Ἐπὶ τὸν Σολωμό:

Πᾶει γιὰ νὰ βγεῖ στὴ θύρα ἀργὰ καὶ ἀνοίγει
Δὲν ἀκούεται οὐτ' ἕνα κῆμα...

Ἄπάνου ἀπάνου ἐχύθηκε
Στὴν ἄβυσσο πού ἐσειότουν...

Κυπαρισσένιο ἀνάερα τὸ ἀνάστημα ψηλώνει...

Τόσα πέφτουνε τὰ θερι-
σμένα στάχυα στοὺς ἀγρούς... κλπ.

Λίγα παραδείγματα ἀπὸ μνήμης μόνο, γιὰ νὰ δειχτεῖ πόσο
στὸν ἀληθινὸ καλλιτέχνη ἢ μορφὴ εἶναι ἄμεσα συνυφασμένη
μὲ τὸ περιεχόμενο καὶ πόση ποικιλία ἔκφρασης ὑπάρχει πῶς
μέσα ἀπὸ τὸ τυπικὸ φόρεμα τῆς ἰδέας.

Β.

Ὁ ρυθμὸς—πού τὸν ἀρνοῦνται τόσο ἐπιδειχτικά—εἶναι μόνο
μία λεπτομέρεια. Εἶναι ἓνας ἀπλὸς μηχανισμὸς, μιὰ συνήθεια
ἂν θέλετε, πολὺ πρωτόγονη, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπλούστατη
διαίρεση τοῦ χρόνου σὲ ἰσομήκη διαστήματα πού χωρίζονται
σ' ἄλλα μικρότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα σημαίνεται σταθερὰ
δυνατώτερα. Μιὰ φορά τὸ ποίημα ἦταν τραγοῦδι καὶ ὁ ρυθμὸς
ἦταν ὁ χρόνος. Ὅταν ἔσβυσε ἡ προσωδία ἔμεινε ὁ ρυθ-
μὸς γυμνός. Αὐτὸς καθαυτὸς ὅμως ὁ ρυθμὸς δὲν εἶναι στοι-
χεῖο τῆς ποίησης. Εἶναι τὸ καταλληλότερο μέσο γιὰ νὰ ἐκ-
φραστεῖ ἡ ποίηση, γιατί τὴν πλησιάζει στὸ τραγοῦδι πού
εἶναι ἡ φυσικὴ ἔκφραση τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀσθημάτων
πού ἀποτελοῦν τὰ θέματα τῆς ποίησης. Στὴν ἀληθινὴ ποίηση
ὁ ρυθμὸς θὰ ἐμψυχωθεῖ ἀπὸ κάποια ἐσωτερικὴ ἄρμονία πού
ἀναβρῦζει ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ ψυχὴ καὶ πού ἐπιχύνεται
σ' ἄλλα αὐθόρμητη. Ὅσοι στεροῦνται τὸ κύριο στοιχεῖο τῆς
καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, τὴν καλλιτεχνικὴ διάθεση, εἶναι
συνάμα στερημένοι κι' ἀπὸ τὸ δῶρο τῆς ἄρμονίας αὐτῆς.

Ἔτσι ἂν τὰ πεζολογήματα τῶν μοντέρνων ποετᾶστρων εἶναι
κρῦα κι' ἀνούσια καὶ στερημένα ἀπὸ κάθε ἄρμονία, αὐτὸ δὲν
προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τοῦ ρυθμοῦ πού ἀρνήθηκαν. Κι' ἂν
ἀκόμα ἦταν γραμμένα σὲ ἄπταιστη ρυθμικὴ μορφὴ, πάλι τὸ
ἴδιο θάταν γυμνά ἀπὸ κάθε ἄρμονία κι' ἀνούσια. Ἡ αἰτία εἶ-
ναι ἡ ἔλλειψη κάθε καλλιτεχνικῆς διάθεσης καὶ κάθε ποιητικῆς
πνοῆς. Γιατί ἡ ποιητικὴ πνοὴ ἐμψυχώνει τὸ λόγο μὲ ἄρμονία
καὶ δίχως τὸ ρυθμὸ. Ἡ ἀρχαία προσωδία εἶναι ξένη σὲ μᾶς,
γι' αὐτὸ τὰ κομμάτια τῆς ἀρχαίας ποίησης στὴν τωρινὴν ἀνά-
γνωση παρουσιάζονται χωρὶς κανένα ρυθμὸ, σὰν κομμάτια

πεζὰ σὲ γλώσσα ποιητικὴ. Κι' ὅμως νοιώθουμε νὰ πάλλεται
μέσα τους μιὰ κρυφὴ ἄρμονία, ἀσύγκριτα πολυτιμότερη ἀπὸ
κάθε μετρικὴ μουσικότητα. Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἄρμονία αὐτὴ παρὰ
ὁ αἰεζῶος παλμὸς τῆς ἀληθινῆς ποίησης. Νὰ μερικά κομμάτια,
πάλι ἀπὸ μνήμη:

1

Ἀπὸ τὸν εἰς Ἄπόλλωνα δημηρικό ὕμνο:

Πᾶσαι δὲ σκοπιαὶ τοὶ ἄδον καὶ πρόωνες ἄκροι
ὕψηλῶν ὀρέων, ποταμοὶ θ' ἄλαδε προρέοντες
ἄκται τ' εἰς ἄλα κεκλιμένοι, λιμένες τε θαλάσσης...

2

Ἀπὸ τὸν Προμηθεά:

Μηδὰμ' ὁ πάντα νέμων
θεῖτ' ἐμᾶ γνώμα κράτος ἀντίπαλον Ζεὺς,
Μηδ' ἐλιννύσαιμι θεοὺς ὄσαις
θοίναις ποτινισσομένα
Βουφόνοις παρ' ὠκεανοῦ πατρὸς ἄσβεστον πόρον κλπ.

3

Ἀπὸ τῆς Νεφέλης:

Ἄενοι νεφέλαι

ἀρθῶμεν φανεραὶ δροσεράν φύσιν εὐάγητον,
πατρὸς ἀπ' Ὀκεανοῦ βαρυαχέος
ὕψηλῶν ὀρέων κορυφᾶς ἐπὶ δενδροκόμους, ἵνα
τηλεφανεῖς σκοπιάς ἀφορώμεθα,
καρπὸς τ' ἀρδομέναν ἱεράν χθόνα,
καὶ ποταμῶν ζαθέων κελαδήματα,
καὶ πόντον κελάδοντα βαρύβρομον;
ἄμμα γὰρ αἰθέρος ἀκάματον σελαγεῖται
μαρμαρέαισιν ἐν αὐγαῖς.
κλπ.

Εἶναι τάχα ἀνάγκη νὰ πολλαπλασιαστοῦν τὰ παραδεί-
γματα γιὰ νὰ δειχτεῖ ὅτι ἡ ποιητικὴ πνοὴ εἶναι ἐκεῖνη πού ἐμ-
ψυχώνει μὲ κρυφὴ ἐσωτερικὴ ἄρμονία τὸ λόγο:

V

Καί τέλος: Πολύ λίγα λόγια συμπερασματικά. Είναι αλήθεια πώς τὰ μέσα τῆς ἔκφρασης στήν ποίηση φαίνονται πώς πάλιωσαν καί πώς τρίφτηκαν. Δέν εἶναι ὁμως αὐτή ἡ ἀλήθεια. Πάλιωσαν μόνο τὰ θέματα, αὐτά θέλουν ἀναθεώρηση. "Ἐνα καινούργιο ρεῦμα ὑγιοῦς ζωῆς δροσερῆς, θά ξαναφυσήξει τή δροσερότητα καί τήν πρώτη ὁμορφιά τους στά καλούπια τῆς ποίησης. Κι' ὅταν αὐτά πραγματικά στενεύουν τήν ἔμπνευση ἢ ἡ καλλιτεχνική διάθεση ἀναζητᾶει πρωτότυπους τρόπους ἔκφρασης, τότε μέ μόνο γνώμονα τήν ἄρτια καλλιτεχνική συνείδηση πού εἶναι μνημένη στά μυστικά τῆς τέχνης, ἄς γίνεται ἡ ἀναθεώρησή τους, ἄς συγκρατεῖται μέ σεβασμό κάθε καλό πού κληροδοτεῖ ἢ παράδοση κι' ἄς προστίθεται μόνο ὅτι εἶναι ἀνώτερο ἀπό κεῖνο πού ἀπορρίπτεται. Οἱ ἀφηνιασμένες ἀρνήσεις, οἱ ἐξτρεμιστικοί ἐπαναστατισμοί, οἱ κούφιος μεταρρυθμίσεις, ὅλα αὐτά δέν δείχνουν παρά κενότητα ψυχική καί πνευματική ἀνωριμότητα. Ἡ ἀληθινή τέχνη βρίσκεται σέ κάποια κορφή, καί ἡ τέχνη πάνω στήν ὅποιαν ἀσελοῦν οἱ πολλοί, εἶναι μόνο ἕνα ἀπατηλό εἶδωλο, σάν τὸ εἶδωλο τῆς "Ἡρας πού ἀπόλαψεν ὁ Ἰξίωv. Ἀλλά ἀπό τέτοιες ἐνώσεις, ὅπως εἶναι γνωστό, μόνο τέρατα γεννιῶνται.

ΠΑΝΑΓΗΣ ΛΕΚΑΤΣΑΣ

ΘΑΝΟΥ Μ. ΣΟΥΔΑΤΑΝΗ

ΛΕΩΝ ΤΟΛΣΤΟΗ

Α

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Γιά τήν κατανόηση τοῦ ἔργου τοῦ Λέοντος Τολστόη, εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπενθυμίσουμε τὰ κυριώτερα συμβάντα τῆς ζωῆς του, προσπαθώντας συγχρόνως νά παρακολουθήσουμε τή διαμόρφωση τοῦ ἑσωτερικοῦ του κόσμου. Ὁ βίος καί τὸ ἔργο του, βρίσκονται σέ τέτοιο ἀμοιβαῖο σύνδεσμο, ὥστε νά μή μπορεῖ κανεὶς νά μελετήσει τὸ ἕνα χωρίς ἀναγκαστικά νά βρεθεῖ ἀνιμέτωπος τοῦ πρώτου. "Ἀλλωστε, πάντοτε προσπάθησε νά συμμορφώσει τὸν τρόπο τῆς διαβιώσεως του σύμφωνα μέ τίς ἰδέες πού πρέσβευε. Βεβαίως, σπανιώτατα καί σέ ἐλάχιστο μόνο βαθμὸ τὸ κατόρθωσε· κι' αὐτὸ ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἑσωτερικοὺς του σπαραγμοὺς. «Ἡ δράση μου χάνει μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ χρησιμότητά της... καί ἀπὸ τὴν ἀξία της, γιατί ἡ ζωὴ μου δὲ βρίσκει σέ ἀπόλυτη ἀρμονία μέ αὐτὰ πού πρεσβεύω», ἔγραφε κάποτε. (1)

Ὁ Λέων Τολστόη γεννήθηκε στίς 28 Αὐγούστου (π. ἡ.) 1828 στὸ πατρογονικό του κτήμα τῆς Γιασνάιας Πολιάνας, γιὸς τοῦ κόμητος Νικολάου Τολστόη καί τῆς πριγκίπισσας Μαρίας Βολκόνσκυ, πού ἀργότερα τοὺς ζωντάνεψε κάτω ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ Νικολάου Ροστώβ καί τῆς Μαρίας Μπολκόνσκυ στὴ μεγάλη του ἐποποιία «Πόλεμος καί Εἰρήνη». Σὲ ἡλικία ἑννέα μόλις

(1) Leon Tolstoï: Correspondance Inédite p. 231 (Bibliothèque Charpentier, Paris 1907).

έτων μένει, όρφανός από πατέρα και μητέρα, κάτω απ' τήν έπίβλεψη μιās μακρυνής θείας του, πού είχε, κατά τόν ίδιο, **έξαιρετικά** μεγάλη επίδραση στή διαμόρφωση του **χαρακτήρα του**. «Μοῦ έγνώρισε τήν ήθικη εύχαρίστηση τής **άγάπης**, **όχι** με τά λόγια, αλλά με όλη της τήν προσωπικότητα. **Είδα, αίσθανθηκα**, πόσο ήτανε γι' αὐτήν καλό τὸ ν' **άγαπάει** και κατάλαβα τήν εύτυχία τής **άγάπης**. **Κατά δεύτερο** λόγο, μοῦ έμαθε τήν όμορφιά τής **σοβαρής** και **μοναχικῆς** ζωής...» (1) 'Επίδραση, έπίσης, άπάνω του είχε ὁ εύθός χαρακτήρας του γερμανοῦ παιδαγωγοῦ του, καθώς και οί πρώτοι του δάσκαλοι τής λαϊκῆς πίστης, πού τόσο άργότερα συνεπήρε τήν ψυχή του, οί διάφοροι προσκυνητές πού έρχόντανε στο σπίτι του. **Γιά** έναν απ' αὐτούς θά γράψει σ' ένα από τά πρώτα του διηγήματα, στήν «Παιδική 'Ηλικία»: «Ω, μεγάλη Χριστιανέ Γκρίσια! 'Η πίστη σου ήτανε τόσο δυνατή πού αίσθανόσουν πόσο κοντά είναι ὁ Θεός. 'Η άγάπη σου τόσο μεγάλη πού τά λόγια μόνα τους κυλοῦσαν απ' τὸ στόμα σου, χωρίς νά τά έλέγχεις με τὸ λογικό σου... Καί τί ύψηλόν ύμνο πρόσφερες στή λαμπρότητά του, όταν, μη βρίσκοντας πιά λόγια, καταδακρυσμένος, έπεφτες κατά γῆς...». (2). Αὐτή άκριβώς ή πίστη έφώτισε τόν Τολστόη στίς έρευνες του γιά τήν αλήθεια, όταν οὔτε ή θεολογία, οὔτε ή φιλοσοφία, οὔτε ή θετικῆς έπιστήμες μπορούσαν πιά νά τόν ίκανοποιήσουν.

Τὸ 1836, επειδή τά δυὸ μεγαλειτέρα του άδέρφια ὁ Σέργιος και ὁ Νικόλαος έπρεπε νά παρακολουθήσουν άνωτερες σπουδές, ή οίκογένεια Τολστόη έγκαθίσταται στή Μόσχα. 'Εμειναν εκεί και μετά τὸ θάνατο του πατέρα τους (1837). 'Ο θάνατος αὐτός καθώς και ὁ μετά έννεά μήνες θάνατος τής μάμμης τους, έκαναν **έξαιρετική** έντύπωση στο νεαρό Λέοντα. Γιά πρώτη φορά βρίσκειται κατάντικρυ στο μυστήριο του θανάτου, και τὸ δέος πού του πλημμύρισε τήν ψυχή μεγάλωσε τήν θρησκευτικότητά του, πού μονάχα όταν συγκρούστηκε με τόν ὀρθολογισμό του φοιτητῆ χάθηκε, γιά νά ξαναγυρίσει μ' έντελώς καινούργια μορφή.

Οί άδελφοί Τολστόη τὸ 1841 έγκαταστάθηκαν στο Καζάν,

(1) P. Birukov : Léon Tolstoï, Vie, Oeuvres et Mémoires Tome I, p. 81 [Mercure de France, Paris 1906]

(2) Enfance: Oeuvres Complètes du Comte Léon Tolstoï (Tr. Bienstock), Tome I, p. 67 68. [Stock, Paris, 1902]

όπου ὁ Λέων μετά διετεῖς άκαρπες προσπάθειες, ακολουθώντας τὸ παράδειγμα τών άδελφών του, μήηκε στο Πανεπιστήμιο, στή Σχολή τών Ανατολικών Γλωσσών. 'Η κοσμική ζωή του Καζάν τόν άπορρόφησε σχεδόν άποκλειστικά. Διασκεδάσεις, χοροί, συναθροίσεις, είχαν πολὺ κακό άποτέλεσμα γιά τίς σπουδές του, και στίς έξετάσεις άπερρίφθη. 'Από τίς 'Ανατολικές Γλώσσες **πέρασε** στα Νομικά. Τὸ 1847 διακόπτει τίς σπουδές του και γυρίζει στή **Γιασνάια Πολιάνα**. Μιά σκέψη του τής έποχῆς εκείνης περιέχει σέ έμβρωδή **κατάσταση τόν** άναρχισμό πού θ' αναπτύξει ύστερα από χρόνια: «'Η κοινωνία είναι ένα μέρος του κόσμου. Πρέπει νά συμφιλώσεις τή λογική με τόν κόσμο, με τὸ σύνολο, μελετώντας τούς νόμους του και τότε μπορείς νά έλευθερωθείς και νά γίνεις ανεξάρτητος από τήν πατρίδα, από τήν κοινωνία...» (1) 'Απ' αὐτή τήν έποχή χρονολογεῖται και ή πρώτη του προσπάθεια νά βάλει στον έαυτό του κανόνες συμπεριφοράς.

Στήν έξοχή προσπάθησε νά διευθύνει τά κτήματά του με καινούργιο και πιὸ έλεύθερο πνεῦμα και κυρίως νά καλλιεργήσει τήν άμοιβαία έμπιστοσύνη στίς σχέσεις του με τούς χωριάτες, νά καλλιτερεύσει τή θέση τους. Γρήγορα, όμως, άπογοητεύθηκε, κουράστηκε από τίς μεγάλες δυσκολίες πού συναντούσε κι' απ' αὐτούς τούς ίδιους άκόμα τούς χωριάτες. Στο «Πρώνο ένός 'Αρχοντα» περιέγραψε τήν προσπάθειά του αὐτή και τήν άποτυχία της (2) Τὸ 1848 πήγε στήν Πετρούπολη και πήρε τὸ δίπλωμα τής Νομικῆς. Τά άκόλουθα τρία χρόνια εξακολούθησε τήν ξέγνοιαστη ζωή πού είχε άρχισει μοιράζοντας τόν καιρό του μεταξύ Μόσχας και Γιασνάιας Πολιάνας, **εναλλάσσοντας** τά χειρότερα ὄργια με τόν άσκητισμό. 'Η ζωή, όμως, αὐτή τόν κουράζει κι' έχει ζωηρό αντίκτυπο στα νεύρα του. Προσπαθεῖ νά ξεφύγει. 'Η άναχώρηση του άδελφοῦ του Νικολάου ως άξιωματικού στον Καύκασο του δίνει τήν εύκαιρία πού ζητούσε. Τήν άνοιξη του 1851 τόν άκολουθεῖ κι' αὐτός. Στίς 11 Ιουνίου σημειώνει στο ήμερολόγιό του: «...τήν περασμένη νύχτα κοιμήθηκα **ελάχιστα**... 'Αρχισα νά προσεύχωμαι. Μοῦ είναι άδύνατο νά περιγράψω τή γλυκύτητα πού αίσθανόμουν

(1) P. Birukov έ. ά. Tome I p. 178.

(2) La Matinée d'un Seigneur, Oeuvres Complètes (Tr. Bienstock) Tome II [Stock, Paris 1902.]

ἐκείνη τὴν ὥρα... Ἐπιθυμοῦσα κάτι τὸ πολὺ μεγάλο, τὸ πολὺ ὠραίο... Ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐνωθῶ μὲ τὸν Ὑψιστο, τοῦ ζητοῦσα νὰ μοῦ συχωρέσει τὶς ἀμαρτίες μου... Δὲν αἰσθανόμουν τὴ σάρκα μου... Θέλω νὰ προσευχηθῶ, μὰ δὲν ξέρω. Θέλω νὰ καταλάβω, μὰ δὲν τολμῶ. Ἐγκαταλείπομαι στὴ θέληση Σου!...» (1) Στοὺς θρησκευτικοὺς αὐτοὺς ἐνθουσιασμοὺς συχνὰ ἐπακολουθοῦν στιγμὲς ἀγωνίας ἢ ἀπαθείας.

Ἡ θαυμάσια φύση τοῦ Βορείου Καυκάσου, τὰ τεράστια χιονισμένα βουνά, ἡ παλληκαριά τῶν Κοζάκων, ἡ ἄγρια ὀμορφιά τῶν γυναικῶν, ἡ ἀπλότης τοῦ πατριαρχικοῦ βίου, ὄλα βοηθοῦν στὸ ξύπνημα τῆς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς τοῦ Τολστόη. Τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1851 πηγαίνει στὴν Τυφλίδα γιὰ νὰ δώσει ἐξετάσεις καὶ νὰ μπεῖ στὸ στρατό, καὶ ἐκεῖ ἀρρωσταίνει. Στὸ χρόνο τῆς ἀρρώστειας του γράφει τὸ πρῶτο του ἔργο τὴν «Παιδικὴ Ἡλικία», ποὺ ἀναφέραμε καὶ παραπάνω. Ἐνα γράμμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πρὸς τὴ θεία του Τατιάνα δίνει ὅλην τὴν ψυχικὴ κατάσταση: «Ἀλλάξα πολὺ ἠθικῶς, αὐτὸ μοῦ ἔχει συμβεῖ τόσες φορές. Ἄλλωστε, αὐτὴ νομίζω πὼς εἶναι ἡ μοῖρα ὄλων μας. Ὅσο ζεῖ κανεὶς τόσο ἀλλάζει... Πέρσου πίστευα πὼς θὰ βρῶ τὴν εὐτυχία στὴ διασκέδαση, στὴν κίνηση, τῶρα ἀντιθέτως ἐπιθυμῶ τὴ γαλήνη τόσο στὸ φυσικὸ ὅσο καὶ στὸ ἠθικὸ πεδίο... Ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πείρα ποὺ ἔχω ἀπ' τὴ ζωὴ— ὅσο κι' ἂν εἶναι μικρὴ—μοῦ ἔμαθαν ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ δοκιμασία. Γιὰ μένα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ δοκιμασία, εἶναι κι' ὁ ἐξίλασμός γιὰ τὰ σφάλματά μου... Τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ μ' ὀδήγησε ἐδῶ, δὲν παύω νὰ τὸν εὐχαριστῶ γι' αὐτό. Αἰσθάνομαι ὅτι ἔγινα καλλίτερος... Ὅτιδήποτε καὶ νὰ μοῦ συμβεῖ ἐδῶ, θὰ εἶναι γιὰ τὸ καλὸ μου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς τὰ θέλησε ἔτσι. Ὅταν σκέπτομαι τὴν εὐτυχία ποὺ μὲ περιμένει ὑποφέρω τὴν κούραση καὶ τὶς σωματικὲς στερήσεις χωρὶς νὰ τὶς καταλαβαίνω...» (2) Τὸ γράμμα τελειώνει μ' ἕναν ὀραματισμὸ τῆς ἡσυχῆς εὐτυχισμένης οἰκογενειακῆς ζωῆς ποὺ ἐπιθυμεῖ.

Ὁλόκληρο τὸ χειμῶνα τὸν περνάει στὸν Καύκασο ὡς ὑπαξιωματικός. Τὸν Ἰούλιο στέλνει τὴν «Παιδικὴ Ἡλικία» στὸ περιοδικὸ «Σοβρεμενίκ» (Σύγχρονος), τοῦ Νεκράσωφ. Ἡ χαρὰ ποὺ αἰσθάνθηκε ὅταν ἔγινε δεκτὸ ἔφθασε, ὅπως ἔγραφε τότε. τὴν

(1) P. Birukov ἔ. ἀ. Tome I, p. 216.

(2) P. Birukov ἔ. ἀ. Tome I, p. 241-242.

«ἀποβλάκωση». Ἀργότερα γράφει τὴν «Ἐφηβικὴ Ἡλικία» (1), καὶ τὴ δημοσιεύει καὶ αὐτὴ στὸ «Σοβρεμενίκ». Τὰ διηγήματα αὐτά, γιὰ τὰ ὁποῖα χρησιμοποίησε πολλὰ αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα, ἔκαναν τόσο καλὴ ἐντύπωση, ὥστε καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ντοστογιέφσκυ ἔγραψε ἀπ' τὴ Σιβηρία ρωτῶντας ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ Λ.—Ν. Τ. γιὰτὶ μὲ μόνον τ' ἀρχικὰ του εἶχε ὑπογράψει. Τὸ Δεκέμβριο τελειώνει τὸ διήγημα «Εἰσβολὴ» (2) καυκασιανὲς ἐντυπώσεις.

Μετὰ τυπικὲς ἐξετάσεις γίνεται ἀξιωματικὸς καὶ τὸ Γενάρη τοῦ 1854 φεύγει γιὰ τὴ Ρωσσία, ὅπου ὅμως δὲν προφταίνει νὰ μείνει γιὰτὶ τὸν περιμένει ἤδη ὁ διορισμὸς του στὴ στρατιὰ τοῦ Δουνάβεως. Τὸ Νοέμβριο μετὰ τὴν ὑποχώρηση τῆς Σιλίστριας τὸν μεταθέτουν στὴ Σεβαστούπολη. Ἐκεῖ μέσα στὴν κλαγγὴ τῶν ὄπλων καὶ τῆς σύγκρουση τῶν παθῶν, ὁ Τολστόη δὲν παύει οὔτε μιὰ στιγμὴ τὴν παρατήρηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου καὶ τὴν προσπάθεια τῆς καλλιτερεύσεώς του. Τὸ Ἡμερολόγιό του εἶναι γεμᾶτο τέτοιαις σημειώσεσι. «7. Ἰουλίου. . . Δὲν εἶμαι καθόλου ταπεινός. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερό μου ἐλάττωμα.» καὶ ἄλλοι «. . . εἶμαι ἄσχημος, ἀδέξιος, βρώμικος, κακοανατεθραμμένος. . .» (3) Ἡ κεντρικὴ ἰδέα, ποὺ θὰ γεμίσει ἀργότερα τὴ ζωὴ του, καὶ τῆς ὁποίας τὰ σπέρματα ἀναφέραμε παραπάνω, ξαναγυρίζει ἐπίμονα στὴ σκέψη του: Τὸ Μάρτη 1855 γράφει «. . . Ἡ χθεσινὴ συζήτηση γιὰ τὴ Θεότητα καὶ τὴν πίστη, μ' ἔφερε σὲ μιὰ μεγάλη ἰδέα, ποὺ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της αἰσθάνομαι ὅτι εἶμαι ἰκανός ν' ἀφιερῶσω ὅλοκληρη τὴ ζωὴ μου. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι ἡ ἴδρυση μιᾶς καινούργιας θρησκείας, ποὺ νὰ συμφωνεῖ μὲ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας, τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ δόγμα καὶ τὰ μυστήρια, μιᾶς πρακτικῆς θρησκείας ποὺ νὰ μὴν ὑπόσχεται τὴ μακαριότητα τῆς μέλλουσας ζωῆς, μὰ ποὺ νὰ δίνει τὴν εὐτυχία ἐπὶ

(1) Adolescence, Œuvres Complètes (tr. Bienstock), Tome I. (Stock, Paris 1902.)

(2) Incursion, Œuvres Complètes (tr. Bienstock), Tome III (Stock, Paris 1902.)

(3) Léon Tolstoï: Journal Intime (tr. Chezeville-Pozner) [1853-1865] Tome I, p. 121 x. ἔ. [Fasquelle, Paris 1926].

της γης . . . » (1). 'Ο άνθρωπος που έγραψε τις γραμμές αυτές δε μπορούσε να έχει καμιά σχέση με το στρατιωτικό έπαγγελμα και το αισθανότανε βαθύτατα κι' ο ίδιος.

Στό ταξίδι του από τη Ρουμανία στη Σεβαστούπολη τελειώνει την «'Υλοτομία στο δάσος»(2). "Όταν έφθασε πλέον αρχίζει τη «Νεανική 'Ηλικία» (3) συνέχεια των δυο πρώτων του διηγημάτων και τις «Διηγήσεις από τη Σεβαστούπολη» (4) τρία διηγήματα πολεμικών αναμνήσεων, τα όποια είχαν μεγάλη επιτυχία. 'Η λογοτεχνική του φήμη, εν τω μεταξύ, απλωνότανε, άρχισαν να γράφονται γι' αυτόν ένθουσιώδεις κριτικές, κι αυτός ακόμη ο Τουργκένιεφ, που δεν είχε στην αρχή συμμερισθεί το γενικό ένθουσιασμό, μετά τις «Διηγήσεις» αλλάζει τελείως γνώμη. Το Νοέμβριο του 1855, τέλος, γυρίζει στην Πετρούπολη, όπου και γνωρίζεται με τον κύκλο των λογοτεχνών του «Σοβρεμενίκ». Έτσι γνωρίζεται και με τον Τουργκένιεφ. Από την πρώτη τους συνάντηση οι δυο μεγάλοι ρώσοι πεζογράφοι συγκρούονται. Έκτοτε ποτέ δεν κατόρθωσαν να γίνουν πραγματικώς φίλοι, από τις μικρότερες άφορμες δημιουργούσαν άτέλειωτα ζητήματα (5).

(1) Journal Intime, έ. ά. Tome I, p. 171—172

(2) La Coupe en forêt, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock) Tome III, [Stock, Paris 1902].

(3) Jeunesse, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock) Tome II [Stock, Paris 1902].

(4) Les Recits de Sebastopol, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock) tome IV, [Stock, Paris 1903].

(5) Τελευταίως στο γαλλικό περιοδικό «Les Nouvelles Littéraires» ό Carmelo Pugliesioni διηγείται ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο μεταξύ τους: Το 1861 ό Τουργκένιεφ βρίσκεται στο σπίτι του Τολστόη, και συζητούν για τον τρόπο της άγωγής της κόρης του, τον όποιο δεν εγκρίνει ό Τολστόη. Αυτό έννευρίζει τον Τουργκένιεφ, που σε μία στιγμή πειλάγεται άπάνω άπειλώντας τον Τολστόη πως θα τον χαστουκίσει. Την άλλη μέρα ό τελευταίος αυτός τον καλεί σε μονομαχία, όχι σαν τις συνήθειες μεταξύ λογοτεχνών, που τελειώνουν μ' ένα γεύμα, αλλά μέχρι θανάτου. 'Η μονομαχία αυτή άποσοβήθηκε χάρις στον κατή τα άλλα γλυκά χαρακτήρα του Τουργκένιεφ. (Βλ. Nouvelles Littéraires 30-12-1933 p. 10 και Βιρικόν έ. ά. tome II p. 181 κ έ.). Μολαταύτα ό Τουργκένιεφ δεν έπαψε ποτέ να τον θαυμάζει και λέγεται μάλιστα ότι μεταχειρίσθηκε κάποτε κουβεντιάζοντας γι' αυτόν το ρητό του 'Ιωάννου του Βιπτιστού: «ούκ είμι ίκανός, κύψας λύσαι τον ίμάντα των υποδημάτων αυτού» (Μαρκ. α. 7). Πασίγνωστο δε είναι το όνομα που τούδωσε πεθαίνοντας παρακαλώντας τον να ξαναγορίσει στην τέχνη: «ό μεγάλος συγγραφέας της Ρωσικής γής»!

'Η μεγαλύτερες επιδράσεις που είχε αυτή την εποχή ήτανε του Ρουσσώ και του Σταντάλ. Συζητώντας άργότερα το ζήτημα αυτό είχε πει (1): «... Έδιάβασα όλόκληρο το Ρουσσώ. Ναι, και τους είκοσι τόμους, ακόμη και το «Λεξικό της Μουσικής». Δέν τον έθαύμαζα μόνον, τον έλάτρευα: δεκαπέντε έτών φορούσα κρεμασμένη στο λαιμό μου την εικόνα του... Μερικές σελίδες του μου μιλούν άπ' εύθείας στην καρδιά... θα τις είχα γράψει κ' έγώ...» Και για τον Σταντάλ: «... του είμαι περισσότερο άπό κάθε άλλον υποχρεωμένος του όφείλω ότι μ' έκανε να καταλάβω τον πόλεμο... Το έπαναλαμβάνω, ό πρώτος μας δάσκαλος είναι ό Σταντάλ».

'Η ζωή, ή ιδέες των ανθρώπων των γραμμάτων μες στους όποιους ζει, τον άηδιάζουν. Κάθε τους σκέψη, κάθε τους άισθημα του φαίνεται μικρό και ψεύτικο. Δέ διστάζει πολλές φορές να τους το πει κατά πρόσωπο. Αυτός άλλωστε ήταν και ό κυριώτερος λόγος των φιλονεικιών του με τον Τουργκένιεφ, που άποτελοϋσε τον άποκλειστικό σχεδόν στόχο των σαρκασμών του. Τον άποκαρδιώνει ή ήθική άδυναμία των ανθρώπων αυτών που θεωρούσαν τους έαυτούς των οδηγούς της ανθρωπότητας.

Στις 2 Φεβρουαρίου πεθαίνει ό άδελφός του Δημήτρης, που το θάνατό του περιέγραψε στην Άννα Καρένινα (θάνατος του άδελφου Λεβίν). Το χειμών αυτό τελείωσε τη «Χιονοθύελλα»(2). παρμένη άπό την έπιστροφή του άπό τον Καύκασο, «Μία συνάντηση στο άπόσπασμα» (3), το «Πρωινό ένός άρχοντα», για το όποιο μιλήσαμε και παραπάνω και μερικά άλλα δευτερεύοντα. Στο ήμερολόγιό του, το Μάιο, σημειώνει: «... ό καλλίτερος τρόπος για την άληθινή εύτυχία, είναι να απλώνει κανείς γύρω του, σαν άράχνη, ίστους άγάπης, χωρίς να στενοχωριέται άπό κανένα νόμο, και να πιάνει μέσα σ' αυτούς ό,τι του πέσει, γρηές, παιδιά...» (4) Στη Μόσχα έπισκέπτεται το γιατρό Μπέρς παντρεμένο με μία παιδική του φίλη κ' έν

(1) Paul Boyer: Chez Tolstoï, Le Temps, 28 Août 1901.

(2) Tourmente de neige, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock, Tome V, [Stock, Paris 1903]

(3) Une rencontre au détachement, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock) Tome IV, [Stock, Paris 1903].

(4) Journal Intime έ. ά. Tome I, p. 219.

θυσιάζεται με τη χάρη των κοριτσιών του. 'Η πιό μικρή μετά ξξη χρόνια θά γινότανε γυναίκα του.

«Ως τήν εποχή αυτή ο Τολστόη δέν είχε γνωρίσει πραγματικά τόν έρωτα. Κάτι παιδικές συμπάθειες, ένας φοιτητικός ένθουσιασμός, ένας βουνήσιος έρωτας στόν Καύκασο κι' οί τσιγγάνες άποτελούσαν τό άπαντο σχεδόν τής έρωτικής του ζωής. Τώρα μόνο μπαίνει στή ζωή του τό αίσθημα αυτό, έρωτεύεται μιá κοσμική δεσποινίδα, σχετίζεται μαζί της, όλοι τούς θεωρούν άρραβωνιασμένους. Κάτι λεπτομέρειες πού μαθαίνει γιά τό παρελθόν τής κόρης τόν ψυχραίνουν άνεπανόρθωτα και τό Γενάρη τοῦ 1857 φεύγει γιά τό έξωτερικό. Στήν άρχή πηγαίνει στό Παρίσι, όπου παρακολουθεϊ μιá θανατική έκτέλεση. Νά, τί σημειώνει στο ήμερολόγιό του : «6 'Απριλλίου. Σηκώθηκα στίς ξξη τό πρωί και πήγα νά ιδώ τήν έκτέλεση. Τό στήθος κι' ό λαιμός λευκά, χοντρά και δυνατά. Φίλησε τό εύαγγέλιο... κ' ύστερα ό θάνατος. Τι άνοησία ! Για πολλή ώρα με παρακολουθοῦσε ή λαιμητόμος : «θέλα μου κοιτάζα γύρω μου...» (1) 'Από κει πηγαίνει στή Γενεύη, όπου ή σκληρότης τών περιηγητῶν γιά έναν 'Ιταλό τραγουδιστή τόν επαναστατεϊ (2). Τόν Αὔγουστο γυρίζει στή Ρωσία, ή άγροτική ζωή κ' ή καλλιέργεια τών κτημάτων τόν άπορροφούν τελείως. Στο ήμερολόγιο του γράφει εκείνον τόν καιρό : «16 Αὔγουστου :... ή χλιδή με κάνει νά υποφέρω, και πάλι τεμπελιά, λύπη, άγωνία. "Όλα μου φαίνονται άσήμαντα. Τό ιδανικό είναι άφθαστο, έχάθηκα. Έργασία, χρήματα, δόξα. Πρός τί ; Πρός τί ή ύλικές άπολαύσεις ; 'Η αιώνια νύχτα πλησιάζει !...» (3) Στή Μόσχα συνδέεται με τόν ποιητή Φέτ, γράφει τούς «Τρείς Θανάτους» (4), όπου γιά πρώτη φορά άρχίζει νά τόν άπασχολεϊ σοβαρά τό ζήτημα τοῦ θανάτου, και τόν 'Ιούλιο τοῦ 1860 ξαναφεύγει στο έξωτερικό. Έκει μελετάει τά διάφορα παιδαγωγικά συστήματα. Τό Σεπτέμβριο πεθαίνει ό άδερφός του Νικόλαος, ό θάνατος αυτός τόν συν-

(1) Journal Intime έ. ά. Tome II p. 21

(2) Τη σκηνή αυτή περιέγραψε στο 'Ημερολόγιο τοῦ Περίγρηπος Νεκλουδάφ, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock) Tome V, [Stock, Paris 1903].

(3) Journal Intime έ. ά. Tome II p. 65.

(4) Trois Morts, Oeuvres Complètes (tr. Bienstock) tome VI, [Stock, Paris 1903].

εκίνησε βαθύτατα. «Πάει ένας μήνας πού πέθανε ό Νικολένκα» γράφει ' «τό γεγονός αυτό μ' άποτράβηξε από τή ζωή. Πάλι τό έρώτημα : γιατί; δέν είναι κιόλας μακριά τό ταξίδι γιά κει πέρα. Για ποῦ ; Πουθενά ! . . . » και στο φίλο του Φέτ περιγράφει όλη τήν άγωνία πού τόν έπνιγε. (1) Τό 1861 γυρίζει στή Γλασνάια γεμάτος παιδαγωγικά σχέδια.

ΘΑΝΟΣ Μ. ΣΟΥΛΤΑΝΗΣ

(Συνεχίζεται στο επόμενο φύλλο τής 'Ιδέας)

(1) Correspondance Inédite έ. ά. p. 26.

ΠΑΡΕΝΘΕΣΕΙΣ

“Η επιθυμία να πεθάνω είναι αίσθημα αλλόκοτο, πού συχνά έννοω κατάβαθα, αλλά μόλις πέρασε δέν μπορώ να τό ξαναθυμηθώ, να τό ξαναβιώσω στό σημείο πού άλλο αίσθημα να μην είσχωρεϊ στην ψυχή μου για να μοῦ αφαιρέσει την προσοχή ή για να ξαπλώσει μια κρυάδα ή ένα φως άστειο πάνω στό θάνατο, πού, παρ’ όλη την έγνοια μου, θά άποξενώνεται. Καταλαβαίνω πώς τούτη ή άδυναμία να ξαναπλάσω την εικόνα του θανάτου προέρχεται άπ’τό γυρισμό τών ζωτικών δυνάμεων, πού, φαίνεται, κάπως άποκοιμιούνται άν έγώ καταφύγω σε ώρισμένες σκέψεις και, σαν ξυπνήσουν, κύματα έφορμούν ένάντια μου και θορυβοῦνε. “Αν όμως δέν ξέρω να ξαναθυμηθώ τό αίσθημα του θανάτου σαν μοναδικό αίσθημα κι’ δλάκερη πείρα, και άν γι’ αυτό άκριβώς ξένες σκέψεις και δυνάμεις με άφαιροῦνε, με ταπεινώνουνε, με άναγκάζουνε να χαμογελάσω γύρω άπ’ τόν έαυτό μου, ή πίστη, ή βεβαιότητα πώς αντίκρυσσά τόν θάνατο άκέραιο ύφίσταται μέσα μου παράδοξα βαθιά θεμελιωμένη και κάθε παραβολή με τη συνεχή παρούσα ζωική πείρα, τόσο θρυμματισμένη, τόσο λίγο άκέραια, την γιγαντώνει.

* * *

... J' aime... J' aime!... Et qui donc peut aimer autre chose que soi-même?..

Valéry—Fragments de Narcisse

“Όταν λέγω άγάπη έννοω άγάπη του πλησίον μου—άγάπη του έαυτού μας, είναι έκφραση περιττή, σχεδόν δίχως νόημα, γιατί φυσικά δέν μπορώ να μην ένδιαφέρουμαι για τόν έαυτό

μου γνωρίζοντας τούτο τό είναι, τούτη την ύπαρξη καλλίτερα άπ’ ό,τι άλλο, και μάλιστα έχοντες λάβει άπό την έπαφή με τούτο τό είναι, με τούτη την ύπαρξη τό συναίσθημα της γνώσεως και την έλπίδα της αλήθειας. Για ν’ άγαπήσω τόν έαυτό μου θάπρεπε, όπως ο μυθικός Νάρκισσος, να άφεθώ σε μια άνιποψίαστη μέθη, να άφαιρεθώ άπ’ τό έγώ μου, άπ’ την συνείδησή μου και έτσι να αισθάνουμαι να ζω—τέτοια σύλληψη άδύνατη.

* * *

Δύσκολο να φαντασθει κανεις—να πάρει άπόφαση ίσως θάτανε προτιμότερο να πώ—πως είναι ένα τίποτα μέσα στον κόσμο και μέσα στο χρόνο. Δέν μπορώ να έννοήσω μια τέτοια ήρεμία. “Όπως δέν καταλαβαίνω να αυτοκτονεί κανεις άν άπό τη θέλησή του δέν προηγηθει ένα περιθώριο τρέλλας. Γιατι σχεδόν για αυτοκτονία πρόκειται — ο άνθρωπος πού μπροστά, όχι μόνο στους άφελεις, αλλά στο ίδιο τό έγώ του άρνιέται κάθε αξία στο άτομό του.

* * *

Πεθαίνοντας τό έμορφο παρελθόν θά πώ πως δλάκερος πεθαίνω, εξαφανίζουμαι άπό τη γή. “Αλλην εικόνα πού να ταιριάζει, να συμβαδίζει με την ιδέα του έαυτού μου στην άποβίωση ο νους μου δέ βρίσκει όπου κι’ άν ρίξει τό βλέμμα. Γιατί τό παράπονο, τό φυσικό και λογικό παράπονο, για ό,τι γνωρίσαμε και μάς έγκατέλειψε φεύγοντας πουθενά (έτσι πού δέ μάς άφίνει έλπίδα σε μια πιθανή συνάντηση γιατί ξέρουμε πολύ καλά πιό δρόμο άκολουθοῦν ο ποταμός της ζωής μας κι’ εκείνος της ζωής τών άλλων ζωντανών ανθρώπων), είναι έμφυτο σε μάς μέχρις όπου του βίου μας κατορθώνει να διαβάσει ή μνήμη, και δέν προβλέπουμε ν’ αλλάξει τούτη ή ίδιουσυγκρασία μας με τόν καιρό, γιατί και σήμερα και τώρα ακόμα νιώθουμε πως κάτι πού βλέπουμε αντίκρυ μας δέ θά τό ξαναδοῦμε πιά, πως δέν μπορούμε να σταματήσουμε κάποιον πού τρέχει, έστω κι’ άν είναι μια άπλή ψευδαίσθηση, και πρόκειται μοναχά για τό χρόνο της ζωής μας.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΣΤΕΛΙΟΥ ΞΕΦΛΟΥΔΑ: *Εὔα*, Θεσσαλονίκη, 1934

Μές στη νέα πεζογραφία μας ὁ Στέλιος Ξεφλούδας, ἀποτραβηγμένος μακριά ἀπὸ τὸ κέντρο στὴ Θεσσαλονίκη, ἀντιπροσωπεύει μοναχὸς του μιὰ τάση ἐντελῶς ἰδιόρρυθμη καὶ ξεχωριστὴ ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες καὶ τὴν καλλιεργεί μὲ ἐπιμονή. Καὶ τὰ τρία βιβλία ποὺ ἔβγαλε ὡς σήμερα, τὰ *Τετράδια τοῦ Παύλου Φωτεινοῦ* (1930), ἡ *Ἑσωτερικὴ συμφωνία* (1932) κ' ἡ *Εὔα*, πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια διάθεση, ποὺ ἀναπτύσσεται καὶ προεκτείνεται ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο γυρεύοντας ὁλοένα τὴν ὀλοκλήρωσή της. Γιὰ τὰ βιβλία αὐτὰ θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ ὅτι βρισκονται ἀνάμεσα στὴν πεζογραφία καὶ τὴν ποίηση. Ὁ σκοπὸς τους εἶναι νὰ ἀποδώσουν μιὰν ὀρισμένη συναισθηματικὴ ζωὴ μές στὴν ἐξέλιξή της, στὴ ροὴ της, καὶ ὅσο τὸ δυνατό πιὸ πλέγρια. Ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα, εἶναι, ἀλήθεια, πολὺ πλούσια, ἀνήσυχη, πλημμυρισμένη ἀπὸ ὄνειρα, συγκινήσεις καὶ ἐξάρσεις. Μᾶς τὴν προσφέρει ὀλοκληρωτικὰ μὲ ὅλους τοὺς κυματισμούς της καὶ μὲ τὴ φυσικὴ της ἀκαταστασία. Τὰ βιβλία του εἶναι ὡς ἓνα πυκνὸ δίσκος συναισθημάτων, ρεμβασμῶν, ἐσωτερικῶν εἰκόνων, ὅπως γεννιοῦνται ἀβίυστα στὶς ὥρες τῆς μοναξιάς χωρὶς νὰ ὑποτάσσονται σὲ κανένα πλάνο καὶ σὲ καμμιάν ἐκ τῶν προτέρων δοσμένη μορφὴ. Ἀναγκαστικὰ τὰ σκεπάζει ἡ θαμπὴ καὶ γλυκόπικρη ἀτμόσφαιρα τῶν μοναχικῶν ὄνειροπολήσεων, ἡ ἀναπόφευκτη μελαγχολία τοῦ κάθε ἀνθρώπου ὡς ἀφήνεται ὁλότελα, σὲ ὀρισμένες στιγμὲς, στὸ ἔλεος τῆς καρδιάς, μελαγχολία ποὺ μοιάζει ὡς ἀδικαιολόγητη, γιατί τῆς λείπουν οἱ ἄμεσες ἐξωτερικὲς αἰτίες. Ἡ δικαιολογία της ὑπάρχει ὡστόσο βαθιὰ μές στὸν καθένα μας. Στὶς ὥρες αὐτές, ποὺ ἐκφράζει ὁ Στέλιος Ξεφλούδας, εἴτε τὸ λέει εἴτε ὄχι, ἡ καρδιά μοιραία κατέχεται ἀπὸ τὴν αἰώνια ροὴ τῶν πραγμάτων, ἀπὸ τὴ ματαιότητα τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου, ποὺ εἶναι ὡς τὸ βαθύτερο καὶ μονιμώτερο μοτίβο τῶν ἐξομολογήσεων αὐτῶν.

Εἶπα καὶ ἄλλοτε ὅτι ἐκτιμῶ πολὺ τὴν ἐργασία τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα καὶ γιὰ τὴν τόλμη τῆς προσπάθειάς του, ποὺ εἶναι ἐντελῶς προτότυπη στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ γιὰ τὰ λογοτεχνικὰ χαρίσματά του. Ἡ *Εὔα* διαφέρει κάπως ἀπὸ τὰ προηγούμενα βιβλία του κατὰ τὸ ὅτι ἐδῶ διαγράφεται ἐλαφρῶς μιὰ πρόθεση ἀφήγησης. Μές στὸν ἐσωτερικὸ μονόλογο τοῦ συγγραφέα ὀρισμένα πρόσωπα ἀρχίζουν νὰ παίρνουν μορφή, ὀρισμένα γεγονότα ἀκούγονται ἀπὸ μακριά, ὁ μονόλογος κάποτε διχάζεται σὲ διήγημα. Ἴσως μιὰ μέρα ὁ Στέλιος Ξεφλούδας καταλήξει σ' ἓνα εἶδος μυθιστορήματος, πολὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ψυχο-

γραφικοῦ. Μὰ οἱ μορφὲς αὐτὲς καθ'αυτὲς δὲ σημαίνουν τίποτα. Ἐκεῖνο ποὺ σημαίνει εἶναι ἡ οὐσία ποὺ τοποθετεῖ κανεὶς μές σ' αὐτές. Κ' ἡ οὐσία τῆς ἐργασίας τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα εἶναι πολὺ διαλεχτὴς ποιότητος.

Γ. Θ.

ΛΑΜΠΗ ΚΑΦΤΕΡΟΥ: *Τ' ἀνθρώπινα σκουλήκια*, Ἀθήναι 1934
(Μυθιστόρημα, σελ. 160, τιμ. δραχ. 22).

Μὲ τὸ ἔργο αὐτό, γραμμένο πάνω σὲ θέση ἐπαναστατικὴ, παρουσιάζεται, γιὰ πρώτη φορὰ, καθ' ὅσο μπορούμε νὰ ξέρουμε, ἓνας νέος λογοτέχνης, μὲ προσόντα πολὺ ἀξιόλογα· ἄλλα ἀπ' αὐτὰ φαίνονται ἀμέσως κ' ἄλλα πρέπει νὰ μαντέψει ὁ στοχαστικὸς ἀναγνώστης, γιατί ἡ ἐπαναστατικὴ τέχνη τοῦ συγγραφέα, κομμένη πάνω στὰ μέτρα τῶν κοινῶν μαρξιστικῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων, φαίνεται νὰ περισφίγγει καὶ νὰ περιορίζει ἀσφυκτικὰ κάθε κίνηση ἐνὸς πλούσιου ταλέντου, ὡς ἀμετακίνητο περίβλημα ἀπὸ μπετόν. Θέμα τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ ἀδιάκοπος μόχθος τῶν μικροατόμων τῆς ρουτίνας ποὺ παλεύουν ἀπεγνωσμένα γιὰ μιὰν ἀτομικὴν εὐτυχία κ' ἀρνοῦνται ἐπίμονα νὰ προσαρμολοῦν ἐπαναστατικὰ στὴ ταξικὴ τους τὴ θέση, καὶ ποὺ τέλος ἐρεΐπια ἀληθινὰ, χάνονται μές στὸ σιρόβιλο τῆς καταστροφῆς, σκουλήκια ποὺ μάταια ἀναζητοῦν τὸ χαμόγελο τῆς Μοίρας.

Δὲν πρόκειται νὰ κριτικάρουμε ἐδῶ τὴ θέση τοῦ ἔργου. Ἀντίπαλοι ἰδεολογικὰ καὶ τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ κύκλου του, προτιμοῦμε ν' ἀφιερῶσουμε λίγες γραμμὲς γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του, παρὰ ν' ἀνοίξουμε συζήτηση πολιτικὴ πάνω σὲ τόσο κοινές, ἄλλωστε, ἀντιλήψεις. Θέλουμε μόνο νὰ δείξουμε πὼς ὅσο κ' ἂν εἶμαστε ἀντίπαλοί του ἰδεολογικὰ, ξέρουμε νὰ ἐκτιμοῦμε τὰ προσόντα τῶν νέων, πὼς εἰλικρινεῖς ἀναζητητὲς πνευματικῶν ἰκανοτήτων, εἶμαστε ξένοι ὁλότελα ἀπὸ τὴ μυωπία τῶν ὁμοφρόνων του, ποὺ ἀποτυχημένοι δοκησισόφοι ἢ χρεωκοπημένοι λογοτέχνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χύνουν ὅλο τὸ φαρμάκι τῆς ἀπογοήτεψής τους στὸ πρόσωπο κάθε καινούργιας ἰκανότητας ποὺ παρουσιάζεται εἴτε στὸ δικό τους, εἴτε στὸ ἀντίπολο στρατόπεδο. Ἄν παρουσιάζονται ὡς μαρξιστὲς μαχητὲς, τὸ κάνουν οἱ ἀτυχεῖς γιὰ νὰ πάρουν κάποια φρεσκάδα καὶ κάποια ἐπικαιρότητα, γιὰ ν' ἀναβάλλουν ὅσο τὸ δυνατό τὴ τοποθέτησή τους στὸ Μουσεῖο. Παρόμοια καὶ ἡ ἀρχαία Ἡρα, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, κατέβαινε σὲ μιὰ θαυματουργὴ βρῦση κοντὰ στ' Ἄργος, λούζονταν σ' αὐτὴ καὶ ξανάπαιρνε τὴν παρθενιά της.

Ὁ συγγραφέας—κ' ἂς δυσπιστεῖ πρὸς αὐτοὺς—ἔχει, ὅπως εἶπαμε, πολὺ ἀξιόλογα προσόντα χειριστῆ τῆς πέννας. Οἱ τύποι του εἶναι ἀρκετὰ ζωντανοί· ἔξω ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ κάπελο, ποὺ τοῦ λείπει πολὺ ἡ ζωὴ γιατί ἔχει διαρκῶς στὸ στόμα του μηχανικὰ τὶς πολὺ κοινὲς μαρξιστικὲς συνταγές. Καὶ ὅταν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα μηχανοποιεῖται, ὀλοκλήρωτο τὸ ἔργο ἐξασθενεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ. Διαφαίνεται ἐπίσης πολὺ προσοχὴ καὶ δύναμη στὴ ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων του. Ἀλλ' ἡ κυρία δύναμη τοῦ συγγραφέα βρίσκεται στὴν περιγραφή. Τόσοι ἐπαρχιακοὶ τόποι τῆς Ἑλλάδας, περνοῦν ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη μὲ κινηματογραφικὴν ἐνέργεια, καὶ ὁ τύπος τῆς ἀφήγησης, χάρις σ' αὐτὴ

τή δυνατή παραστατικότητα, δὲν κουράζει καθόλου, ἀπεναντίας παρουσιάζεται σὰν τὸ δυνατώτερο στοιχείο τοῦ ἔργου. Ὁ συγγραφέας, ξέρει, μέσα στὰ ψυχικά σκοτάδια νὰ ρίχτει κάπου· κάπου τὸ χρυσὸ φῶς τῆς ἐλπίδας ἢ τῆς ἄδολης ἀθῶας χαρᾶς, σὰ φῶς, μέσα σὲ βροχερὸ δειλὶ, ποὺ ἀνασηκώνει τὸ βάρος τῆς ψυχικῆς κούφωσης, ξέρει ἀντίκρου στὸ πόνο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς νὰ ζωγραφίζει, πότε τὴ μεγαλόπρεπη, πότε τὴν εἰδυλλιακὴν, ἀλλὰ πάντα ἀδιάφορη ὁμορφιά τῆς φύσης, ἔτσι σὰν παρηγόρια κάποτε καὶ κάποτε σὰν εἰρωνία. Μέσα στὴν αἰώνια βλάβση τῆς φύσης ποὺ δὲν γεράζει, ξεφυλλίζουν ἕνα-ἕνα τὰ ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων του, σβύνουν οἱ ἀθῶες χορές, ἀγροικιέται τὸ φριχτὸ οὐρ· λιασμα τοῦ ἀγῶνα τῆς ζωῆς, κι' ὀλοένα πλησιάζει ἡ νύχτα, ἡ μαύρη μοιραία νύχτα τῆς τελειωτικῆς κούφωσης καὶ τῆς ὀριστικῆς ἀπόγνωσης. Ἐνας βαθὺς στεναγμὸς κρέμεται πάνω ἀπὸ ὅλο τὸ ἔργο. Ἄν ὁ στεναγμὸς αὐτὸς ξεποῦσε, τὸ ἔργο θά'ταν πολὺ ἀνθρώπινο καὶ πολὺ ωραιότερο. Κάθε ὄμιος ποὺ πάει, νὰ ξεπάσει, ξεπετιέται ἀπότομα ἢ μαρξιστικῆ ἐτικέτα καὶ ὀστεναγμὸς καταπίνεται. Ὁ συγγραφέας μποροῦσε νὰ ἐπιδιώξει τὸν προπαγανδιστικὸ σκοπὸ μὲ μέσα πὸ σύμφωνα μὲ τὴ φύση τῆς τέχνης του. Τὸ κήρυγμα δὲν εἶναι ποτὲ τέχνη, εἶναι ὄμως πάντα δημοκρατία.

Τὸ βιβλίον ποὺ μᾶς ἀποσχολεῖ, εἶναι ἕνα στέρεο πάτημα στὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς κλίμακας ποὺ ἔχει ν' ἀνεβῆ ὁ συγγραφέας. Ἀξίζει κάθε ἐπιδοκιμασία. Ἀργότερα ὁμοίως ἀνεβαίνοντας τὴν κλίμακα αὐτὴ θὰ ἴδῃ πόσο ἡ πολιτικὴ προπαγάνδα εἶναι ξένη πρὸς τὴ φύση τῆς τέχνης, ὅτι στὰ ψηλότερα σκαλοπάτια ὁ ἀγέρας εἶναι πὸ ἀγνὸς καὶ πὸ διάφανος, τὸ φῶς περισσότερο, κι' ὅτι ἐκεῖ πάνω μόνο ὅ,τι εἶναι βαθειὰ ἀνθρώπινο ζεῖ. Οἱ πολιτικὲς πεποιθήσεις, ἢ προπαγάνδα ὅλες οἱ ἐφημερότητες τοῦ εἴδους αὐτοῦ μοιάζουν στὰ ἔργα τῆς τέχνης μὲ τὶς μεσαιωνικὲς σιδερόφραχτες πονοπλίες, ποὺ αἴριο θὰ κρεμαστοῦν σὶν τῷ τοίχῳ. Κι' ἂς μὴ ξεχνᾷε ὁ συγγραφέας πὸς τοῦ εἴδους αὐτοῦ οἱ πανοπλίες, μιὰ καὶ εἶναι συνυφασμένες μὲ τὸ σῶμα ποὺ τὶς φορεῖ, μιὰ καὶ πρέπει νὰ κρεμαστοῦν σὶν τῷ τοίχῳ, θὰ κρεμαστοῦν μαζὺ μὲ τὸ σῶμα καὶ ντύνουν.

Ω

ΦΩΤΗ ΑΓΓΟΥΛΕ: *Αμαβασία* (Ποιήματα) «Πυρσός» 1934

Πάντα κάτι θάχει νὰ μᾶς πῆ ἕνας τραγουδιστής, κι' ὅταν εἶναι φαρᾶς. Γιατὶ καὶ χωρὶς τὶς ἐξωτερικὲς σύνθετες ἐπιδράσεις, μὲ τὴν ἀπλὴ τῆς ψυχῆς του ζοῆ, μέσα σὸν ἀπέρητο κύκλο τῆς πραγματικότητος ποὺ τὸν περιβάλλει φτωχικὴ καὶ χωρὶς ἀπαιτήσεις, δὲν παύει κι' ὁ φαρᾶς ἀκόμα νὰ κλεῖ τὴν ἀλήθεια στὸ τραγούδι του, φτάνει τὰ θέματά του ν' ἀπυχοῦνε τὸν παλμὸ τῆς ἰδιαίτερης ζωῆς τοῦ ἀπλοῦ θάλασσινοῦ. Καὶ ὁ Φῶτης Ἀγγουλές, ὁ φαρᾶς καὶ στιχουργός, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ὁ ζωγράφος τῆς ζωῆς αὐτῆς, ποὺ σὶς ἔγνοιες τῆς ἔχει δώσει τὸ κορμί του καὶ στοὺς κινδύνους τῆς καὶ σὶς δυσκολίες τῆς καὶ ποὺ τώρα τῆς παρέχει καὶ τὴν ψυχὴ του γιὰ νὰ τραγουδήσει εἰς χαρᾶς τῆς καὶ νὰ μοιρολογήσει τὴν πίκρα τῆς.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ προσέξει κανένας σὶ τὴ μικρὴ αὐτὴ συλλογὴ, εἶναι οἱ ξεχωριστοὶ παράγοντες τοῦ τραγουδιοῦ του, ποὺ κυρίως εἶναι μιὰ ἐνότητα.

Θέλετε τοὺς παράγοντες αὐτούς; Ὁ ἀπλοῦς ποιητὴς τοὺς ἔχει χωρίσει γιὰ νὰ μὴ μᾶς κάνει νὰ ψάχνουμε. Γιατὶ τίποτα δὲν κρύβει κάτω ἀπὸ τὸ τραγούδι του. Ἡ κάθε λέξη του ἀποδίνει τὸ νόημά της, τὸ μέτριο νόημά της. Δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ φτιασιδωμένο ἢ τὸ ἀνειλικρινές. Ὅλα εἶναι καθαρὰ, χωρὶς κερμιὰν ἐπιτήδευση. Κι' ἂν ὑπάρχει κάπου κάποια ἐπιτήδευση, αὐτὴ μᾶς γίνεται συμπαθητικὴ. Θυμίζει πάντα τὴν τάση τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκφραστεῖ πὸ πέρα ἀπὸ τὸ λεξιλογικὸ ἀπόθεμα ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέσει.

Ἡ συναισθηματικὴ πορεία του γίνεται καταφινέσιμα ἀπὸ τὰ πέντε μέρη, στὰ ὅποια χωρίζεται ἡ συλλογὴ του. Γιατὶ ὁ κύκλος τοῦ τραγουδιοῦ του ἀρχίζει ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις ποὺ καθρεφτίζονται σὶς «Νοσταλγίες γιὰ τὴν Πατρίδα μου» καὶ φτάνει σὶ τὴ βιοπάλη ποὺ ἐκφράζεται σὶ «Ἀκροθαλάσσι», σὸν ἔρωτα ποὺ ζωγραφίζεται σὶ «Τσιγγάνικα», σὶ συμπόνια ποὺ παρέχεται σὶ «Πονάνθια» γιὰ νὰ σταματήσει σὶ τὴ στοργὴ ποὺ ἐνυπάρχει σὶ «Θάνατο τῆς μάννας». Ὁ πρόσφυγας φαρᾶς τὴν πρώτη νότα τῆς κιθάρας του τὴν ἀφήνει λιπόθυμη σὶ τὴν ἀνάμνηση τῆς χαμένης πατρίδας του. Ἡ θύμιση αὐτὴ ἔχει τὸν ἀνόθευτο χαρακτήρα τῆς. Ἀνάγεται σ' ἕνα παρελθὸν γεμάτο ἀπὸ ἐντυπώσεις τόσο πλούσιες. Τὰ σπίτια, τὰ βουνά, οἱ κόρες, τὰ παιδιά, οἱ δρόμοι, τ' ἀμπέλια οἱ σκόλοι, οἱ νύχτες, ὅλο ἐκεῖνο τὸ περιβάλλον τοῦ χωριοῦ του ζωντανεύεται, συμπλέκεται ἕρεμα, καθρεφτίζεται ἀληθινά. Ὁ πρόσφυγας φαρᾶς κι' ἐκεῖ ποὺ ζεῖ τώρα, θὰ βλέπει ὅλες τὶς εἰκόνες αὐτές: τὰ σπίτια, τὰ βουνά, τὰ παιδιά, τὶς νύχτες... Ὅμως ἐκεῖνα ποὺ ἔβλεπε σὶ τὴν πατρίδα του εἶχαν γι' αὐτὸν, μιὰ ξεχωριστὴ γοητεία. Εἶχαν σμίξει μὲ τὶς πρώτες χαρᾶς τῆς ζωῆς του καὶ μὲ τὶς πρώτες ἐλπίδες τῆς. Εἶχαν γίνῃ ἀναπόσπαστες ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Τσε-σμέσ εἶν' ἕνα κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅ,τι βλέπει τώρα στοὺς ξένους τόπους, τὸ ζεῖ σὶ τὴ νοσταλγία τῆς πατρίδας του. Δὲ μπορεῖ ν' ἀφομοιωθεῖ πρὸς τοὺς νέους τόπους.

Ἀπὸ τὴ θαλασσινὴ ζωὴ, κρατᾷ ὅ,τι καλὸ αὐτὴ ἔχει. Δὲ θέλει νὰ βλέπει τὴν ἀσκήμια τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ κάποιες ὁμορφιές ποὺ ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἀσκήμια κυκλοφοροῦνε πάντα. Δὲν ἐκδηλώνει κανένα παράπονο ἐπειδὴ εἶναι φαρᾶς. Ἀποδέχεται στωϊκὰ τὴ μοῖρα του. Γι' αὐτὸ μᾶς λέει ἕαστερα:

Ἐδῶ κοντὰ σὶ τὴ θάλασσα περνῶ τὰ βράδια μου γλυκά,
πλάθοντας ὄνειρα γιὰ μιὰ χαρὰ ποὺ θὰ περάσει...

Τὸ παράπονο ὑπάρχει μέσα του. Δὲν ἐκδηλώνεται σὰ βλαστήμια ἢ σὰν αὐθάδεια. Εἶναι πάντα μετρημένο. Γι' αὐτὸ τοῦ μένει καὶ καιρὸς νὰ βλέπει τὶς εἰκόνες τῆς θάλασσας μὲ τὴν ἀμεμνησσία τοῦ ξέγνοιου ἀνθρώπου. Ἐνας βαρυστημένος κι' ἀποκαμωμένος ποτὲ δὲ θὰ μποροῦσε νάχει τὴν αἴσθησιν τῆς εἰκόνας αὐτῆς:

Κι' ἀπ' τὴν ἀπέναντι στεριά, καθὼς τ' ἀνοίγεις, νὰ θαρῆς
νὰ παιγνιδίζουν τρέμοντας τὰ λιγοστά τὰ φῶσα
σὰ σὶ τὴν ψυχὴ σου νὰ μιλοῦν κρυφὰ κι' ἐσὺ νὰ μὴ μπορεῖς
νὰ καταλάβεις τί σοῦ λέν σὶ τὴν ὀπτικὴ τους γλώσσα.

Κι' ὅπως τὰ μάγια σὲ μεθοῦν τῆς θάλασσας καὶ τούρανοῦ
καὶ σὶ τὸ μεθύσι τῆς χαρᾶς τὸν πόνο σου ξεχνᾷς,
έτοιμα μιὰν ὥρα νάτανε νὰ μὴ σοῦ πέραγε ἀπ' τὸν νοῦ
ἢ μαύρη σκέψη: νὰ σκεφτεῖς πὸς ζεῖς γιὰ νὰ πεθάνεις!

Ἡ αἰσιοδοξία εἶναι τῆς ψυχῆς τῆς ἀπαίτηση. Γι' αὐτὸ τὴ γαλήνη τὴ γυ-

ρεύει μέσα του, ενώ την τρικυμία την περιγράφει μόνο. Δεν τολμάει να κάνει καμιά παρομοίωσή της με τον άτυχημένο εαυτό του.

Ο έρωτας του ψαρά σιχουργού δεν πάει σε καμιά νησιωτοπούλα, όπως θα περιμέναμε. Ξεχειλίζει με τ' απόθεμα τόσων καημών. Γίνεται παθητικός. Ο ήρεμος τραγουδιστής δεν υπάρχει πιά, όπως τον γνωρίσαμε. Παραδίνεται στη δίνη ενός πάθους, που έχει αντικείμενο μια τσιγγάνα.

Στό μαγικό τραντέρι σου χίλιες φορές, τσιγγάνα :

αν έτυχεν ως τώρα να συρτώ . . .

Πάψε ! Μπροστά μου πιά μην κλαίς, μη σπαρταράς, μην τρέμεις
τό πιό σκληρό της μοίρας μου γραφτό

είναι τό που σ' αγάπησα . . .

Συνεπαρμένος απ' τὸ ντέφι τῆς τσιγγάνας, αφήνει πάντα τ' άσυμβίβαστο κι' άνευθύνο πάθος να κυριαρχήσει μέσα του.

Στὰ «Πονάνθια» ὁ φτωχὸς τραγουδιστὴς δείχνει ὅλη τὴν καλοσύνη καὶ τὴν πραότητα γιὰ τοὺς ἀδικημένους τῆς ζωῆς, γιὰ ὅλην ἐκείνη τὴν χορεία τῶν ἀδύνατων ἀνθρώπων. Ὁ τυφλός, ὁ τρελλός, ἡ φθισικιά, ὁ ἀλήτης, ὁ ναυαγός, εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοῦ ξυπνᾶνε τὴ συμπόνια του. Κι' ἡ συμπόνια αὐτὴ εἶναι εἰπωμένη τόσο ἀνθρώπινα.

Τὸ βιβλίο κλεί με τὴ στοργὴ πρὸς τὴν πεθαμένη μάννα. Φύλαξε τὲς τελευταῖες σελίδες γιὰ τὴν ἀποθέωση τοῦ καημοῦ του. Κάποιοι στίχοι του εἶναι σὰν τὰ λαϊκὰ μοιρολόγια. Ἔχουν ἐκδηλο τὸ ἀλύτρωτο αἶσθημα τῆς οὐδύνης

Ὁ Ἄγγουλές, ὁ ψαράς σιχουργός, μᾶς ἔδωσε γραμμένη στὸ χαρτί τὴν ψυχὴ του. Ὁ στίχος του δὲν ἔχει ἄλλες ἀπαιτήσεις. Ὅμως εἶναι, ἔτσι ὅπως μᾶς παρουσιάζεται, εὐπρόσδεκτος. Τὰ προτερήματά του συγκινοῦν. Καὶ τὰ ἐλαττώματά του εἶναι πάντοτε συμπαθητικά. Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἄγγουλέ εἶναι καθαρὸ δημοτικὸ. Μ' ἂν ἔχει κάποια τάση ποὺ θέλει νὰ ξεπεράσει τὸ λαϊκὸ τραγοῦδι, ὅμως δὲν παύει νὰναι λαϊκὸ. Κι' ὡς τέτοιο τ' ἀποδέχεται ἡ ψυχὴ μας. Ἄν θελήσουμε νὰ τὸ ἐξετάσουμε με ἄλλες ἀπαιτήσεις, δὲν ἔχει ὑπόσταση.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ Lucien Kowier στὸ βιβλίο του «Si le capitalisme disparaissait» ἀντιμετωπίζει ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Τί θὰ ἐπακολουθοῦσε δηλοδὴ ἔπειτα ἀπὸ ἕναν ἐνδεχόμενο θρίαμβο τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας καὶ μιὰν ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλισμοῦ σ' ὅλον τὸν κόσμο ;

Ὁ καπιταλισμὸς, λέει ὁ γάλλος κοινωνιολόγος, βασιζέται ἐπάνω στὴν πίστη. Καὶ γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη, τοὺς δυὸ ἐμψυχωτάς του, ὀφείλει νὰ ἐπιχειρήσει νὰ διευθύνει τὴν οἰκονομία καὶ τὸ νόμισμα. Ἐνα τέτοιο ἀποτέλεσμα προϋποθέτει φυσικὰ ἐπέμβαση τοῦ κράτους «Ἡ πλήρης ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλισμοῦ, δηλαδή τῶν ἐλεύθερων κινήσεων τῆς πίστεως, θὰ κατέληγε λοιπὸν ἢ στὴν ἀναγκαστικὴ ἐργασία ἢ στὸ δελτίο διατροφῆς ἢ σὲ μιὰ ἐπιστροφή στὶς φόρμες τῆς πατριαρχικῆς οἰκονομίας ποὺ προηγήθησαν ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ».

Εἶνε δύσκολο, εἶνε μάλιστα ἀδύνατο, νὰ ξεφύγουμε ἀπ' αὐτὸ τὸ στοχασμὸ. Ἄλλ' ἂς τοποθετηθοῦμε ἐπάνω στὸ ἱστορικὸ πλάνο. Διαπιστώνουμε κατὰ πρῶτο λόγο, ὅτι ὁ καπιταλισμὸς ἐξαφανίστηκε στὴ Ρωσσία, δηλαδή σὲ μιὰ ἐπικρατεία 165 ἑκατομμυρίων κατοίκων, ποὺ ἐκσοσιαλιζόμενη, διατηρεῖται δεκαπέντε χρόνια τώρα. Διαπιστώνουμε ἐπίσης πὸς χωρὶς νὰ ἐξαφανιστεῖ παρὰ μόνο στὴ Ρωσσία ὁ καπιταλισμὸς ἔχει σοβαρώτατα καταπολεμηθεῖ ἀπὸ τρεῖς μεγάλες ἐπαναστάσεις μεταγενέστερες ἀπὸ τὴ ρωσικὴ, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ, τὴν γερμανικὴ καὶ τὴν ἀμερικανικὴ. Στὶς χώρες αὐτὲς ἕνας μεγαλοφυῆς σοσιαλιστὴς ἕνας λαϊκὸς δημαγωγὸς κι' ἕνας ἐπιτήδειος πολιτικὸς ἐφαρμόζουν ἢ δοκιμάζουν, νὰ ἐφαρμόσουν τὸ κύριο μέρος τῶν σοσιαλιστικῶν δοξασιῶν στὸ ἐσωτερικὸ ἀστικῶν κρατῶν. Στὶς τρεῖς αὐτὲς χώρες, ὁ καπιταλισμὸς εἶναι περιορισμένος, κάτω ἀπὸ ἔλεγχο κι' ἐποπτεία. Στὶς τρεῖς αὐτὲς χώρες ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ διευθύνουν τὴν οἰκονομία, κι' ὁ κ. Ρουζβελτ μάλιστα ἀπαιτεῖ νὰ διευθύνει καὶ τὸ νόμισμα. Ἡ λογικὴ συνέπεια ὄλων αὐτῶν εἶναι φυσικὰ ἡ ἐπιδίωξη ἀναγκαστικῆς ἐργασίας καὶ δελτίου διατροφῆς. Καὶ πραγματικὰ, φαίνεται πὸς τόσο στὴ Ρώμη, ὅσο καὶ στὸ Βερολίνο καὶ στὴν Οὐάσιγκτων προσανατολίζονται πρὸς αὐτὲς τὶς λύσεις.

Κανένα μέρος τοῦ κόσμου δὲν περιμένει πιά τίποτα ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ στὸ καθαρὸ κράτος. Οἱ τρεῖς ἰπαναστάσεις, ἡ ἰταλικὴ, ἡ γερμανικὴ καὶ ἡ ἀμερικανικὴ, εἶνε, γιὰ τὴν ὥρα, τρεῖς κομπρομί. Ἀκόμη καὶ στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Γαλλία, μολοντί δὲν ἔγινε ἀκόμη φανερὴ ἐπανάσταση, ἐπιτελεῖται ἕνα εἶδος διαλείπουσας ἐπαναστάσεως, μιὰ συγκρατημένη ἐκσοσιαλοποίηση, κομ-

προμί μεταξύ του ρωσικού συστήματος και του φιλελευθέρου συστήματος. Σε κανένα μέρος το νόμισμα που υπήρξεν ένα πλούτος καθ' εαυτόν, επιδεκτικός απείρου συσσωρεύσεως, δεν είναι πλέον ασφαλές. Παντού ο εισοδηματίας απειλείται, εάν δεν θυσιάζεται. Παντού ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να υπολογίζει στο κράτος. Έν μέρει η ολοκληρωτικά. — Μήπως, όμως, τα κράτη παίρνοντας όλα τον σοσιαλίζοντα τύπο θα μας κάνουν να γνωρίσουμε την αναγκαστική εργασία και το δελτίο διατροφής; Μήπως η επιρροή των ολιγώτερο εξηλιγμένων μαζών μας φέρουν σε φόρμες οικονομίας πιο πρωτόγονες απ' αυτές που γνωρίζουμε σήμερα; Μήπως ο καπιταλισμός μετρώντας ακριβέστερα τις δυνάμεις του, επιδιώκει να σωθεί δεχόμενος ιδίως τον έλεγχο του κράτους και συνδυάζοντας ή μάλλον αντισταθμίζοντας την πολιτική της ανάγκης μ'έναν ασφαλή φιλελευθερισμό; Κανένας δεν μπορεί ν' απαντήσει με πεποίθηση στα ερωτήματα αυτά και ο κ. Romier τ' αφίρει σε άβεβαιότητα.

Ο Νίτσε προείδε τον Μπολσεβικισμό.

Παραθέτουμε μιάν από τις γνώμες του περίφημου ιστορικού του Νίτσε Charles Andler επί του πάντοτε επίκαιρου θέματος του ρωσικού μπολσεβικισμού. Σ' ένα από τα προσεχή φύλλα της «Ιδέας» — ίσως στο προσεχές — θα δώσουμε και μιιά πλατειά περίληψη των βαθύτατων παρατηρήσεων του Andler για το μεγάλο φιλόσοφο της αιώνιας επαναστροφής όπως τις εξέθεσε σ'ένα συνεργάτη των «Nouvelles Litteraires».

«Βαδίζουμε προς μιιά τελευταία ανατροπή των πραγμάτων — λέγει ο Andler — προς μιιά τελευταία άταξία, προς μιιά επανάσταση τόσο ισχυρή κι' αίματηρή, που δεν μπορούμε να σχηματίσουμε μιιά σαφή ιδέα. Κι' η επανάσταση αυτή είναι ό,τι ο Νίτσε ονόμασε *ευρωπαϊκό νιχιλισμό*.

Προείδε ακριβώς τον μπολσεβικισμό, αν και δεν πίστεψε πως θα έγεννατο στη Ρωσία: πίστεψε πως θα έγεννατο στη Δυτική Ευρώπη. Ο Νίτσε εϋχόταν αυτό τον κατακλυσμό. Πίστευε ότι μιιά νέα τάξις κυρίων, προερχόμενη κατ' επιλογήν από την καθαρή φιλοσοφία του και από τη νέα επιστήμη της γενικής Φυσικής και της Βιολογίας που έγεννατο, θα συγκρατούσε αυτήν την πελώρια επανάσταση.

Η εκμηδένιση αυτή της επαναστάσεως θα ήταν αναγκαιώς ένα έργο βίαιου, που θα το επέτρεπαν τα νέα επιστημονικά σύνεργα μιιάς νέας κοινωνικής τάξεως.

— Άλλά τότε νομίζετε ότι ο Χίτλερ έχει δίκαιο να επικαλείται το Νίτσε

— Υπάρχουν θεωρίες του Νίτσε μέσα στη διδασκαλία του Χίτλερ, αλλά κάθε δοξασία έχει μετρίους μαθητάς και δεν πιστεύω στο μέλλον του Χίτλερ».

Ανάγκη ενός Ουνιβερσαλισμού.

Ένα πρόσφατο δοκίμιο του Φερρέρο, μας δίνει μιιά νέα ευκαιρία για να ξαναγυρίσουμε στις θεωρίες για τα κενά και τα έλαττώματα μιιάς μορφώσεως καθαρά ιστορικής.

Ο Φερρέρο έρευνά το μέλλον της Ευρώπης. «Η Ευρώπη είναι σήμερα πιο χωρισμένη παρά στα 1914. Να ή ολίθηια», γράφει. Υπάρχουν όμως σε δυο διαφορετικές εποχές, δυο καταστάσεις του κόσμου πραγματικά επιδεικτικές συγκρίσεως: Είναι ανάγκη να επικαλεστούμε ό,τι πιο γόνιμο κλίνει ο μπερξονισμός για να δείξουμε ότι τίποτα στο συμβεβηκός δεν αναπαράγεται ακριβώς. Οι διαιρέσεις είναι πιο μεγάλες. . . οι δυνάμεις επίσης. . . Και ο Φερρέρο που το καταλαβαίνει, ζητάει το φάρμακο και σημειώνει: «Η Ευρώπη θα είχε ανάγκη για να σωθεί, να ξαναβρεί μιιά ασφαλή ήθικη ένότητα». Μ'αυτό τον τρόπο περνάει απ' το επίπεδο της ιστορίας σ'έναν ουμανισμό που εγκαρδιώνει.

Μιιά προσπάθεια προς αυτό το μέρος μπορεί να επιτελεστεί με την έλπιδα μιιάς επιτυχίας αν όχι άμεσης, τουλάχιστον προσεγγίζουσας;» ερωτά ακόμη ο Φερρέρο. «Πιστεύω, πως ναι, άπαντά' αλλά με μιιά προϋπόθεση: ότι ξέρονμε τί παρουσιάζουν σήμερα στον κόσμο ή Άγγλία και ή Γαλλία, έφ' όσον τί παρουσιάζουν ή Ιταλία και ή Γερμανία είναι γνωστό».

ΝΤΙΜ. ΑΠΟΣΤ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΧΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

The Massacres of Chios, by Philip Argenti, 1932.

The Expedition of Colonel Fabvier to Chios, by Philip Argenti, 1933.

Chios Liberata, by Philip Argenti, 1933.

Όλες οι εθνικές ιστορίες είναι ψεφτισμένες, ποιές λίγο ποιές πολύ. Κάθε λαός θέλει φυσικά να ξεχάσει τις ντροπές-του και τους νικημούς-του, και πάντα βιάζεται να διαλαλήσει ό-τι φαντάζεται πως τονε δοξάζει. Χρονογράφοι και ιστορικοί φορούν όλοι-τους γυαλιά που παραμορφίζουν την αλήθεια. Κ' επειδή η απόλυτη αλήθεια είναι άφραστη (ίσως κι' ανύπαρκτη) έννοια για τον άνθρωπο, δεν μπορούμε να παραπονεθούμε για τη διαστρόφη της ιστορίας φτάνει να γίνεται με συνείδηση τίμια. Και μάλιστα η πιο πολύτιμη αξία του ιστορικού έργου είναι ίσια ίσια το ατομικό ξαναγύρισμα της ιστορίας που άθελά-του κάνει κι ο πιο ακριβοδίκιος μελετητής των περασμένων. Το τί έγινε δεν έχει και πολλή σημασία. Το πώς όμως καταλαβαίνουν την ανθρώπινη παλαβοτραγωδία ο Ηρόδοτος, ο Gibbon ή ο Taine είναι η καρδιά του πολιτισμού. Τέτοιοι άνθρωποι συνοργανίζουν τη ζωή την αναρχική κι ασύμπιαστη και της δίνουνε μιαν έννοια συγκρατητή. Και για τον άνθρωπο τον πολιτισμένο αυτό που αξίζει το παραπάνω δεν είναι η τάχατες αντικειμενική αλήθεια παρά η ξήγηση κι ο σκοπός και η θεληματική συρμή. Ως κι ο πολυπαινεμένος ο διαλεχτικός υλισμός του Μαρξισμού δεν είναι τίποτε άλλο κι αυτός παρά μια στενοκέφαλη μεταφυσική μικροανθρώπων και ποσαπαίρηδων.

Κι ας μη σηκωθεί κανείς να μου πει πως υπάρχουν ιστορικοί χωρίς γυαλιά και προκατάληψη. «Ξεχνάς το Θουκυδίδη» θα μου φωνάξει κάποιος. Κάθε άλλο. Του συστάνω αφιουνού του επικριτή να διαβάσει τον F. M. Cornford, το Thucydides Mythistoricus όπου φανερώνεται πως κι ο απρόσωπος κείνος έγραψε κι αυτός άνωθιά-του μυθιστορία.

Κι αυτό με φέρνει να πω και τούτο. Η Ελληνική ιστορία είναι ίσως η πιο ψεφτισμένη απ' όλες, ίσως γιατί οι Έλληνες είτανε πάντα οι πιο μεγάλοι ψέφτες της ανατολικής Εβρώπης, ίσως γιατί το έργο το φιλότιμο τους αναγκάζει να γελούν και τον εαυτό-τους ακόμα. Στον καιρό της Οδύσσειας κί-

λης ο κουρσάρος Αχαιός το καμαρώνει σαν «ψεύδεται μαψιδίως». Κι αυτό το αθέματισμένο το μαψιδίως είναι το σκουλήκι που κρύβεται και βόσκει στην καρδιά του ελληνισμού.

Δυο παραδείγματα βιαστικά θα θυμήσω εδώ, τη μάχη του Μαραθώνα και το πάροιμο της Πόλης στα 1453. Οι καταφερτζήδες οι Αθηναίοι μας έκαναν να πιστέψουμε πως το «Μαραθώνιον έλκος» είδε κοσμοϊστορικούς ηρωισμούς. Η μάχη αλήθεια όμως είναι πως οι παληκαράδες της Αθήνας δεν τολμήσανε να κουνηθούν παρά όταν είδανε τους Πέρσους να τραβιούνται στα καράβια-τους για να σαλπάρουν. Μόλις πολεμήσανε λίγο με την περσική πιασινέλα που σιέπαζε το μπαρκάρισμα. Τα καθέκαστα τα διαβάξει κανείς στο βιβλίο του G. B. Grundy, The Great Persian War.

Και στην Πόλη. Ο κακομοίρης ο Παλαιολόγος έκανε το χρέος-του, με το παπαδαριό κι ο μεγάλος Δούκας ο Νοταράς προτιμήσανε να παραδώσουνε την Πόλη στον Τούρκο παρά να πολεμήσουν ως το τέλος και να χάσουν έτσι πετσί και χτήματα και προνόμια. Γιατι φανερό στέκει πως ο Μοχαμέτης πέρισε τα μουράγια με προδοσία, όχι ολότελα αδικαιολόγητη κατά τα μυαλά του καιρού κείνου, μα προδοσία πάντα. Όποιος θέλει να τα ψιλολογήσει αυτά μπορεί να φωτιστεί από το βιβλίο του κ. Κορδάτου *Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*.

Μα η πιο αδιάντροπη καλπουζανιά θρασομανά στην ιστορία της ελληνικής σκλαβιάς και της επανάστασης. Τόσο γέμισε ψέματα που χρειάζεται να ξαναγραφεί ολάκερη. Και δω ο κ. Κορδάτος έκανε μιαν αρχή με τη *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία*, όπου ξεθάφτονται κάμποσες κακόβολες αλήθειες μα που είναι κι αυτή κάπως ψεφτισμένη από το μονόπλευρο φανατισμό του σοσιαλιστικού μεσοανισμού. Το είπα παραπάνω πως ιστορικός χωρίς ματογυάλια δεν υπάρχει ως τόσο τα γυαλιά-του πρέπει να είναι πιστρικά, από κρύσταλλο κριτικό και διάφεργο. Δεν πρέπει να τα θαμπώνουν ο ρητορικός αγνός των αλλίθωρων αναμορφωτών και των αποστόλων η παθιασμένη άψα. Ο θεωρητικός υστερισμός στενέβει, σκεβρώνει κι αμποδένει.

Όποιος θέλει να καταλάβει το χάος που χωρίζει την αστόλιστη αλήθεια από τη φαλτσαρισμένη ιστορία που μας μαθαίνανε στο σχολίο ας κάνει τον κόπο να ρίξει μια ματιά στα Letters and Journals of Samuel Gridley Howe του λαμπρού φιλέλληνα που έκανε ό-τι μπόρεσε για να βοηθήσει την ελληνική ανασταση. Και περιτό ίσως να θυμήσω του Finlay την ξάστερη μαρτυρία. Το βέβαιο είναι πως μόλις σκαλίξεις τον καπλαμά της ψευτιάς βρίσκεις πως τα περισσότερα μεγάλα ονόματα κάθε άλλο είτανε πυρά ήρωες της πατέντας. Πλιατσικολόγοι πρώτης. Μα καλύτερα να μην πω τίποτε παραπάνω εδώ γιατί μαθαίνω πως ο φίλος κ. Βλαχογιάννης μας τοιμάζει ένα σπουδαίο έργο για τα ιστορικά του Σηκωμού που δίχως άλλο πρέπει να τα ξέρει καλύτερα από κάθε άλλονα σήμερα στην Ελλάδα.

Το συνηθίζουν κίόλας οι Ρωμιοί να καμώνονται πως κλαίγονται γιατί ο Τούρκος έσφαξε τους Χιώτες στα 1822. Ψέματα. Τους Χιώτες τους φτινούσα, οι άλλοι Γραικοί, κι ο αληθινός λόγος που πήγαν τάχατες να τους ξεσηκώσουν είτανε το πλιάτσικο και το μίσος του κουρσάρου και του κλέφτη για τον παστρικοδοούλη το δουλεφτή. Το παραμύθι πως ο Χιώτης είναι φοβιστάρης την ίδια θολή έχει πηγή. Το βέβαιο είναι πως οι Χιώτες καταστράφηκαν από την ανοησία και το τιμάχι των άλλων Ελλήνων. Την πλέρωσε όμως πολύ ακρι-

βιά την αμαρτία-του αφτή το Ρωμαίικο γιατί έμεινε έτσι χωρίς αριστοκρατία της προκοπής. Τα μεγάλα χιώτικα τζάνια είταν τα τελευταία απομεινόρια της βυζαντινής διοικητικής τάξης, και χωρίς τη βυήθεια τους δεν μπόρεσε παραίστερα να κυβερνηθεί σωστά το παλιοβασίλειο. Τον πολιτισμένο τον άρχοντα τον είχε προδώσει στην Τουρκιά η ζευλια του κατοικοκλέφτη.

Μα για να χτιστεί μια καινούρια κι αδέκαστη κάπως ιστορία της Επανάστασης χρειάζεται να μαζεφτεί πρώτα το κατάλληλο υλικό. Τέτιες δουλιές άρχισαν κιόλας να γίνονται μερικές. Για τα χιώτικα χρονικά έχουμε σήμερα την *Ιστορία τής Χίου* του Ζολώτα και το *Χιακόν Αρχείον* του κ. Βλαχογιάννη. Σ' αφτά κοντά έρχονται τώρα τα τρία ξεχωριστά βιβλία που τόπωσε στην Αγγλία ο κ. Φίλιπος Αργέντης. Τα κύρια θέματα τους είναι οι σφαγές του 1822, το άποτυχημένο κίνημα του Φαβιέρου στα 1827 για να λεφτερώσει τη Χιο και το τελειωτικό ξεσκάβωμα του νησιού στα 1912. Ο κ. Αργέντης μάζεψε από ξένα αρχεία πλούτο μεγάλο απο έγγραφα που ως τα τώρα μας είτανε άγνωστα. Μας βοηθεί έτσι σημαντικά να βρούμε κάποιο φως μέσα στην ανακατωμένη θολούρα της επαναστατικής εποχής. Φρόντισε κιόλας να ξεκαθαρίσει στους πρόλογούς-του τις γενικές γραμμές της ιστορίας που προσπαθεί να ξεχερώσει. Τα λόγια του και οι γνώμες-του είναι μετρημένες και αυσταζούμενες. Καταλαβίνεις αμέσως πως μπορείς να βιαστείς εδώ χωρίς φόβο μήπως σε ξεγελάσει κανένας πατριδολόγος ή κρύφιος καλπουζάνος της θεωρητικής φάρσας των κοινωνιολόγων. Όλα πεντακάθαρα και νοικοκυρεμένα.

Έπρεπε ίσως να δοκιμάσω εδώ μιαν ανάλυση της ιστορικής αφτής τριλογίας που μας χάρισε ο κ. Αργέντης, μα δυσκολέβουμαι να το κάνω γιατί το υλικό είναι τόσο πλήθιο που θα έπεφτα σε μικρολογίες. Όποιος νοιάζεται για την ιστορία-του ας διαβάσει τα πρωτότυπα και δε θα χάσει τον καιρό-του.

Ένα μοναχά λυπούμαι, που οι πρόλογοι δεν έχουν πιο φάρδος και δε μας δείχνουν αρκετά τί λογής γαλιά θα προτιμούσε ο Χιώτης ιστορικός. Και το εχω καημό πως δε στάθηκε δυνατό να γραφούν οι πρόλογοι αφτοί στα βέρα χιώτικα, στη γλώσσα που μιλούσαν οι πρόγονοι-μας τον καιρό που τους πλάκωσαν τα Φόβια και ο Χαλασμός. Οι βασανισμένες ψυχές των Μισέ Μπουρλήδων και των Μισέ Περήδων, της Άμιας Ζενούς, της Σοζόγκας, της Λοξής και της Αργιέντας θα γλυκαίνονταν (όπου κι αν είναι τώρα σκόρπιες) ακούγοντας παλι τη δική-τους, τη μισοξεχασμένη μα τόσο νόστιμη λαλιά.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΛΑΣΤΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Ανόητη κακοπιστία

Κάποιος κ. Γιάννης Μηλιάδης άπασχολεί έφτά (άριθ. 7) σελίδες του περιοδικού *Σήμερα* για να άποδείξει ότι οι άρθρογράφοι τής *Ίδέας* είναι... φασίστες, χιλευτικοί και άλλα ήχηρά παρόμοια. Και δέν πρόκειται βέβαια να άνοπήσουμε ξανά τις πεποιθήσεις μας για να άποδείξουμε, κ' έμεις με τη σειρά μας, την κακοπιστία του κ. Μηλιάδη, που είναι δυστυχώς όλοφάνεση. Όποιος ξεφυλλίσει τους πρώτους δύο τόμους του περιοδικού μας θα συναντήσει πλήθος άρθρα και σημειώματα, που υπερμασιζουνε το δημοκρατικό πνεύμα και καταδικάζουν τα καθεστώτα της βίας, της δεξιάς όσο και τής άριστεράς. Άλλά τί νόημα έχει τέλος πάντων το είδος αυτό τής πολεμικής του κ. Μηλιάδη; Για να μās χτυπήσει μās άποδίδει ιδέες που δέν έχουμε και που ξέρει πως δέν τις έχουμε. Και με τί ταπεινά μέσα άναξίου διανοουμένου! Άπομονώνει δυό άρθρα μέσα σε έκατό, άγνοεί την υπόλοιπη εργασία μας, άγνοεί τα βιβλία μας και τις μελέτες μας, που υποτίθεται ότι περιέχουν την πιο δουλεμένη σκέψη μας, και μέσα σ' αυτά τα δυό άρθρα διαλέγει μερικές φράσεις, που έτσι όπως τις πιραθέτει μοναχές, χωρισμένες από το γενικό πνεύμα των συγγραφέων τους, μπορούν να έρμηνευθούν κατά διαφόρους τρόπους. Είναι αυτά καμώματα ενός ανθρώπου που σέβεται άληθινά τη ζωή του πνεύματος; Και επί τέλους αν είμασταν φασίστες γιατί θα το κρατούσαμε μυστικό; Άπό φόβο μήπως μās τουφεκίσουν οι επαναστατικοί ήρωες του άναστήματος του κ. Μηλιάδη ή των *Νέων Πρωτοπόρων*; Ίσια-Ίσια αν πιστεύαμε στη βία θα το φωνάζαμε, θα το υποστηρίζαμε με όλες τις δυνάμεις μας για να διαδώσουμε τις πεποιθήσεις μας. Μαθημένος, φαίνεται, ο κ. Μηλιάδης να κρύβει τις δικές του πεποιθήσεις, νομίζει πως όλος ο κόσμος του μοιάζει. Η άστειά αυτή πολεμική του άποδείχνει άπλως και μόνο ότι δέν είναι ικανός να άντικρούσει τις πραγματικές πεποιθήσεις μας, ότι συνηθίζει να λέει ψέματα και ότι του άρέσει να σκιαμαχεί και να γράφει πολυσέλιδα άρθρα χωρίς κανένα νόημα. Το χειρότερο άπ' όλα είναι ότι η δηθεν ιδεολογική αυτή πολεμική είναι πλημμυρισμένη από ένα κίτρινο και άφρισμένο προσωπικό μίσος, που δέν μπορεί πιά να κρυφτεί. Δυστυχημένοι άνθρωποι, που δέν έχουν μέσα τους άλλη παρηγοριά από το μίσος!

ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Στὸ «*Ελεύθερον Βῆμα*», ὁ κ. Σπύρος Μελάς ἀπορεῖ γιὰ μιὰν ὑπουργικὴ ἐγκύκλιον πρὸ ὥρισε εἰς 76 ἐν ὄλῳ τὰ βιβλία ποὺ μποροῦν νὰ διαβῶνται οἱ φυλακισμένοι καὶ ἀπέκλεισε ἀπὸ τὸν κατάλογο τὰ ἔργα τοῦ Ντιστογιέφσκυ καὶ τοῦ Τολστόη. Ἐπίσης (19 Ἰαν.) κριτικὴ τοῦ κ. Μ. Ροδά γιὰ τὸ τελευταῖο βιβλίον τοῦ Κωστῆ Παλαμά «Κάποιον νεκρῶν ἢ ζώῃ», ποὺ τὸ χαρακτηρίζει, ὡς σημαντικὸ βιβλίον «γιατὶ μᾶς γνωρίζει ἓνα μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ πνευματικοῦ μας κόσμου, γιατί μὲ τὶς ἀναμνήσεις του ξαναφέρει ἐπὶ τῆς ζωῆς νεκροῦς ἀγαπημένους, τῶν γραμμάτων ἱεροουργούς, καθέναν μὲ τὴν ἀξίαν, μὲ τὴν ἰστορίαν καὶ τὴν ἐποχὴν του».

— Στὴν «*Πρωτὰ*» (21 καὶ 28 Ἰαν.) δύο ἄρθρα τοῦ Στρατῆ Μερβίλη ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀσπορία ποὺ δείχνει στοὺς λογιτέχνους μᾶς καὶ εἰς κάθε λογοτεχνικὴν ἐργασίαν τὸ κράτος καὶ εἰς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἐφημερίδων, ἀπ' εἰς ὅποιες λίγες, πολὺ λίγες, παρακολουθοῦν τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τοῦ τόπου μας. Ἐπίσης (16 Φεβρ.) ἄρθρον τοῦ κ. Φ. Πολίτη περὶ τοῦ «ἀσπορικοῦ φαινομένου» ὅπως τείνει νὰ διαμορφωθῆ ἀπὸ τὴν μεταρρυθμίση τοῦ καγκελλαρίου Ντόλφους.

— Στὴν ἴδιαν ἐφημερίδα ἐμφανέσταται κρίσις τοῦ κ. Φ. Πολίτη γιὰ τὴν μελέτη τοῦ κ. Γιάννη Οἰκονομίδου «Ἡ κρίσις τῆς Δημοκρατίας» ποὺ ἀνατυπώθη ἀπὸ τὴν «*Ἰδέαν*» ἐξεδόθη χωριστά.

— Στὴν «*Καθημερινήν*» καὶ ἐπὶ «*Νέο Κόσμον*» ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν διήληξιν τοῦ κ. Ἀντρέα Καραντώνη γιὰ τοὺς ποιητὰς τοῦ «*Νουμά*» ἀναφερόμενα ἐπὶ τῶν ποιητῶν Γ. Ἀθάνα καὶ Α. Κυριαζῆ.

— Στὴ «*Βραδυνήν*» ἐνδιαφέρουσαι ἐντυπώσεις τοῦ κ. Ι. Στογιάννη ἀπὸ τῆς Ρωσσίας.

— Στὸ «*Ρυθμὸν*» (τεῦχος Φεβρ.) ποιήματα τοῦ κ. Μιχ. Στασινοπούλου καὶ μιὰ μελέτη τοῦ κ. Γαλιούρη γιὰ τὸ Γεώργιον Βιζυηνό.

— Στὴ «*Νέα Ζωήν*» (τεῦχος Φεβρ.) ποιήματα τῶν Ρύκε, Ἀγγ. Σικελιανού, Γ. Βλάχου, Ἀντρ. Καραντώνη, Δ. Α. Καπεγανάκη, Θ. Μ. Σουλτάνη, Θ. Σάδη καὶ Θ. Ἀθηνογένη. Ἐπίσης ἡ συνέχεια τοῦ διηγήματος «Ἀγνὴς νύχτες» τοῦ κ. Α. Βεινόνου καὶ τὸ τέλος τῆς μελέτης τοῦ κ. Τ. Ἄγρα γιὰ τὴν «Κεφένιν Κούκλα» τοῦ Χρηστομάνου.

— Στὸ «*Σελήνημα*» (τεῦχος Φεβρ.) ἡ συνέχεια τῆς κοινωνιοφιλολογικῆς ἔρευνας μὲ γνώμες τῶν κ. κ. Μ. Μαλακᾶ καὶ Στ. Δάφνη.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘ' ἸΝΑΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Θόμσον Ἀρ.—Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐπιστήμην. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δ. Σίδερη.	Δρ.	25.—
Ἰνζενιέρης Ζ.—Ἡ ὑπόκρισις εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου.	»	20.—
Καζέρη Θ.—Φιλοσοφικά.	»	20.—
Καζέρη Γ.—Ἡ φιλοσοφία τῆς Θρησκείας. Μετάφρασις ὑπὸ Π. Γρατσιάτου.	»	24.—
Καούτσου Κ.—Οἰκονομικὴ Θεωρία τοῦ Κάρλ Μάρξ. Μετάφρασις ὑπὸ Π. Πουλιόπουλου.	»	40.—
Κάρλσβλ.—Οἱ Ἔρωτες.	»	35.—
Κορδάτου Ι.—Ἀρχαῖαι Θρησκείαι καὶ Χριστιανισμός.	»	30.—
Κορδάτου Ι.—Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις τοῦ 1821.	»	25.—
Κουγιὰ Σπ.—Ἡ Ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι.	»	60.—
Λαισάν Κ. Α.—Ἡ ἀγωγή ἐπὶ τῆς βάσει τῆς ἐπιστήμης. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη.	»	24.—
Λίππς Γ.—Ἡ ἐλευθερία τῆς Βουλῆσεως. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου.	»	35.—
Λουμπρόζο Κ.—Πνευματισμός καὶ ὑπνωτισμός. Μετάφρασις ὑπὸ Μιχ. Καίτη.	»	25.—
Κουρόττα Δ.—ΔιΨυχώσεις εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ δράματα.	»	125.—
Μάρξ Κάρλ.—Κριτικὴ τῆς Πολιτ. Οἰκονομίας. Μεντισκώφ.—Μελέται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Γεωργιάδου.	»	50.—
Μπέρξον Ἐρρ.—Τὸ γέλοιο. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη.	»	32.—
Μπέρξον Ἐρρ.—Ἡ Δημιουργὸς ἐξέλιξις. Μετάφρασις ὑπὸ Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου.	»	24.—
Μπέρξον Ἐρρ.—Φαντάσματα καὶ ὄνειρα. Ψυχὴ καὶ σῶμα. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου.	»	50.—
Μπουχάρην Ν.—Θεωρία τοῦ Ἱστορικοῦ ὕλισμου. Μετάφρασις ὑπὸ Π. Ὀρφανοῦ. Τόμοι 2.	»	25.—
Μπύχμερτ.—Ὁ Δαρβινισμός. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Φαρμακοπούλου.	»	90.—
	»	20.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ 1841

Κεφάλαια Μετοχικά και 'Αποθεματικά Δρ. 1.250.000.000
Καταθέσεις τῆ 31 Δεκεμβρίου 1931 » 7.709.000.000

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑΤΑ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΠΡΑΚ/ΡΕΙΟΝ ΕΝ Ν. ΥΟΡΚΗ, 51 Maiden Lane
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΣΙΚΑΓΩ, 33 S. Clark Street
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΧΩΡΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εκτελεῖ πάσης φύσεως τραπεζικὰς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν
καὶ ἐξωτερικόν ὑπὸ ἐξαιρετικῶς συμφέροντος ὄρους.

Δέχεται καταθέσεις

(εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσμίᾳ καὶ ταμειυτηρίου)
εἰς δραχμὰς καὶ ξένα νομίσματα μὲ λίαν εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW-YORK, 51 MAIDEN LANE

Ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος,
συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὑ-
όρκης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ Ἑλλήνων

Κεφάλαια ὀλοσχερῶς καταβεβλημένα Δολλ. 1.500.000